

DOKTOR CAVAD
HEY'ƏT

BİCAQ MƏLİM

EV

DOKTOR CAVAD
HEY'ET

BİCAO
və
QƏLƏM

TƏHSİL

**Yarıya bölünmüş ana vətənin
Bu gün səndən umur dərdinə məlhəm.
Qardaş, qoşalaşdı silahın sənin;
Gündüzlər—bıçaqdır, gecələr—qələm.**

BƏXTİYAR VAHABZADƏ

BIÇAQ
VƏ
QƏLƏM

«TƏHSİL» NƏŞRİYYATI
BAKİ-2000

83. 3Az-96

B 65

**Tərtibçi və redaktoru
filologiya elmləri namizədi Təranə Tofiq qızı**

**Elmi məsləhətçisi
tibb elmləri doktoru, professor Nurəddin Rza**

Naşırı Bəhruz Axundov

B 65 Bıçaq və qələm. Bakı, «Təhsil», 2000, 228 səh.

Kitabda İran və Azərbaycan elminin, mədəniyyətinin inkişafında misilsiz xidmətləri olan dünya şöhrəti cərrah-alim, türkoloq, içtimai xadim, İranda ana dilimizdə çıxan «Varlıq» jurnalının yaradıcısı və baş redaktoru doktor Cavad Hey'ətin, kəşməkəşli olduğu qədər də şərəfli ömür və çoxşaxəli yaradıcılıq yolundan söhbət açılır. Görkəmli alimin 75 illik yubileyi münasibətilə «Təhsil» nəşriyyatının hazırladığı bu kitabın geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla qarşılanacağına inanırıq.

**B ————— 4702060204 2000
053**

83.3 Az-96

© «Təhsil», 2000

BİR ÖMRÜN SALNAMESİ

Türk dünyası tarix boyu bəşəriyyətə elmin və mədəniyyətin inkişafında xüsusi xidmətləri olan böyük şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Bu şəxsiyyətlərin fəaliyyət dairəsi yalnız bir xalqa, bir millətə məxsus olmayıb bütün insanlığı əhatə edir. Şərq fəlsəfi fikrini Avropada yaymış İbn Sina, Nəsirəddin Tusi, öz dahiyanə əsərləri ilə Şərq bədii fikrini dünya xalqlarının mə'nəvi sərvətinə çevirmiş Nizami, Füzuli kimi nadir simaların bəşəriyyətə xidmət ən'ənəsi çağdaş dövrümüzdə də yasaqdadır.

Türk dünyasının yetirdiyi, öz dahi sələflərinin ən'ənəsini ləyaqətlə davam etdirən böyük şəxsiyyətlərdən biri də məşhur cərrah, dünya şöhrətli alim, türkoloq, ədəbiyyatçı, tarixçi və mühərrir doktor Cavad Hey'ətdir.

Həzərəti Məhəmməd Peyğəmbərin bir kəlamında deyilir ki, ən xeyirli insan insanlara ən faydalı olandır. Ömrünün 75-ci baharına qədəm qoymuş Cavad Hey'ətin həyat səhifələrini vərəqlədikcə onun bu cəhətdən necə şərəfli bir ömür yaşadığının şahidi oluruq. Elə bir ömür ki, gecə-gündüz dinçlik bilmədən müsəlləh əsgər kimi insanların fiziki sağlamlığı keşiyində dayanmış, cərrah bıçağı ilə milliyyətindən, ir-qindən asılı olmayaraq minlərlə insana şəfa vermiş, ikinci həyat bəxş etmişdir. Elə bir ömür ki, alim və ədib qələmi ilə milyonlarla insanın mə'nəvi sağlamlığı uğrunda çarşılaşmış, onların qəlbini sevinc, beyninə nur, zəkasına şəfəq saçmışdır. Elə bir ömür ki, həmişə yüksək amallara xidmət etmiş, insanların, xalqların bir-birinə yaxınlaşmasında, doğmalaşmasında mə'nəvi körpü rolunu oynamışdır. Milyonların sevimlisinə çevrilmiş Cavad Hey'ət bu anlardan insanların ən xoşbəxti, böyük peyğəmbərimizin tə'birincə desək, insanların ən xeyirlisi və Allaha yaxın olan adamlardandır.

* * *

Cavad Hey'ət 1925-ci il may ayının 24-də Təbrizdə dünyaya gelmişdir. Atası Mirzə Əli Hey'ət dövrünün maarifpərvər ziyalısı, hüquqşunas alimi, müctəhidi və içtimai xadimi idi. O, İran Məşrutə inqilabının fəallarından olmuş, 1906-ci ildə onun başçılıq etdiyi hey'ət Məm-

mədəli şah tərəfindən ləğv edilmiş Məşrutənin yenidən qələbəsində və bərpasında müstəsna rol oynamışdır. Sonrakı dövrlərdə Mirzə Əli Hey'ət İranın ədliyyə quruculuğunda iştirak etmiş, baş prokuror, senator, Təmiz (Kassasiya) məhkəməsinin sədri, ədliyyə naziri və s. mü hüüm dövlət vəzifələrində çalışmışdır.

Mirzə Əli Hey'ət türk dünyası və müsəlman dövlətləri arasında dostluq, vəhdət, mə'nəvi və mədəni əlaqələr təşəbbüsünün öncüllərindən olmuş, bu birlik idealını soydaşlarına və övladlarına da təlqin etmişdir.

1919-cu ildə osmanlılarla bərabər yaradılan məşhur «İttihad-i islam» cəmiyyətinə İran tərəfindən Mirzə Əli Hey'ət rəhbərlik edib. Həmin ildə Naxçıvana erməni təcavüzü zamanı İrandan yardıma gələn hey'ətin başında da Mirzə Əli Hey'ət dururdu. Belə nüfuzlu hey'ətlərə başçılıq edərək uğurlu nəticələr qazandığı və eləcə də hey'ət (kosmoqrafiya) alimi olduğu üçün ona «Hey'ət» təxəlliüsü verilmiş və sonralar bu təxəlliüs Hey'ətlər nəslinin soyadına çevrilmişdir.

Vətən, xalq məhəbbəti, yurd təəssübkeşliyi Mirzə Əli Hey'ətdən övladlarına, xüsusən sevimli oğlu Cavadə qalan ən dəyərli miras olmuşdur. Cavad Hey'ət atasını həmişə özünün müəllimi, ustadı və mə'nəvi rəhbəri hesab etmişdir. O, ictimai həyatda atılmaq üçün ilk xeyir-duanı Mirzə Əli Hey'ətdən almış, atasının yüksək idealları daim onun özür yoluna işiq salmışdır.

Anası Mə'sumə Sultan Fürüğ tayfasının başçısı, tanınmış müctəhid Hacı Mirzə Məhəmmədin qızı idi. Azərbaycan folklorunun nadir incilərini sevə-sevə hafızəsində yaşıdan Mə'sumə xanım öz şirin, duzlu-məzəli söhbətləri ilə hələ uşaqlıqdan balaca Cavadda dilimizə, ədəbiyyatımıza dərin maraq, istək yaratmışdı.

İbtidai təhsilini Təbrizdə, orta təhsilini isə Tehranda hərbi məktəbdə alan Cavad Hey'ət öz istə'dadı, qabiliyyəti, elmə-sənətə vurğunluğu ilə ətrafdakılardan seçilirdi. O, məktəbi birinciliklə qurtararaq 1941-ci ildə Tehran universitetinin tibb fakültəsinə daxil olur. Lakin iki ildən sonra atasının məsləhəti ilə Türkiyəyə gedərək təhsilini İstanbul universitetinin tibb fakültəsində davam etdirir. Mirzə Əli Hey'ət xüsusü məhəbbət və ümid bəslədiyi oğlunu İstanbula göndərərkən demişdi: «Mən çox isə tərdim ki, sən Bakıda təhsil alasan. Amma Bakı dəmir pərdə arxasında

olduğundan hələlik səni Türkiyəyə göndərməyə imkan tapıram ki, gedib dilimizi, ədəbiyyatımızı da mükəmməl öyrənəsən. Bəlkə nə vaxtsa qismət oldu, dəmir pərdələr aradan qaldırıldı, gedib Bakını da görə bildin».

Qaynar universitet həyatı ən fəal tələbələrdən olan gənc Cavadın qarşısında geniş üfüqlər açır və dünyagörüşünün formallaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. O, tibb elminin incəliklərini mənimseməklə yanaşı, türk xalqlarının tarix və ədəbiyyatı ilə də dərindən maraqlanır. Türk, İran, islam mədəniyyət və tarixlərini müxtəlif mənbələrdən, qaynaqlardan gecə-gündüz yorulmadan mütaliə edir, mütaliə etdikcə də marağlı aşib-daşır.

1946-ci ildə universiteti bitirən Cavad Hey'ət tibb doktoru olaraq üç il müddətində İstanbul universitetinin ikinci cərrahlıq klinikasında çalışır. Sonra ixtisasını təkmilləşdirmək üçün Parisə gedir və 1952-ci ildə kamil mütəxəssis-cərrah kimi Tehrana qayıdır. 1953-cü ildən işçilərə məxsus Hidayət və Ədliyyə xəstəxanalarında cərrahlıq klinikaları quraraq onlara rəhbərlik edir. Qarşıya çıxan bütün maneələrə mətanətlə sinə gərən istə'dadlı cərrah tezliklə İranda eksperimental cərrahiyənin təməlini qoyur. 1954-cü ildə qapalı ürək əməliyyatı, 1956-ci ildə İranda ilk dəfə aorta qapağı darlığı əməliyyatı, 1962-ci ildə açıq ürək əməliyyatı aparır. 1969-cu ildə o, daha cəsarətli addım ataraq Tehranda ilk dəfə böyrəkköçürmə («transplantasiya»), eyni zamanda heyvanlarda ürəkköçürmə əməliyyatını uğurla həyata keçirir. Tibb sahəsində əldə etdiyi bu yüksək nailiyyətə görə professor, doktor Cavad Hey'ət dövlət tərəfindən I dərəcəli xidmət ordeninə layiq görülür. Bütün bunlar təkcə İranda və Yaxın Şərqdə deyil, dünyanın müxtəlif inkişaf etmiş ölkələrində belə böyük əks-səda doğurur və Cavad Hey'ətin şöhrətinin hər tərəfə yayılmasına səbəb olur.

Ümumiyyətlə, İranda müxtəlif insan orqanları üzərində aparılan 20-dən çox ilk cərrahi əməliyyat məhz bu görkəmli cərrah-alimin adı ilə bağlıdır.

Doktor Cavad Hey'ət cərrahi əməliyyatlarla yanaşı cərrahlığa dair nəzəri araşdırımlar da aparır. 1964-cü ildən on iki il davam edən «Daneşe-pezeşki» («Tibb elmi») adlı ikiaylıq jurnal nəşr etdirir. Lakin o,

1976-ci ildə Məhəmməd Rzanın şahlığıının 50-ci ildönümü ilə bağlı məqalə yazmadığından dərgisi İttilaat (Milli təhlükəsizlik) nazirliyi tərəfindən bağlanır.

Görkəmli alimin «Tromboflebit və müalicəsi» (1957) monoqrafiyası, ikicildlik «Ümumi cərrahlıq» (1965) və «Cərrahiyyə dərsləri» (1997) kitabları tibb sahəsində yazılmış çox qiymətli dərsliklərdir və uzun illərdir ki, İranda tibb təhsili alan tələbələrin stolüstü kitabına çevrilmişdir.

Cərrahiyyə elminin inkişafındaki misilsiz xidmətlərinə görə doktor Cavad Hey'ət 1983-cü ildə Paris Beynəlxalq Cərrahlıq Akademiyasının üzvü seçilir. O, 37 ildir ki, Beynəlxalq Cərrahlar Cəmiyyətində İran İslam Respublikasının təmsilçisidir. Bir çox beynəlxalq cərrahlıq qurultay və toplantılarının iştirakçısı olmuş, öz təcrübələrinə əsaslanan yüksək əhəmiyyətli məruzələr və çıxış etmişdir. 100-dən artıq elmi məqaləsi dünyanın mö'təbər tibb jurnallarında dərc olunmuşdur.

Ustad cərrah eyni zamanda cərrahlığın tədrisi və yeni istə'dadlı cərrahlar nəslinin yetişdirilməsi ilə məşğuldur. 1988-ci ildən İran Azad İslam Universiteti cərrahiyyə kafedrasına məharətlə rəhbərlik edir.

O, cərrahiyyə məsələləri ilə bağlı mühazirə oxumaq üçün tez-tez Türkiyə, Fransa, Amerika və Azərbaycan universitetlərinə də də'vət olunur.

Hələ tələbəlik çağlarından insanların fiziki sağlamlığı ilə bərabər mə'nəvi sağlamlığı haqqında da aramsız düşüncələrə dalan, İranda hökm sürən mənfur şah rejiminin zülmü altında əzilmiş xalqının dərdini-ələmini qəlbində gəzdirdən Cavad Hey'ət anlayırdı ki, tək fiziki sağlamlıqla nail olmaqla heç də xoşbəxtliyi əldə etmək mümkün deyil. Xalqa birinci növbədə mə'nəvi sağlamlıq lazımdır. Böyük və şərəfli keçmişə malik olan xalqının dilinin, tarixinin, ədəbiyyatının yasaq olunması, öz dilində məktəb, kitab, qəzet-jurnalın olmaması və xalqın kütləvi surətdə savadsızlığa məhkum edilməsi Cavad Hey'ətin ürəyində sağalmaz bir yara açmışdı. O, gecə-gündüz düşünür, xalqını bu bəlalardan qurtarmağın həlli yollarını arayır, ürəyindəkiləri dile gətirməyə imkan axtarırdı...

Və nəhayət, belə bir imkan yarandı. İran İslam İngilabı zülm və istibdad yuvası olan Pəhləvi rejimini dağıtdı, şahın şovinist siyasetinə

son qoyuldu. Bu inqilab İran azərbaycanlılarının da yaşayışında çevriliş etdi. Azərbaycan dilində qəzet və jurnallar, kitablar işıq üzü görməyə başladı. Beləcə, 1979-cu ildə Cavad Hey'ət elinin-ulusunun yarım əsr-dən artıq tapdənmiş və qadağan olunmuş dilini, ədəbiyyatını və mədəniyyətini dirçəltmək və soydaşlarına öyrətmək üçün əqidə dostlarını—özü kimi son dərəcə savadlı, yüksək düşüncəli, ərdəmli azərbaycanlı ziyalıları ətrafına toplayaraq öz şəxsi vəsaiti hesabına «Varlıq» dergisini dünyaya gətirdi. Dünya şöhrətli cərrahın filologiya elminə gəlişi də məhz bu dərgidən başladı. Tə'sisçisi, naşiri və baş redaktoru olduğu «Varlıq» dərgisi vasitəsilə Cavad Hey'ət 21 ildir ki, Azərbaycan xalqının varlığı uğrunda, onun ictimai problemlərinin həlli uğrunda ardıcıl mübarizə aparır. Əgər o, bir həkim kimi öz fəaliyyətində fiziki ağrıları aradan götürməyin, yaraları sağaltmağın yeni üsullarını axtarıb-arayırsa, bir türkoloq, ədib və mühəttir kimi öz əsərləri ilə xalqın mə'nəvi dəndlərini, psixoloji ağrılarını müalicə edir, yaralarına məlhəm qoyur. Ona öz tarixi keçmişini anladır, milli kökünü tanıdır.

Yarandığı gündən Cavad Hey'ətin «Varlıq»ı o taylı-bu taylı bütöv Azərbaycanın mə'nəviyyat və mədəniyyət körpüsü missiyasını şərəflə ciyinlərində daşıyır. Quzey Azərbaycanı yazıçı və şairlərinin əsərlərini, haqqında məqalələri dərc edərək 25 milyonluq Güney xalqına tanıtmaqla yanaşı, Quzey Azərbaycanın dəndlərinə də laqeyd qalmır, düçər olduğu bəlalara, torpaqlarının ermənilər tərəfindən təcavüzünə qarşı öz e'tiraz səsini ucaldır.

Tükənməz enerji ilə yazıb-yaradan Cavad Hey'ətin ana dili, folklor, türkologiya və islamşunaslığa dair saysız-hesabsız məqalə və araşdırmları 5 dildə İran, Azərbaycan, Türkiyə, Fransa və Amerika mətbuatlarında dərc olunmuşdur. Müdrik alim artıq neçə illərdir ki, Türkiyə və Azərbaycanda keçirilən ədəbi simpoziumlarda, türkoloji konqreslərdə geniş elmi-ədəbi ictimaiyyət qarşısında çox maraqlı mövzularda çıxışlar edir. Doktor Cavad Hey'ət həm də türk xalqlarının keçmiş, Azərbaycan türk dilinin mənşəyi, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi haqqında sanballı əsərlərin müəllifidir. Onun yeni faktik mə'lumatlar və orijinal elmi müləhizələrlə zəngin olan 2 cildlik «Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış» (*Tehran, 1980, 1990; Bakı, 1993*), «Müqayisətül-lügə-

teyn» («İki dilin müqayisəsi») (*Tehran*, 1984; *Bakı*, 1989), «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» (*Tehran*, 1988; *Bakı*, 1990), «Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış» (*Tehran*, 1988; *Bakı*, 1993), «Türk dili və ləhcələrinin tarixinə bir baxış» (*Tehran*, 1986, 1987) və «Ədəbiyyatşünaslıq» (*Tehran*, 1995; *Bakı*, 1997) kitabları İran və Azərbaycan oxucularının dərin rəğbətini, məhəbbətini qazanmışdır.

Cavad Hey'ət həm də görkəmli ictimai xadimdir. O, bu gün atası və ustası Mirzə Əli Hey'ətin müsəlman xalqları, xüsusən İran, Türkiyə və Azərbaycan arasında mə'nəvi, mədəni və ədəbi əlaqələrə xidmət ənənəsini layiqince davam etdirir.

Hələ 40 il bundan önce atası və qardaşı Firuzla bərabər İran—Türk dostluq və mədəniyyət cəmiyyətini yaradan Cavad bəy 1993-cü ildə Tehranda Türk Kültür Mərkəzi açmışdır. O, keçirdiyi mədəni konfranslarla böyük türk və Azərbaycan yazarlarının, mədəniyyətinin İranda tanınmasına, İran—Türkiyə—Azərbaycan dostluğunun gücləndirilməsinə yüksək əmək sərf edir.

Dünyanın tibb, ictimai və siyasi aləmində müəyyən nüfuza malik olan qocaman alim Qarabağla bağlı Quzey Azərbaycanın düçər olduğu müsibətləri və xalqımızın haqq işini yorulmadan dunya ictimaiyyətinə çatdırır və bəşəriyyətin bütün demokratik qüvvələrini Azərbaycanın bu probleminin həllinə kömək göstərməyə çağırır. İrandakı Qarabağ Müsəlmanlarına Yardım Komitəsinin sədri Cavad Hey'ətin qaçqınlara, şəhid ailələrinə humanitar yardım olunması məsələsində də zəhməti böyükdür. Qarabağda yaralanmış 180-dən artıq Azərbaycan əsgəri bu xeyirxah insanın köməkliyi və rəhbərliyi ilə İranın müxtəlif şəhərlərində pulsuz müalicə olunmuşlar. Onlardan bə'zisi məhz doktor Cavad Hey'ətin cerrahi müdaxiləsi ilə ölümdən və şikəstlikdən xilas olmuşlar.

Görkəmli alim Azərbaycan elm və mədəniyyətinin inkişafındakı və İran—Azərbaycan ədəbi-mədəni, ictimai əlaqələrinin möhkəmləndirilməsindəki böyük xidmətlərinə görə Azərbaycan Milli Yaradıcılıq Akademiyasının fəxri akademiki (1991), M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin (1992), N.Nərimanov adına Tibb Universitetinin (1994), Xəzər Universitetinin (1995) fəxri doktoru, Azərbaycan EA-nın Ədəbiyyat İnstututunun (1982), N.Tusi adına Azərbaycan Pe-

daqoji Universitetinin (1993), Azərbaycan Universitetinin (1996) fəxri professoru, Azərbaycan Cərrahları Elmi Cəmiyyətinin fəxri üzvü (1989) seçilmişdir. Azərbaycan Yazuçılar Birliyinin «M.F.Axundov adına mükafat»ına (1991) və «Dədə Qorqud» Assosiasiyanın tə'sis etdiyi «Məmməd Araz» mükafatına (1994) layiq görülmüş, həmin mükafatlardan aldığı pulu qəçqılara paylamışdır.

Cavad Hey'ət həmçinin İstanbul Universitetinin fəxri türkoloji doktoru, həmin universitetin İstanbul tibb fakültəsinin tibb doktoru və Türk Dil Qurumunun fəxri üzvüdür.

Hey'ətlər nəсли İranda çox böyük nüfuza malik, söykökünün nəcib mə'nəvi ən'ənələrini yaşıdan, nəhəng bir ağacın qol-budağını xatırladan şöhrətli bir nəsildir. Hey'ətlər şəcərəsinin başçısı Mirzə Əli Hey'ətin 10 övladı—altı oğlu və dörd qızı olmuş, hal-hazırda 35 nəvəsi və çoxlu nəticələri var. Övladlarının hamısı mükəmməl təhsil almış, cəmiyyətdə hörmətli mövqe tutmuşlar. Onlardan mərhum Yusif bəy və Mustafa bəy—vali, doktor Ziyaəddin—iqtisad professoru, mərhum albay (polkovnik) və doktor Mürtəza həm hərbçi-hüquqşunas, həm də həkim olmuşdur. Kiçik qardaş Firuz isə diplomat olub, Türkiyədə İranın baş konsulu kimi çalışmış, keçmiş İran Xariciyyə İdarəsində Türkiyə üzrə mütəxəssis olmuşdur. Hazırda Amerikada yaşayır.

Cavad Hey'ətin ömür-gün yoldaşı Fəridə xanım gözəl ev sahibəsi, nəcibliyi, qayğıkeşliyi, dözümlülüyü ilə seçilən və həyatda ərinə mə'nəvi dayaq olan ləyaqətli bir qadındır. Doktorun beş qızı var. Məhinlə Maral atalarının yolunu tutaraq həkimlik sənətinə yiyələnmişlər. Məhin Türkiyədə, Maral isə Amerikada yaşayır. Məlihə İstanbulda dörd dil üzrə tərcüməçi işləyir. Mənijə Tehranda yaşayıb mühasiblik pəşəsində çalışır. Sonbeşik Sanaz isə Azad İslam Universitetinin kom-püter bölməsinin son kurs tələbəsidir.

Doktor Cavad Hey'ət həm də 3 qız, 2 oğlan nəvəsi olan xösbəxt badır. Nəvelərinin beşi də Universitetdə təhsil alır. Onlar öz nur çöhrəli babalarını çox sevir, ondan öyrənməyə, həyatda onun kimi mətin, mübariz, xeyirxah və insanlara gərəkli olmağa çalışırlar.

Doktorun bacısı və qardaşı oğlanları da hər biri yüksək təhsilli, müəyyən ixtisasda yiyələnmiş və ictimai həyatda nüfuzlu mövqe sahibi-

dirlər. Doktor Cahangir və doktor Cahanşah məşhur həkimdirlər. Doktor Nadir Hey'ət, mühəndis Bağır Hey'ət tez-tez Bakını ziyarət edirlər. Tədqiqatçı-filoloq, «Varlıq» dərgisinin əməkdaşı Məhəmməd Rza Hey'ət M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin məzunudur. Doktor Ağabəy Azərbaycanini respublikamızda yaxşı tanıyırlar. O, Almaniyada yaşayır. İxtisasca həkim—anestezioloqdur. Beynəlmiləl Tibb Yardımı Mərkəzinin sədridir. Doktor Ağabəy Almaniya və Bakıda Alman—Azərbaycan dostluq cəmiyyətini qurmuşdur və özü də onun vitse-prezidentidir. İllər boyu Azərbaycana gətirdiyi dərmanlar, tibbi aparatlar, yaralılar üzərində apardığı müalicələrlə xalqımıza əhəmiyyətli yardımalar etmişdir.

Adı dünyanın tibb korifeyləri ilə bir sıradə çəkilən, 55 illik cərrahlıq fəaliyyəti ərzində on minlərlə insana şəfa verən dahi ustad, 75 yaşı müdrik alim doktor Cavad Hey'ət bu gün də bitib-tükənməyən enerji ilə çalışır, cərrah bıçağının və qələminin qüdrətiylə mö'cüzələr yaradır. Onu hələ neçə-neçə yazılmamış əsərlər, zəkasının nuruna, əllərinin şəfasına ehtiyacı olan insanlar gözləyir...

TƏRANƏ TOFIQ QIZI
filologiya elmləri namizədi

*VƏTƏN OĞLU—
EL
AĞSAQQALI*

DOSTUM CAVAD HEY'ƏT

İnsan adını daşıyan hər kəsin insanlığı onun nə yaşında, nə təhsilində, nə peşəsində, nə də zahiri əlamətlərindədir. İnsanın insanlıq dərəcəsi cəmiyyətin kiçik bir modeli olan ailəsinə, mənsub olduğu milletə, o millətin tarixinə, adət və ən'ənəsinə, ana dilinə və dininə münasibətdə, bir sözlə, dünyagörüşündə özünü göstərir. Səhv, yaxud gerçək, mən ilk gəncliyimdən insanları bu ölçü ilə ölçmüş və öz tə'yinatımda yanılmamışam.

Mənim uzun illərdən bəri tanışdım və elə ilk tanışlığımdan sevdiyim böyük şəxsiyyətlərdən biri güneyli qardaşım, cərrah-professor, tarix və ədəbiyyatımızın gözəl bilicisi Cavad Hey'ətdir.

Mən fədakar alim, xeyirxah insan, dünyada tanınmış qüdrətli cərrah Cavad Hey'əti dostum, professor Nurəddin Rzayev vasitəsilə tanımışam. Nurəddin Rzayev isə onunla 1971-ci ildə cərrahların Moskvada keçirilən ümumdünya konqresində tanış olmuş və sonra bu tanışlıq dostluğa çevrilmişdir.

1982-ci ildə Cavad Hey'ət Nurəddinin də'vəti ilə ailəliklə Bakıya gəldi. Burada biz bu böyük azərbaycanlı alımlar, yazıçılar və incəsənət xadimləri ilə tanış etdik. 1987-ci ildə ikinci dəfə Bakıya gəldi. Həmin günlərdə Mirzə Fətəli Axundzadənin 175 illik yubileyi keçirilirdi. Bu münasibətlə biz onu Şəkiyə apardıq. Şəkidə yubiley şənliklərində iştirak etdi və mən bu şəraitdə Cavad Hey'ətin insani duyğuları ilə yaxından tanış oldum. Mən gördüm ki, vətənimizin cənubunda yetişən bu alim alimliyindən öncə böyük vətəndaşdır.

Bu qeyri-adi insan üçün şəxsi duyu, şəxsi istək, demək olar ki, yoxdur. O, bu ötəri dünyamızda gördüyü hər şeyə Vətəninin bu günü və gələcəyinin gözləri ilə baxır. Yaxşı işlərimizə, uğurlarımıza uşaq kimi sevinir, qüsurlarımıza isə bu Vətənin müdrik ağsaqqalı kimi kədərlənir.

O, 21 ildir ki, İranda öz vəsaiti ilə ana dilində «Varlıq» dərgisini buraxır. Onun təkcə bu fəaliyyətinin dəyərini bu gün heç bir ölçü vahidi ilə ölçmək olmaz. Ona görə ki, ana dilinin hər yerdən qovulduğu bir ölkədə xalqıyla onun öz dilində danışmaq o xalqın varlığı qədər qiymətlidir. Belə olduğu təqdirdə xalqın varlığını qorumaq, onun yaşaması üçün əlindən gələn hər fədakarlığı əsirgəməmək hansı me'yarla qiymətləndirilə bilər?

Mən onun çap olunan bütün kitablarını böyük həvəslə oxumuş və bu kitablardan öyrənmişəm. Onun Azərbaycan tarixinə dair kitabı, demək olar ki, masayıstü kitabımızdır. Son illərə qədər bizim tariximizi başqa millətlərin alımları yazmış, ən pis halda da onu başdan-ayağa qədər saxtalaşdırıb soykökümüzü kiminsə quyruğuna calamışlar. Cavad Hey'ətin kitabı mənim üçün bir də ona görə qiymətlidir ki, bu kitab türk ürəyi və türk düşüncəsi ilə yazıldığından orada mənim milli varlığım olduğu kimi görünməkdədir.

Şəkidə onun bizə elədiyi bir söhbəti ömrüm boyu unutmaram. O dedi ki, mən bura gələndə İranın məşhur din alımları dinə və Allaha münasibətimi bilmək üçün mənə belə bir sual verdilər: —Allahın varlığına dair nə deyə bilərsiniz? Bu sualın qarşısında mən güldüm. Onlar məndən gülüşümün səbəbini soranda mən dedim ki, bu suali siz mənə yox, mən sizə verməliyəm. Ona görə ki, hər dəfə insan üzərində cərrahi əməliyyat apardığım zaman mən ayrılıqda bir hüceyrənin, bütövlükde insan bədəninin mürəkkəbliyi və qanunauyğunluğu qarşısında donur və Allahın yaratdığı bu mö'cüzəyə heyrətlənilərəm. Mən hər əməliyyat zamanı Allahın mö'cüzəsi ilə rastlaşır və Allahın varlığına imanla inandığım halda, siz din xadımları Allahın varlığını e'tiqadla qəbul edirsınız.

Bu, çox böyük sözdür. Mənim atam və anam dindar idilər. Onların hər gecə yataqdə gətirdikləri kəlməyi-şəhadət hələ uşaq ikən mənə də tə'sir edir və ata-anamın sözsüz qəbul etdikləri inam mənim də inamıma çevrilirdi. Böyüküb valideyn tə'sirindən çıxandan və oxuduğum sovet məktəbində yad tə'sirlərə uyandan sonra məndə savadsız valideynlərimin inamına bir şübhə oyandı. Lakin getdikcə həyatı, ətraf mühiti və xüsusilə təbiəti müşahidə etdikcə, onun dərki çətin olan sırları qarşısında heyrətləndikcə tədricən şübhəm inama çevrilməyə başladı. Təbiətdəki harmoniyani və qanunauyğunluqları görməklə bərabər, onun bizə mə'lum olmayan hansı qüvvəninə əli ilə nizamlanıb yaradılmasını dərk edə bilməmək acizliyi şüurlu olaraq məni inama gətirdi. Buna görə də mən e'tiqadla deyil, inamla imana gəldim.

Bu ayaqdan ictimai elmlər üzrə əsərlərini yazmamışdan əvvəl, təbiətin bir parçası olan insanı, onun aynı-ayrı orqanlarının bir-birilə ahəngdar əlaqəsini müşahidə edən Cavad Hey'ətin yuxarıda dediyi

sözün nə qədər təbii olduğunu və ona bu inamın hansı yollardan keçib gəldiyini başa düşür, onun yuxarıda misal gətirdiyim sözlərinin altından məmənuniyyətlə qol çəkirəm.

Bu incə mətləbin bir qədər də açıqlanması üçün mərhum dostum Xudunun məhz bu məsələyə münasibətindən söz açmaq istəyirəm: Mən Xudunun dəfələrlə əlində tutduğu altı ləçəkli bir çiçəyə saatlarla baxğıının şahidi olmuşam. O, eyni biçimdə, eyni rəng və eyni çalarlarla bəzənmiş bir rəngdən başqa qohum rəngə keçidlər arasındaki harmoniyaya diqqətlə baxıb deyərdi: —İndi gəl, eyni ahənglə bir-birini təkrar edən bir saplaqda cəmlənmiş bu altı ləçəyi bir-birindən ayır görüm, necə ayıırısan. Bunları eyni düzümdə, eyni biçimdə, eyni rəng ahəngində yaradan o gizli əl qarşısında necə heyrətlənməyəsən?

Geoloq olmasına baxmayaraq, cansız aləmlə canlı aləm arasındaki əlaqə və körpünü öyrənməyə çalışan, təbiətin sırr və möcüzələri qarşısında sarsılan Xudu bu mübhəm sırr və möcüzələri Allahın adı bir çiçəkdəki təzahürü kimi qavrayırdı. Buna görə də mən Xudu ilə Cavad Hey'ət arasında bir mə'nəvi yaxınlıq görmüş, onların mühakimələrindəki elmə dayanan məntiqə, dərin ağılla dayanan həqiqətə valeh olmuşam.

Nurəddinin də Cavad Hey'ətlə dostluğu həmin bu məntiqə, yə'ni, düşüncə tərzinin eyniliyinə dayanır. Burada istər-istəməz bir el misali yada düşür: «Sən dostunu göstər, mən deyim, sən özün necə adamsan».

Bu dostluğun özü də eyni harmoniya ilə bir saplaqda toplaşan ləçəklər birliyini xatırlatmır mı?

Mə'lum səbəblərə görə ateist sovet rejimində Quzey Azərbaycanda din yasaq edildiyindən bir neçə nəsil müqəddəs kitabımız olan Qur'anın əsl mahiyyətini, mə'na və hikmətini bilmədi, o cümlədən də mən və mənim yaşıdlarım. Atalarımızın tapındığı və bizim də mənsub olduğumuz İslam dininin nə qədər mütərəqqi və sağlam təməllərə dayandığından da xəbərsiz olduq. Bununla əlaqədar içində yaşadığımız rejim, böyük din xadimlərimizi, İslam ölkələrində mükəmməl dini təhsil görmüş ruhanilərimizi məhv etdiyindən kommunizm tə'limi ilə təbiiyələnmiş yeni nəsillə köhnə nəsil arasında bağlar da qırıldıqından bu sahədə biz tamamilə savadsız idik. Amma qəlbimizin dərinliyində biz bunun ağrısını çəkirdik.

Cavad bəylə ilk tanışlığımızdan mən başa düşdüm ki, təbabət elminin böyük ustadlarından olan bu adam ruh adamıdır və islamın mahiyətinin də gözəl bilicilərindəndir. Öz növbəsində, Cavad bəy də bizim ruhani dünyadan və dinimizin əsl mə'na və hikmətindən xəbərsiz olduğumuzu başa düşmüşdü. Buna görə də o, Bakıya hər gəlişində bizə Qur'andan ayələr oxuyur, bu ayələrin daxili mə'nasını izah edir və bize dinimizi sevdirməyə çalışırı.

Mən hər dəfə onun ərəb dilini və bu dildə yaranmış müqəddəs kitabımızı dərinlən bildiyinə heyran kəsilmışəm.

Cavad bəy nədən danışır-danışın mütləq mövzunun mahiyətinə varmalıdır. Belə ki, Allahın bəxş etdiyi analitik ağıl Cavad Hey'ət şəxsiyyətinin mahiyətini təşkil edir.

Cavad Hey'ət ensiklopedik zəkaya malik olan hərtərəfli alimdir. Mənim fikrimcə bilik qazanmadır, ağıl fitri... Biliyi mütaliə ilə əldə etmək mümkün kündür. Ağılı isə sonradan qazanmaq mümkün deyil. Fitri ağıla malik olmayan insan mütaliə ilə qazandığı biliyi düzgün istiqamətləndirə bilməz. Demək, əsas məsələ bilikdə deyil, o biliyin hara və necə sərf olunmasındadır. Biliyin hara sərf olunması vətəndaşlıq məsələsidir. Çox elmlı adamlarımızın malik olduğu biliyin vətənin və millətin xeyrinə deyil, əksinə, zərərinə xərcləndiyini görmüşük. Belələrinin biliyi özünə, yəni ailəsinin güzəranına xeyir gətirə bilər, amma bu dünyadan köçəndə özü ilə lə'nət aparar. Cavad Hey'ət həkimlikdən qazandığı sərvətinin millətinin mə'nəvi yüksəlişinə sərf edən mə'nəviyyat fədaisidir. Təbabət maddi elmdir, o, təbabətdən əldə etdiyi maddi gəliri xalqın mə'nəviyyatına xərcləməklə maddi dünyani mə'nəvi dünyaya fəda edir. O, həkim kimi adamların vücudunu, naşir, ədəbiyyatçı və tarixçi alim kimi isə vətəndaşlarının mə'nəviyyatını müalicə edir, onları öz soyköküne—yəni, mə'nəvi varlığına qaytarır. Mən mənsub olduğum xalqa bundan böyük xidmət tanımır və güneyli fikir və əqidə qardaşımın o şəraitdə elədiklərinin böyüklüyü qarşısında səcdə edirəm.

Mən Cavad Hey'ətin bir neçə özünəməxsus xarakter əlamətlərindən danışmaq istəyirəm:

Cavad Hey'ət üçün, həqiqət hər şeydən üstündür. O, həqiqətə bütün varlığı ilə inandığı və tapıldığı din qədər səcdə edir. Cavad

Hey'ətin heç kəsin qarşısında əyilməyən başı yalnız həqiqətin, haqqın qarşısında əyilməyə hazırlıdır. Mən əminəm ki, onun tapındığı haqq və həqiqət, əgər onun öz mənafeyinə və canı qədər sevdiyi millətinin mənafeyinə zidd olsa da o, həqiqətdən keçməz, həqiqəti ayaqlamaz. Buna görə də 75 illik həyatında C.Hey'ətin ən böyük ölçüsü həqiqətdir. O, öz ətrafına, öz sənətinə, xidmət göstərdiyi doğma xalqına, bir sözlə, hər şeyə yalnız və yalnız həqiqətin gözü ilə baxır. Dünyaya yalnız həqiqətin gözlərilə baxmaq isə mənə görə insanlığın zirvə mərtəbəsidir.

Uzun illər adını eşidib üzünü görmədiyimiz Cavad bəy başda olmaqla Güney Azərbaycanın Şəhriyar, Səhənd, Nitqi, Sönməz, Savalan kimi ləyaqətli ziyahları ilə bizim aramızda körpü olan şərqşünas professor Rüstəm Əliyev bizim səsimizi Güneyə, Güneyin səsini isə bizə çatdırırdı. O zaman biz Rüstəm vasitəsilə öyrəndik ki, Cavad bəy böyük Şəhriyarı ailəsi ilə bərabər Təbrizdən Tehrana gətirmiş, öz evində ona yer vermiş və xəstə şairin müalicəsi ilə məşğul olmuşdur.

Mən o zaman bunu eşidəndə qeyri-ixtiyari xəstə Sabiri Şamaxıdan Tiflisə gətirib, ona evində yer verərək müalicəsi ilə məşğul olan böyük Cəlil Məmmədquluzadə yadına düşdü. Sabirin böyüklüğünü vaxtında başa düşən, ondan ötrü əlindən gələni əsirgəməyən Mirzə Cəllilə Şəhriyarın böyüklüğünü vaxtında qiymətləndirib onun xidmətində duran Cavad Hey'ət mənim nəzərimdə qoşalasdı. Eşq olsun bütün Azərbaycanın iki dahisinin öz sağlıqlarında xidmətlərində duran böyük Mirzə Cəllilə və bu gün bizim müasirimiz olan Cavad Hey'ətimizə!

1979-cu ildən bu günə qədər güzgü kimi milli varlığını millətimizə göstərən, onun dilində danişan, «Varlıq» dərgisini hər cür əzaba qatlaşdırınca nəşr edən C.Hey'ət, bu böyük əməli ilə mənə milli mətbuatımızın əsasını qoyan Həsən bəy Zərdabını xatırladır. Öz sağlığında H.Zərdabının bu xidmətini yalnız o dövrün M.F.Axundzadə kimi ziyahları qiymətləndirə bildi, bununla belə kapitan Sultanov kimi Zərdabiyə hücum çəkənlər, onun böyük xidmətini tərsinə yozanlar da oldu. Amma Allaha min dəfə şükürlər olsun ki, Cavad bəyin xidmətini onun öz sağlığında həm Güneydə, həm də Quzeydə anlayanların sayı çox-çoxdur. Anlamayanlar isə qoy öz ağillarının naqisliyindən utansınlar.

Cavad Hey'ətin 70 illik yubileyini 1995-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının böyük akt salonunda keçirdik. Bu yubiley gecəsində cavadsevər ziyanlarımız onun ünvanına dedikləri çox gözəl sözlərlə onu təbrik etdilər. İndi Cavad bəyin 75 illik yubileyinə hazırlaşırıq. İndi həmən yubiley gecəsində yenə onu sevən dostları bu əvəzsiz elm və mədəniyyət xadiminin ünvanına daha nə deyəcəkləri barədə düşünlərlər.

Mən bu kiçik məqaləmdə Cavad Hey'ətin bu millət üçün elədiklərinin yalnız cüzi bir hissəsini deyə bildim. Son sözümdə yalnız bu arzumu deyə bilərəm:

—Əzizim Cavad bəy, o gözə görünməz Xuda sənə arzularını həyata keçirə biləcək qədər ömür versin. Əslində sənin arzuların 30 milyonluq böyük bir millətin arzularıdır.

BƏXTİYAR VAHABZADƏ

Azərbaycanın xalq şairi

MƏ’NƏVİYYAT VƏ MƏDƏNİYYƏTİN CAVAD HEY’ƏT ZİRVƏSİ

1995-ci ildə Cavad Hey’ətin Bakıda keçirilmiş təntənəli 70 illik yubileyinə həsr olunmuş, içərisində mənim də məqaləm olan kitabı bir də vərəqlədirdim. Çox adlı-sanlı ziyalılarımızın onun haqqında yazdıqlarını yaddaşımızda təzələdim. 5 il necə də tez keçmişdi. Ancaq bu qısa müd-dətdə yorulmaz və ağlaşımaz qədər çoxtərəfli el və sənət, dil və ədəbiyyat, tarix və fəlsəfə, təbabət və siyaset fədaisi nə qədər yeni işlər görmüşdür. Nə yazılınları unutmaq, köhnəlmış hesab etmək, nə də bu beş ili əvvəlki 70 ildən ayırmak mümkün deyil. Cavad Hey’ətin fəaliyyəti də şəxsiyyəti kimi bütövdür, tamdır. Ancaq onun həyatı və fəaliyyəti haqqında bir nəfərin bu böyük bütövlüyü tam əhatə edə biləcək əsər yaratması çətindir. Onun mə’nəviyyat və mədəniiyyətin bu qədər geniş və təməli sahələrini belə yüksək və professional səviyyədə necə əhatə etdiyinə heyran qalmamaq mümkün deyil. Cavad Hey’ətin ömür yolunu ancaq yüksək səviyyəli mütəxəssislər qrupu layiqincə işıqlandırıra və qiymətləndirə bilər.

Həmi məni Cavad Hey’ətin təkcə ən yaxın dostu kimi deyil, həm də onu Şimali Azərbaycan ictimaiyyətinə tanıtmış, daha doğrusu, təqdim etmiş bir şəxs hesab edir. Bu iş mənsiz də mütləq görüləcəkdir. Onun həyat yolu danışqsız bu mənzilə gəlib çıxacaqdır. Mənim xoşbəxtliyim onda oldu ki, bizim yollarımız onunla hər ikimizin guya əsas yolu olan cərrahlığımız, həkimliyimizdə kəsişdi. Əslində isə onunla biz mə’nəvi əkizliyimizi elə birinci görüşümüzdəcə anladıq, bir-birimizin həyatına həmişəlik bağlandıq. Heç kəs yanılmamasın! Mən Cavad Hey’ət səviyyəli onlarla, bəlkə də yüzlərlə dünya şöhrətli cərrah adı çəkə bilərəm. C.Hey’ətlə bizim söhbətlərimizin mövzularının az bir hissəsi sənətimizə aid olmuşdur. Sadəcə olaraq, bizim «Leyli»miz bir olmuşdur. Mən Cavad Hey’əti bu «rəqabətdə» seçmişəm. Onu tapmaqda mənə vasitə olmuş cərrahlığıma, unudulmaz müəllimim böyük Azərbaycan alimi-cərrahı Fuad Əfəndiyevə də dərin minnətdaram. Müəllimim və Cavad bəyin 1963-cü ildə Romada hər ikisinin üzv olduqları Beynəlxalq Cərrahlar Cəmiyyətinin konqresində çəkdirdikləri fotosəkili mən böyük fəxr hissi ilə Cavad bəylə ilk görüşümüzdən 8 il

öncədən öz yazı masamın örtük şüşəsinin altında saxayırdım. Axı, o mənim adını eşitdiyim birinci Cənubi Azərbaycan cərrahı, özü də gənc olmağuna baxmayaraq, belə bir cəmiyyətin üzvü idi! On il sonra—1982-ci ildə artıq on illik dostum Cavad Hey'ət mənim həmin cəmiyyətə üzvlüyüümə səs vermişdi və Tehrandan telefonla məni təbrik etmişdi. 1971-ci ildə Moskvada keçirilən cərrahlıq konqresində tanış olduğum Cavad bəyə mənim onu çoxdan tanıdığını deyəndə hətta bir az qorxmuşdu ki, «Bu məni haradan tanırı? Nə o xaricdə olmayıb, nə mən sovetlərdə». Sonradan ona şəkil əhvalatını söyləyəndə sakitləşib mənim çekist olmadığımı inanmışdı. Moskva görüşündə mən həmişəlik və qəti anladım ki, «Həpimiz bir günəşin zərrəsiyik, həpimiz bir yuva pərvərdəsiyik» (A.Şaiq). Günəsimiz, millətimiz, yuvamız Azərbaycandır. Beləcə qardaşlaşdıq. Biz eyni hissələrlə yaşayırıq və eləcə də davam edirik. On il telefonla, məktubla əlaqə saxladıq, görüşməyə çalışdıq, nəhayət, 1982-ci ildə xalq şairimiz Nəbi Xəzrinin—Xarici ölkələrlə Dostluq Cəmiyyəti sədrinin əvəzsiz yardımçı ilə onu Bakıya dəvət etdim. Cavad Hey'əti Bakı hava meydanında mən, Bəxtiyar və Xudu Moskva reysi ilə qarşıladıq (İrandan Azərbaycana o zaman başqa yol yox idi). Sonbəşik qızı Sanaz və özünə layiq həyat yoldaşı Fəridə xanım da onunla idilər. Bu bir ayda Cavad bəyi, demək olar ki, Azərbaycanın bütün əsas şəhər və nahiyyələrilə, ədəbiyyat, dil, tarix və əlbəttə, cərrahlıq müəssisələri ilə tanış etdim. O zaman Cavad bəyin özündən artıq sevdiyi ilk mə'nəvi övladlarından biri və ən sevimli «Varlıq» jurnalının iki yaşı tamam olmaqdı və ədəbiyyatçılarımızdan bə'ziləri onun ilk saylarını oxumuş, naşırın və əsas müəlliflərdən birinin adını eşitmışdilər. Cavad Hey'ət susuzluqdan yanan insan kimi, nəhayət ki, taplığı sərin çeşmədən su içən tək yuxarı Azərbaycanın mə'nəviyyatını doymadan içirdi və içdikcə yanğısı elə bil artırdı. Elə olurdu ki, ümidi xoşbəxtlik göz yaşlarına qalırdı. Tələbələrimizə cərrahlıqdan mühazirələr oxudu, həkimlərimizlə görüşdü, birlikdə cərrahlıq əməliyyatları apardıq. Cavad Hey'ət həmişəlik Azərbaycanın elmi, tibbi, ədəbi, tarixi, dilçilik, fəlsəfi dairələrində tanındı və nüfuz qazandı.

Bu bir ayda tanıdığım Cavad Hey'ət on bir il önce ilk dəfə gördüğüm şəxs deyildi. O xeyli dəyişmişdi. Düzdür, bu müddət ərzində biz

L'ACADEMIE DE CHIRURGIE

en sa séance du 19 Octobre 1983

a élu Associé Etranger

M.le Docteur Javad FEYAT

Paris, le 25 Janvier 1984

Le Secrétaire Général

Le Président

məktublaşırıq, telefonla danışırıq. Moskvada ilk görüşümüz zamanı onunla tanış etdiyim mərhum, böyük şərqsünas alimimiz, dostumuz Rüstəm Əliyev bu illərdə İrana uzun və qisamüddətli e'zamiyyətləri vaxtı (o zaman Rüstəm İran şahının şəxsi tapşırığı ilə Firdovsinin «Şahnamə»sinin yeni elmi-tənqidi nəşri üzərində işləyirdi) bizə Cavad Hey'ətdən yeni-yeni xoş xəbərlər gətirirdi. Cox ehtiyatla istifadə etdiyimiz məktub və telefon əlaqələrindən bilirdim ki, Cavad bəy artıq mənim Tehranda yaşayan, 1938-ci ildə Şimali Azərbaycandan—Gədəbəydən İrana sürgün olunmuş ata və ana qohumlarımla tanış olmuş və dostlaşmışdır. Biz, yə'ni Bəxtiyar, Xudu, mərhum istə'dadlı şairəmiz Mədinə Gülgün və onun ömür yoldaşı, görkəmli şairimiz Balaş Azəroğlu, cənublu dostlarımızdan ədəbiyyatçı Sabir Əmirov və başqaları bilirdik ki, Cavad bəy Rüstəmin fəal iştirakı ilə o zaman Təbrizdə xəstə yatan dahi şairimiz Şəhriyari ailəsi ilə bərabər Tehrana gətirmiş və altı ay öz evinin bir mərtəbəsini onun sərəncamına vermiş, müalicəsi ilə məşğul olmuş və bütün maddi ehtiyaclarını ödəyərək xalqımız qarşısında faydalı və fədakar bir iş görmüşdü. Xalq içərisində və dövlət dairələrində böyük nüfuzu sayəsində, o zaman Cavad Hey'ət neçəneçə Azərbaycanının, o cümlədən də, mərhum şairimiz, «Sazımın sözü» poemasında Dədə Qorqudumuzu müasir Azərbaycan dilində nəzmə çəkmiş Səhəndin (*Bulut Qaraçorlu*) həyatını xilas etmişdi. Əfsus, Səhəndimiz çoxdan gözlədiyi və bu yolda dəfələrlə həyatını qurban vermək məqamına yüksəldiyi azadlıq günəşinin doğduğu—şahlıq rejiminə son qoyuluğu günü görmədi, qəflətən dünyasını dəyişdi və «Varlığı»nın bir nömrəsi ona həsr olundu.

Cavad Hey'ət 50—60-ci illərdə artıq dünya cərrahlıq ictimaiyyəti tərəfindən tanınmış və Beynəlxalq Cərrahlar Cəmiyyətində İranın daimi nümayəndəsi seçilmiş, on iki il müddətində fasiləsiz nəşr olunan «Daneše-Pezeşki» adlı tibbi jurnal yaratmışdı, cərrahlıqla aid iki dərslik və onlarla nüfuzlu beynəlxalq jurnalda dərc olunmuş dərin elmi məqalələr yazmışdı, İran təbabəti tarixində ilk olaraq açıq ürək və böyrək köçürülməsi kimi ən mürəkkəb cərrahlıq müdaxilələrini aparmışdı. Hətta eksperimentdə uğurla ürək də köçürə bilmışdı.

70-ci illerin sonunda, İranda şah rejimi devrildikdən sonra, C.Hey'ətin həyat və yaradıcılığında əsaslı dəyişikliklər baş vermişdi. O, böyük cərrah kimi fəaliyyətini uğurla davam etdirməklə yanaşı, özünəməxsus yorulmazlıq, ciddilik və inamlı ədəbiyyatımız, dilimiz, tariximiz və ictimai-fəlsəfi problemlərimizlə də açıq məşğul olmağa başlamışdı. Fiziki xəstəliklərimizin müalicəsini ikinci plana çəkib var qüvvəsilə mə'nəvi dərdlərimizə əlac axtarmaq işinə qoşulmuşdu.

1979-cu ildə nəşrinə başlanılmış «Varlıq» jurnalının birinci sayında «Azərbaycan türklerinin ədəbiyyatı tarixinə bir baxış» məqaləsi ilə C.Hey'ət özü özü ilə, dostları və həmfikirləri ilə qeyri-rəsmi görüş və söhbətlərində yana-yana danışın və düşündüklərini artıq cür'ətlə dövri mətbuat səhifələrinə çıxarırdı. Şərəfli, məs'uliyyətli ağır cərrahlıq sənəti yollarında 30 ildən bəri uğurla addımlayan və dünya cərrahlığının ön cərgələrində öz layiqli yerini tutmuş böyük həkim ayrı-ayrı fərdlərin fiziki dərdinin əlacı ilə yanaşı mənsub olduğu və yolunda həyatından keçməyə hazır olduğu Azərbaycan türklerinin ictimai problemlərinin həlli uğrunda mübarizəyə başladı. İranla Azərbaycan arasındaki minilliklərin möhtəşəm körpüsünün təməlini bir daha möhkəmlətdi. Jurnalın ətrafında Cənub Azərbaycanının milli qeyrətli, ziyalı nümayəndələri—mərhum şairimiz və mütəfəkkir alimimiz Həmid Nitqi, görkəmli ictimaiyyətçi və elm xadimlərimiz M.Fərzənə, H.Məmmədzadə, Q.Bəydili, Kəmali, Savalan və başqaları birləşmişdilər. 21 ildir ki, uğurla və cür'ətlə irəli addımlayan bu jurnal o taylı-bu taylı bütöv Azərbaycanın mə'nəviyyat və mədəniyyət körpüsü vəzifəsinə şərəflə qulluq edərək məşhur «Molla Nəsrəddin»imizin yeni keyfiyyət səviyyəsində davam etdirdi.

Jurnalın istisnasız olaraq bütün sayılarında onun naşiri, sahibi, baş redaktoru və aparıcı müəlliflərindən biri C.Hey'ət Azərbaycan və ümumtürk ədəbiyyatının, dilinin, tarixinin, fəlsəfəsinin ən vacib problemlərinə həsr etdiyi 148 məqaləsini nəşr etdirdi... İlk saylarından jurnalda sistematik olaraq Cənub Azərbaycanı ədəbiyyatından çoxsaylı nümunələrlə bərabər bu tay yazıçı və şairlərinin əsərləri də, həqlarında məqalələr də dərc olunurdu. «Varlıq»ın sayəsində tariximiz, ədəbiyyatımız, dilimiz 170 illik aralıqlıdan sonra uğurla bütövləşdi.

1987-ci ildə Cavad Hey'ət ikinci dəfə Bakıya, M.F.Axundovun yubileyinə gəldi, özü də əlibəş deyil, iki maraqlı monoqrafiya ilə— «Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış» (*Tehran, 1980, birinci cild*), «Müqayisətül-lüğəteyn» (*Tehran, 1984, farsca*). Sonralar hər iki kitab Azərbaycanda da nəşr olundu. İkinci kitab xüsusi maraq doğurdu— Azərbaycan oxucusu bildi ki, farslar bizim dildən geninə-boluna faydalananmışlar və bir də, heç bir şübhə qalmadı ki, ana dilimiz heç də bə'zi farsofillərin düşündüyü kimi, fars dilindən kasib deyil. Az qala Cavad Hey'ət 500 il öncə dahi Nəvainin yazdığı eyni mövzulu əsəri yeni səviyyədə və yeni misallarla davam etdirərək dilimizin üstünlük-lərini də gözəlcə aşkarladı. Bu gəlışində biz dostumuzun ədəbiyyatımız, folklorumuz və dilimizin bilicisi olmasından başqa, dünya fəlsəfi fikri tarixinə də dərin bələdliyinə heyran qaldıq—o bizim gündəlik «çörəyimiz» olan marksizm-leninizmi elə təhlil edirdi ki, elə bil bizim kimi C.Hey'ətin də bundan başqa heç bir işi yoxuymuş!

Sonrakı beş ildə C.Hey'ət həmin əsərləri Bakıda Azərbaycan dilində nəşr etdi və əlavə olaraq Tehranda daha üç kitabı nəşr olundu: «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» (1988), «Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış» (1987), «Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış» (*ikinci cild, 1990*). Daha sonra həmin kitablar Bakıda və Türkiyədə yenidən Azərbaycan və Türkiyə türkcəsində çapdan çıxdı. Elmdə o, türkoloqdur. Qayəsi türk dünyasının mə'nəvi və mədəni birlik həlinda bəşəri birliyin layiqli üzvü kimi özünütəsdidqidir.

1989-cu ildə dostluğumuzun tarixində hər ikimiz üçün, xüsusilə, mənim üçün son dərəcə mühüm bir hadisə baş verdi. Nəhayət, 20 il nəticə verməyən cidd-cəhddən sonra Cavad Hey'ət məni həyat yoldaşım Ofeliya xanım və sonbeşiyimiz Domrulla bərabər bir aylığa şəxsi qonaq kimi İrana dəvət etməyə nail oldu. Mən ağlım kəsəndən bu arzu ilə yaşayırdım. Əvvəllər 1937-ci ildə İrana sürgün olunmuş qohumlarımı və uşaqlıq dostlarını görmək üçün, sonralar isə, vətənimin böyük yarısında yaşayan soydaşlarımı, yuxularımda yaşıadığım o tay Azərbaycanımı, Təbrizimi görmək üçün. Bir ay müddətində ancaq gündə 4—5 saat yuxunu çıxmaq şərtilə bir yerdə olduq. Məşhədə, İsfahan, Quma getdik. Tehran və Təbriz universitetlərində (sonuncuda tələbələrin tə'kidi ilə ana dilimdə) mühazirələr oxudum, birlikdə

cərrahlıq əməliyyatları apardıq. Elmi toplantılarda iştirak etdik. İranın ozamankı xarici işlər naziri Vilayətinin qəbulunda olduq—o, C.Hey'ətin tələbəsi olmuş pediatr professordur. Dahi Şəhriyaran şairlər məqbərəsindəki qəbrini, Səttarxan muzeyini ziyarət etdik. «Varlığ»ın redaksiya hey'əti ilə görüşlər keçirdik.

Tehranla İsfahan arasında avtomobilə o baş-bu başa 12 saatlıq yol boyu C.Hey'ətin 156 səhifəlik bir kitabının kiril əlifbalı və ərəb qrafikali nüsxələrini birlikdə növbə ilə oxuyub, dinləyib, üslub və orfoqrafik düzənləşlər apardıq. İnanılacaq deyil, ancaq faktdır. Yaxşı ki, maşında kondisioner var idi, yolboyu isə tamaşaçıq heç bir şey yox idi. Heç nə itirmədim. Bu təfsilatın Cavad bəyin iş qabiliyyəti və rejimi barədə təsəvvür üçün faydalı olacağını düşünürəm.

Azərbaycanın keçmiş ağalarımız, şimal qonşularımızın məkrli və uzaq hədəfli fitvası ilə erməni millətçilərinin təcavüzünə mə'ruz qalması ilə əlaqədar Cavad Hey'ətin gördüyü işləri unutmaq mümkün deyil. 20 Yanvar faciəsindən sonra C.Hey'ət Tehran məscidlərinin birində şəhidlərin yasını tutdu, ehsanlar verdi. Yüzlərlə Qarabağ müharibəsi yaralısına Tehran xəstəxanalarında cərrahlıq yardımı göstərilməsinin təşəbbüskarı, təşkilatçısı və bilavasitə həkim kimi iştirakçıı oldu. Onun Türkiyə prezidenti S.Dəmirələ yazdığını, dövri mətbuatda dərc olunmuş sarsıcı, cür'ətli açıq məktubu geniş əks-səda doğurdu. Bunu ancaq millətinin fədakar oğlu edə bilərdi.

Son beş ildə Cavad Hey'ətin elmi, ictimai və həkimlik fəaliyyəti uğurla davam etməkdədir. Bakıya hər gəlişində həkim həmkarları ilə görüşür. Xəstəxanalarda və hospitallarda onlarla xəstəyə baxır, məsləhət verir və əgər İranda müalicəyə ehtiyac vardırsa yardımçı olur, lazımlı gəlirsə özü cərrahi müdaxilə aparır...

Son illərdə Türkiyədə əvvəl yazdığı kitabların bir neçəsi yenidən nəşr edilmişdir. Bakıda 1997-ci ildə «Ədəbiyyatşunaslıq» adlı yiğcam, lakin indiyə qədər Azərbaycanda bu mövzuda yazılmış əsərlərdən köklü fərqlənən orijinal bir kitabı nəşr olundu. Burada ədəbiyyatşunaslığın əsasları sovetpartiyaçı marksist qəlibindən azad olmuş və kommunistlərin rədd etdiyi maraqlı yeni qərb nəzəriyyələrinə də geniş yer verilmişdir—şərq terminolojisi ilə yanaşı, qərb anlayış və terminləri də oxuculara çatdırılmışdır. Belə bir faydalı kitaba ehtiyac böyük idi.

Bir məsələ diqqəti cəlb edir; kitabların bə'ziləri iki dəfə—Tehranda və Bakıda, bə'ziləri isə üç dəfə—Tehranda, Bakıda və Türkiyədə nəşr olunmuşdur. Diqqətlə baxılarsa, bu kitabların təkrar nəşrlərinin xüsusi və vacib bir məqsədə qulluq elədiyini görməmək mümkün deyil. Məqsəd ancaq kitabları sərhədləri ayrı, arzu və ehtiyacları eyni olan üç oxucu dairəsinə çatdırmaqdır! Ümumiyyətlə, yeri gəlmış kən qeyd olunmalıdır ki, C.Hey'ət nə «Varlıq» jurnalını, nə də ki, monografiyalarını nəşr edərkən ad-san və ya pul qazanmaq məqsədi güdməmişdir. Hamiya mə'lumdur və mən canlı şahidəm ki, müəllif cərahlıdan qazandıqlarının yaridan çoxunu bu tarixi əhəmiyyətli jurnal və əsərlərin nəşrinə sərf etmişdir. O ki qaldı ad-san və şöhrət—onun dünya miqyaslı cərrahlığı bunları tamamilə tə'min edirdi. C.Hey'ət elmi, ictimai-siyasi fəaliyyətə qoşulmaqdə ancaq və ancaq narahatlıq və gərginlik qazanırdı. Milyonların alqısı və məhəbbəti ilə yanaşı acı töhmət məktubları da alırdı. Təəssüflər ki, bu məktubların bir qisminin müəllifləri öz milliliyini itirmiş «səydaşlarımız» idi. Nə qorxu, nə təhqirlər, nə təhdid və tə'qiblər vətən və millet fədaisi Cavad Hey'əti tutduğu şərəfli yoldan qaytarı bilmədi. 70 illik yubileyindən keçmiş beş il müddətində o qətiyyən əskilməyen qüdrət və enerji ilə işini davam etdirir. Hər il bir neçə dəfə (artan tezliklə) Azərbaycanda və Türkiyədə keçirilən ədəbi, tarixi, linqvistik elmi kvorumlarda iştirak edir, son dərəcə aktual problemlərə aid məruzələrlə çıxış edir. Elmi ictimaiyyət və xalq bu misilsiz vətənpərvərliyi yüksək qiymətləndirir. C.Hey'ət Azərbaycanda və Türkiyədə onlarla elmi cəmiyyətin, universitetin, ictimai və dövlət qurumlarının fəxri üzvü və ya professorudur. Həkimliyini də heç vaxt yaddan çıxarmır. Hər il yüzlərlə xəstənin həyatını xilas, yaşamaq ümidiini bərpa edir. Onların bir qismi müalicə üçün Azərbaycandan İrana gedənlərdir. Hami onu özünküñü sayır və ona ərkək müraciət edir.

Mən fəxr edirəm ki, onun fəxri üzv seçildiyi birinci elmi cəmiyyət—Azərbaycan Cərrahlar Cəmiyyəti olmuşdur və əməl dostuma o diplomu sədr kimi mən imzalamışam və təqdim eləmişəm. Xoşbəxtlikdən əlim yüngül oldu—təkcə Azərbaycanda aldığı fəxri üzv və professor diplomlarının sayı artıq onlarladır. 1996-cı ildə İstanbul Universitetinin tibb fakültəsi mə'zunlarının 50 illik yubileyi zamanı

mə'zunlardan biri olan C.Hey'ətə bir iclasda üç fəxri professor cübbəsi üst-üstə geyindirildi—belə hadisəni ilk dəfə gördüm.

Ümumiyyətlə, C.Hey'ət orijinal və unikal şəxsiyyətdir. O, heç bir şeydə yarımcıq deyil—bütövdür. Həqiqəti heç nəyə dəyişmir—nə dostluğa, nə ad-sana, nə vəzifəyə. Özünəməxsus yüksək mədəniyyət, təmkin və ədəb qaydaları daxilində haqqı müdafiə edir. Əlbəttə, bu, elmə, sənətə, dinə aid məsələlərdədir. Gündəlik məişət məsələlərində isə o, dözümlü, qayğıkeş və səbirlidir. Şovinizmin və onun bic, mənfur övladı olan müstəmləkəciliyin düşmənidir. C.Hey'ət şəxsiyyət kimi qorxmazdır. Ötən il mürəkkəb oyluq (bud) sümüyünün sinığına görə keçirdiyi ciddi əməliyyatdan, oynağının sün'i metal protezlə əvəz olundugundan 3—4 ay sonra, lift işləmədiyi üçün, görkəmli cərrahımız Çərkəz Cəfərovun doqquzuncu mərtəbədəki mənzilinə ayaqla qalxmışdı. O, yaxşı bilirdi ki, bu hərəkət qeyri-adidir və məsləhət deyil... Ancaq, nəzakət qorxuya üstün gəldi... M.Qorki yaxşı deyib: «Cəsurların dəliliyinə şərəf nəğməsi oxuyuruq».

Adətən, yubiley toplusunda məqalələr yiğcam olmalıdır və başqa-larına da deməyə söz və yer qalmalıdır, ancaq daha bir vaz keçə bilməyəcəyim əlavə ilə məqaləmi bitirmək istəyirəm. Cavad Hey'ətin həm dünya şöhrətli alim-həkim-cərrah, həm də geniş diapazonlu, professional səviyyəli türkoloq dilçi, tarixçi, ədəbiyyatçı və filosof kimi tanınmasının sırrı nədədir, nəyin sayəsində o bu qədər aqlasığın genişliklə dərinliyi bir ömrə yerləşdirə bilmüşdür?

Birinci olaraq deməliyəm ki, Cavad Hey'ətlə olduqca çoxsaylı, davamlı və geniş söhbətlərimizin eləsi olmayıb ki, onun mərhum atası, İranın böyük ictimai və dövlət xadımı, hüquqşünası və eyni zamanda, imanlı din adamı—müctəhidi, adına Tehranda küçə qoyulmuş, xalq tərəfindən sevilən Mirzə Əli Hey'ət yad olunması. 1919-cu ildə ermənilərin Naxçıvanı Azərbaycan Demokratik Respublikasının tərkibindən ayırib özlərinə birləşdirmək məqsədi daşıyan siyasi və hərbi təzyiqinə qarşı xalqının yardım üçün İrana müraciətinə cavab olaraq Mirzə Əli Hey'ətin başçılığı ilə xüsusi nümayəndə hey'əti Naxçıvana göndərilmişdi və bu tarixi qələbənin tə'minində—Naxçıvanın ADR-in tərkibində qalmasında müəyyən rol oynamışdı. Deməli, ADR-in yarandığı günlərdən Mirzə Əli Hey'ətin siyasi və vətəndaşlıq mövqeyi

tam mə'lüm idi. Altı oğlundan biri Cavadın həyat yolunu yönəldən ilk müəllimi də məhz atası olmuşdur—onu İstanbulda ali təhsilə gəndərərkən demişdi ki, «mən səni Bakıya göndərərdim, ancaq ora dəmir pərdə ilə qapalıdır. İstanbulda ali təhsilini alarsan, türk kimi yetişərsən, sonra Parisdə ixtisas alarsan». Beləliklə, Türkiyə mühiti Cavad Hey'ətin milli mə'nəviyyatının, sonrakı Paris illəri isə yüksək ümumi və professional mədəni səviyyəsinin təməli olmuşdur. Heç də təsadüfi deyil ki, Cavad Hey'ət 1983-cü ildə Paris Cərrahlıq Akademiyasının üzvü seçilmişdir. Mirzə Əli Hey'ətin o biri övladları da onun adına layiq elmi, inzibati, ictimai mövqə sahibidirlər.

Cavad Hey'ətin fövqələdə məqsədyönlü zəhmətkeşliyi və özünə inamı, «bir işi kimsə bacarmış, görmüşsə, deməli, mən də görə bılərəm» şüarı onun həyat yolu ilə doğrulmuşdur. Qarşısına nə məqsəd qoymuşsa, ona nail ola bilmışdır. Bu inam və istədəd Cavad bəyə mürmkünsüz hesab ediləni reallaşdırıa bilmək imkanı qazandırmışdır. Qardaşım və dostumun bu inamı, zəhmətkeşliyi və işgüzarlığı məni həmişə heyran etmiş və ona bənzəməyə sövq etmişdir. E'tiraf edim ki, ona çata bilməmişəm.

Əziz dostum, mə'nəvi qardaşım, məsləkdaşım, həmkarım, elmiminin mücahidi və fəxri Cavad Hey'ətə uzun ömür və sağlamlıq arzulayıram. Qalani özü yaranacaqdır. İki şey mümkün deyil: biri xalqın ürəyinə yol tapmış şəxsi zorla oradan çıxarmaq, biri də zor hesabına insanların ürəyinə girmək. Cavad Hey'ətin xalqını və insanları sevməsi və bu amala vicdanla qulluğu bahasına fəth etdiyi mə'nəviyyat və mədəniyyət zirvəsi əbədidir.

NURƏDDİN RZA

*Beynəlxalq Cərrahlar Cəmiyyətinin
və Azərbaycan Yazarıların Birliyinin üzvü*

DOKTOR CAVAD HEY'ET HAQQINDA DOST SÖZÜ

Doktor Cavad Hey'etin 75 yaşı tamam olur.

Doktor Cavad Hey'et haqqında bu kiçik dost sözünü yazmağa başlarkən fikrimdə istər-istəməz düz 21 il bundan əvvəlin xatirələri canlandı, o vaxtların ki, mən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının cavan bir katibiydim və biz hamımız çox qaynar bir ədəbi həyat yaşayırıq.

O qaynar ədəbi həyat nə idi? Necə idi? Nə üçün idi?—bu sualların cavabını bir sözlə ifadə etmək mümkün deyil, çünki zəngin, çoxcəhətli idi, amma hər halda həmin bir söz—millilik o ədəbi prosesi, o hiss və həyəcanları, o istək və arzuları səciyyələndirən əsas məfhumlardan biri və bəlkə də birincisi idi.

Və təbii ki, hakim ideologianın Azərbaycanda «Cənub» sözünün özünü belə yasaq elədiyi bir zamanda, Cənubla bağlı təəssübkeşlik, maraq, intizar, narahatlıq bizim içimizdəki, fikrimizdəki, qələmimizdəki həmin milliliyin çox ciddi bir tərkib hissəsi idi.

Belə bir vaxtda biz o dövr üçün böyük bir ruh yüksəkliyinə, qəribə—çox təmiz, şəffaf bir nikbinliyə, həyəcan dolu bir marağa səbəb olan və bizi daxilən isidən xəbər eşitdik: İranda Azərbaycan dilində «Varlıq» adlı bir ədəbi jurnal çıxmaga başlayıb.

Cənublu qələm dostlarımıla—Balaş Azəroğluyla, unudulmaz Mədinə Gülgün və Söhrab Tahirlə (ona «Söhrab əmi» deyirdik), Həmid Məmmədzadə və mərhum professor Qulamhüseyn Bəydiliylə, Mirzə Abbaslıyla, rəhmətliklər Qafar Kəndliylə, Qasım Cahani və Qulamrza Cəmşidiylə və başqalarıyla (bu işqli, sadə və zəhmətkeş insanlar milli mənliyimizin dirçəlməsi prosesində həmin mənliyin dərinlərdəki köklərini görməyimiz üçün çox əziyyətlər çəkiblər!) bu hadisəni müzakirə edirdik və o da yaxşı yadimdadır ki, mən ilk dəfə doktor Cavad Hey'etin adını Azərbaycan naminə daima nəsə axtaran və tapan, əla-qələr yaradan və heç zaman da yorulmayan, ruhdan düşməyən Abbas müəllimdən—bu gün yeri çox görünən professor Abbas Zamanovdan eşitdim.

Bizi bu dərəcədə həyəcanlandıran və ilk nömrəsi tutiyə kimi əldən-ələ gəzən «Varlıq»ın təsisçisi və baş redaktoru doktor Cavad Hey'et elə o zamandan doğma xalqının maarif və mədəniyyətinin, ana

dili və ədəbiyyatının inkişafı üçün əsl Vətəndaş qayələri ilə və effektlə fəaliyyət göstərən bir mütəfəkkir kimi ürəklərə yol tapdı, hörmət qazandı.

İndi uzaqlarda (əbədi bir keçmişdə!) qalmış yetmişinci illərin sonu, səksəninci illərin əvvəllərində Şimali Azərbaycanla doktor Cavad Hey'ət arasındaki mə'nəvi körpü, əgər belə demək mümkünsə, qiyabi dayaqlar üzərində qurulmuşdu, çünki arada keçilməz (qorxunc!) sərhəd var idi və gizlətmirəm, o zaman mən təsəvvür etməzdim ki, tarixi baxımdan çox qısa bir müddət keçəcək və doktorla bizim həmin qiyabi tanışlığımız əyanılışəcək, şəxsi dostluğa çevriləcək.

Mən doktor Cavad Hey'ətlə dostluğumu həmişə fəxarətlə yada salıram, çünki ömrünü millətin inkişafına, onun gələcəyi naminə, keçmişin mə'nəvi-estetik tədqiqinə həsr etmiş bu insanın təmənnasızlığı mənim üçün çox qiyənləşəcək, şəxsi dostluğa çevriləcək.

Doktor Tehranda, İstanbulda, Parisdə mükəmməl təhsil almış və beynəlxalq səviyyədə tanınmış görkəmli bir tibb alimi, cərrah, səhiyyə təşkilatçısıdır və əlbəttə, onun ana dili, milli ədəbiyyat və folklorla bağlı bu dərəcədə ehtiraslı fəaliyyəti, iyirmi bir ildən bəri öz şəxsi vəsaiti hesabına «Varlıq»ın nəşrini davam etdirməsi, əslində, tibb sahəsindəki daha böyük uğurlarının, şəxsi firavanlığının, maddi cəhətdən qazana biləcəklərinin bahasına başa gəlir.

Yuxarıdakı o «təmənnasızlıq» sözünü işlətdikdə də, mən ilk növbədə bunu nəzərdə tuturam.

Bəli, doktor Cavad Hey'ət milli mədəniyyətimizlə, ədəbiyyatımızla, milli mə'nəviyyatımızla bağlı fəaliyyət göstərir, amma onun şəxsiyyətinin, istə'dadının, zəhmətkeşliyinin miqyası yalnız bu şərəflə fəaliyyətlə tükənmir, o, bir mütəxəssis, bir həkim kimi, ümumiyyətlə, insanlığa xidmət edir.

Cavad Hey'ət bir tərəfdən «Tromboflebit və müalicəsi» monografiyasını, o biri tərəfdən iki cilddə «Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış» əsərini yazar.

Bir tərəfdən «Ümumi cərrahlıq», «Cərrahiyyə dərsləri», o biri tərəfdən «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı», «Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış», «Türk dili və ləhcələrinin tarixi»...

Bir tərəfdən cərrah bıçağı ilə insanların ömrünü uzatmaq, Paris Cərrahlıq Akademiyası, Beynəlxalq Cərrahlar Cəmiyyəti kimi dünya məqyasında beynəlxalq qurumlarda fəaliyyət göstərmək, o biri tərəfdən də yüz cürə gündəlik qayğılarla, əzab-əziyyətlə «Varlığı»nı nəşr etmək...

Və əlbəttə, bütün bunların arxasında xislətin mə'nəvi zənginliyi dayanır.

Doktor bərkdə dada yetişən e'tibarlı bir dostdur.

Neçə dəfə olub ki, mən bizim bir sıra görkəmli sənət adamlarımızın, ziyalılarımızın çox ciddi sağlamlıq problemləri ilə bağlı Bakıdan tə'cili Tehrana, doktor Cavad Heyvətə telefon açmışam, ərkyanə xahişlərimi etmişəm və doktor İranda o adamların min bir əziyyətini çəkib, onlara şəfa verib və onlar Bakıya qayıdır bu gün də yaşayıb yaradırlar.

Bundan sonra bu dostluqla necə fəxr etməyəsən, əzizim doktor?

Təbriklər və cansağlığı arzuları ilə,

ELÇİN

xalq yazıçısı, filologiya elmləri doktoru, professor

MİLLƏTİNİN ÖNÜNDƏ GEDƏN İNSAN

... Təbrizin gircəyində diqqətimi fars dilində yazılmış iri transparent cəlb etdi: «Azərbaycan sərə—İran əst».

«Azərbaycan İranın başıdır!»

Yə’ni düşünən beynidir, fikir mərkəzidir.

Bu, çox ciddi e’tirafdır.

Və həmin e’tiraf sadəcə olaraq Şərqi Azərbaycan ostanına, Təbriz əhlinə, İranda sayları ölkə əhalisinin yarısını təşkil edən türk qövmünə xoş gəlmək, onların ürəyini almaq üçün deyilməyib.

Bu sözlərdə gizlədilməsi, danılması mümkün olmayan böyük və tarixi bir həqiqət öz əksini tapıb.

Azərbaycanın əsrlər boyu İran elminə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, ictimai-siyasi fikir tarixinə yüzlərlə böyük şəxsiyyətlər verdiyi heç kimə sərr deyil.

Heç kimə sərr deyil ki, bu gün İranın intellektual potensialının böyük bir hissəsini Azərbaycan türkləri təşkil edir.

Heç kimə sərr deyil ki, Təbrizdən, Marağadan, Ərdəbildən, Urmiyadan, Xoydan, Salmasdan və s. yerlərdən olan «iranilər»—Azərbaycan türkləri bu gün dünyanın onlarla ölkəsində İrani tanıdan, şöhrətləndirən intellektual fəaliyyətlə məşğuldurlar.

Qürbət məmləkətlərdə dönə-dönə görüşdüyüm, ünsiyyət saxladığım bu həmvətənlərimizin hamısı böyük hörmət və ehtirama layiqdir.

Onların sırasında öz milli mənşəyini, soykökünü dərk edənlər, bundan qürur duyanlar, ana dilini sevənlər, qəlbində Azərbaycan məhəbbəti yaşıdanlar və Azərbaycan üçün çalışanlar ikiqat, üçqat ehtirama layiqdirler.

Yaxşı ki, belə insanlar Azərbaycanda həmişə olub. Və onlar o taylı-bu taylı Azərbaycan adlı cənnətməkanın, vətənlərinin və vətəndaşlarının başlarını dik, qırurlu tutmaları üçün çox şey ediblər.

Bu gün də edirlər.

Gələcəkdə daha artıq qeyrət və hümmətlə edəcəklər.

Ustad Şəhriyardan, Səhənddən, Həmid Nitqidən, Zəhtabidən sonra bu gün belə şəxsiyyətlərin, milli ruhlu ziyanlıların, ürəyi Azərbaycan eşqi ilə çırpinanların önündə dünya şöhrətli alim, günümüzdə az-az tə-

sadüf edilən ensiklopedist, böyük vətənpərvərimiz və vətəndaşımız Cavad Hey'ət gəlir.

Artıq əfsanəyə çevrilən insanı ilk dəfə 1987-ci ildə Bakıda, M.F.Axundovun yubiley təntənələrində gördüm.

Keçmiş Sovet imperiyası az sonra süqutla nəticələnəcək liberallaşma mərhələsinə qədəm qoymuşdu. Uzun illər arzusunda olduğu azadlıqdan istifadə edən Azərbaycan da həyəcanlı günlər ərəfəsində yaşamasına baxmayaraq dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş övladlarını bir araya gətirmişdi.

Böyük Britaniyadan Turxan Gəncəyi gəlmışdı.

Fransadan İren Melikoff gəlmışdı.

ABŞ-dan Şapur Ənsari gəlmışdı.

Azərbaycandan... Azərbaycana Cavad Hey'ət gəlmışdı.

Onu uzaqdən-uzağa da olsa, «Varlıq» dərgisinin naşiri, habelə qəlb cərrahiyəsi sahəsində Kristian Barnarddan sonra dünyada ikinci mütəxəssis kimi tanıydı.

Bakıdan isə Cavad Hey'ət mənim nəzərimdə hər sahədə birinci kimi qayıtdı.

Əgər Kristian Barnard bir və ya bir neçə nəfərin ürəyini dəyişdirib onlara yeni həyat bəxş etmişdisə, Cavad Hey'ət onilliklər boyu dilindən, mədəniyyətindən, tarixindən uzaq salınmış bütöv bir millətin ürəyini, həm də təkcə ürəyini deyil, beynini, yaddasını, düşüncəsini sağlamlaşdırmaq üçün mübarizəyə atılmışdı.

Heç kimdən qorxub-çəkinmədən böyük bir cəsarət və şövqlə mənsub olduğu millətin mövcudluğunu, varlığını dünyaya, ilk növbədə isə yaxın çevrədəki şovinistlərə, türk düşmənlərinə nümayiş etdirmişdi.

Xalqının dilini, gözünü və qulağını açmışdı. Böyük Şəhriyarnı deyiş kimi:

Dil açmada karlıq da gedər, korluğumuz da,
Çün lallığımız doğmuş idi karlığımızdan...

Cavad Hey'ət İranda otuz milyonluq Azərbaycan türklərinin mövcudluğunu, varlığının ən bariz bəlgəsi olan «Varlıq»ı yaratmışdı.

Mətbuat həmişə səsi boğulan, haqqı tapdanan, hüququ yeyilən millətin ən güclü silahı olub.

Zərdabi «zindəganlıq cəngində» paymal olan, mədəniyyət tarlasını alaq otları basmış millətinin yardımına «Əkinçi» ilə gəlmişdi.

Əlibəy Hüseynzadə xalqını mədəni və mə'nəvi fiyuzaṭa qovuşdurmağın yolunu «Füyuzat» dərgisinin nəşrində görmüşdü.

Cəlil Məmmədquluzadə «Sizi deyib gəlmışəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım»—deyə üz tutduğu həmvətənlərinin yanına dərdlərə acı gülüşlə əlac eləyən aqıl və müdrik «Molla Nəsrəddin»i gətirmişdi.

İranda, Mirzə Cəlinin tə'biri ilə desəm, «dünyalar titrəyib aləmlər mayallaq aşanda», «millətlər yuxudan oyanıb gözlərini açanda və pərakəndə düşmüş qardaşlarını tapıb dağılmış evlərini bina eləməyə üz qoyanda» Cavad Hey'ət «Varlıq» dərgisinin nəşrinə başladı. Bu dərgini nəşr etdi ki, keçmişdə «beşikdə yad millətlərin südünü əmmiş, vətənindən yadırğamış və millətin ruhundan xəbərsiz bir para millət başçılarının» əsl simasını açıb göstərsin, xalqa dostunu və düşmənini tanıtın, Azərbaycan dilini və Azərbaycan mə'nəviyyatını yaşıtsın.

Cavad Hey'ət 21 ildir ki, heç bir təmənna güdmədən, heç kimin yardımına və ianəsinə bel bağlamadan bu nəcib missiyani həyata keçirir. Ustad Şəhriyərin obrazlı şəkildə «Azadlıq quşu «Varlıq»» adlandırılğı dərgi bir millətin varlığının, diriliyinin aynasına çevrilib.

Bu illər ərzində Cavad Hey'ətin qələmi də cərrah bıçağı kimi eyni kəsərlə işləyib. O, bir tərəfdən tibb elminin ən son nailiyyətlərinə əsaslanaraq yüzlərlə adamın şəfa tapmasına kömək edib, o biri tərəfdən isə mənsub olduğu xalqın mə'nəvi və ruhi sağlamlığı yolunda yorulmaq bilmədən, nəfəs dərmədən çalışır, bu gün də çalışmaqdadır.

Və hər iki halda mükafati öz vicdanından alıb.

... 1876-ci ildə bir Fransa jurnalisti Bakıya gəlmişdi. Burada «müsəlman dilində» qəzet nəşr olunduğunu eşidib, onun redaktoru ilə görüşmək istəmişdi. Həsən bəy Zərdabının «Əkinçi»ni təkbaşına, həm də öz xərci ilə nəşr etdirdiyini eşidib heyrətlənmişdi: «Doğrusu siz əsl qəhrəmansınız! Bizim Fransada belə yoxsul qəzet üçün işləyən tapılmazdı. Qüvvənizə heyrət edirəm. Belə görünür ki, siz öz xalqınızı çox istəyirsiniz».

Bu sözləri tam əsasla İrlandakı azərbaycanlılara nisbətdə günümüzün Zərdabisi olan Cavad Hey'ətə də aid etmək mümkündür.

Çünki o da həqiqi fikir və əməl qəhrəmanıdır.

Çünki o da həqiqətən öz xalqını çox, ləp çox istəyir.

Bu ilin mart günlərinin birində Təbrizin girəcəyində «Azərbaycan səre—İran əst» şüarını görəndə nədənsə dərhal doktor Cavad Hey'əti xatırladı.

Təkcə ona görə yox ki, bir gün əvvəl Tehranda bu böyük şəxsiyyətlə görüşüb xeyli söhbət etmişdik.

İlk növbədə ona görə ki, həmin e'tirafi dilə gətirməyə vadar edənlərin önündə Cavad Hey'ət gəlir.

VILAYƏT QULİYEV
filologiya elmləri doktoru, professor

CAVAD HEY'ƏTİN VARLIĞI

Doktor Cavad Hey'ət nə yaziq ki, vaxtsız itirdiyimiz böyük mütefəkkir, şair və alim Həmid Nitqiyələ bir sırada bizimcün Güney Azərbaycanımızın rəmzi, onun mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, mətbuatının dəyərli təmsilçisi, milli dilinin qoruyucusu, milli ruhunun ifadəçisi, bir sözlə, əzəldən bəri Arazın o tayında yaşayan xalqımızın milli varlığının parlaq simvoludur. Boşuna deyil ki, Cavad bəy təməlini qoyduğu və uzun illər boyu müxtəlif çətinliklərə dözərək yaşatdığı dərgini də «Varlıq» adlandırmışdır. Varlıq—həyat, kainat, dünyada gördüyüümüz və yaşadığımız bütün hər şeyin külli deməkdir. Amma Cavad Hey'ətin bu adla nəşr etdirdiyi jurnal, ilk növbədə, İran dövlətinin içində öz milli mədəniyyəti, ədəbiyyatı, dili olan bir xalqın—Azərbaycan türklərinin Varlığı deməkdir.

Cavad Hey'ət dünyada tanınmış bir həkim-cərrahdır, amma cərrahlıq onun çox sevdiyi və yaxşı bacardığı bir peşədir, ədəbiyyatımıza, tariximizə, dilimizə xidmət doktorun həyat amalıdır. Azərbaycan xalqının tarixinə aid araşdırımlar, Güneyli-Quzeyli ədəbiyyatımıza aid dəyərli tədqiqatlar, kitablar Cavad Hey'ətin zəngin yaradıcılıq ömrünün bəhrələridir.

Son illər Cənubla əlaqələrimiz gün-gündən genişləndikcə Tehran-da, Təbrizdə, Urmiyada keçirilən hər tədbirdə Cavad Hey'ət bizi—Şimaldan gəlmüş dostlarını mehribanlıqla, qonaqpərvərliklə qarşılıyıb və Quzey Azərbaycanda, Bakıda, Gəncədə keçirilən hər ədəbiyyat, sənət bayramımızın ən qiymətli müsafirlərindən biri də Cavad bəy olub. Əlbəttə, Cavad bəyi Bakıda, Şimali Azərbaycanda müsafir adlandırmaq düzgün deyil. İnsan öz vətənində qonaq sayla bilərmi? Müstəqil Azərbaycanın bir çox elmi və fəxri adlarını almış, o cümlədən, Yaziçılar Birliyinin mükafatına layiq görülmüş, həm də Azərbaycan Yaziçılar Birliyinin üzvü olan Cavad Hey'ət ara-sıra Tehrandakı, Təbrizdəki mənzillərindən Bakıdakı, Gəncədəki, Naxçıvandakı evlərinə təşrif buyurursa, bu heç də bir yerdən başqa yerə qonaq getmək deyil, vahid vətən torpağını gəzməyə çıxmışdır, yurdun bir guşəsindən başqasına səfər etməkdir. Uzun illərin zamanın səfərində də,

vətən içində və vətən dışında məkan gəzintilərində də Cavad Hey'ətə bollu-bollu xoş saatlar, günlər, illər arzulayıv və çalışdığı bütün sahələrdə uğurlar diləyirəm.

Cavad Hey'ətin özünün varlığı və nəşr etdiyi «Varlıq»ın varlığı —mə'nəviyyat dünyamızın yaşaması, zənginləşməsi, qorunması deməkdir.

ANAR

Azərbaycanın xalq yazıçısı

ƏZİZ DOST

Onunla ilk görüşüm, əlli ildən çox bundan qabaq, İran «Təmyiz Di-vanı»nın baş ə'szasından, Azərbaycanın Tehranda yaşayan adlı-sanlı şəxsiyyətlərindən olan mərhum Mirzə Əli Ağa Hey'ətin—d-r Cavadın atasının himmətiylə farsca nəşr olunan «Azərbaycan» qəzetiinin idarə-sində (yaşıma-başına baxmayaraq), baş redaktor sıfətiylə işlədiyim zamana təsadüf edir. Yadımda qaldığına görə, ilk səhbət, onun Tibb fakültəsində bir anatomiya kitabını təsvirləndirməyə vəzifələnməsin-dən gedirdi. Mənə elə gəlmışdı ki, gələcəyin bir rəssam-həkim, yaxud həkim-rəssamıyla qarşı-qarşıya dayanmışam.

Sonra «Azərbaycan» qəzeti və onun ətrafinə toplanmış qrupun hikməti-vücudu olan mədəniyyətimiz mövzusu bütün səhbətlərimizə hakim kəsildi. O, türkəni dərindən öyrənməyə şövq göstərirdi. Bu, müntəzəm görüşmələrimizə gözəl bir zəmin yaratdı. Onun bu yolda sür'ətlə irəliləməsi tə'rifəlayıqdi. Hətta bir azərbaycanlı türk üçün bu heyvətləndirici inkişafın izahı, şübhəsiz, onun kəskin zəkası və dil mə-dəniyyətimizə gələcəkdə odlu bir eşqə dönəcək əlaqəsi idi.

Məmləkətin təvafüqü ilə Türkiyəyə təhsil almağa göndərilən İra-nın müxtəlif qövmlərinə mənsub yüzdən artıq gəncdən ibarət qrupda mən də (hüquq doktorası təhsili üçün) vardım. O zamankı (*1942-ci ilin payızı*) müharibə şəraitində tərtiblənən program üzrə bizi beş dəstədə Tehrandan Ankaraya, oradan da təhsil alacağımız universitetlərin bu-lunduğu mərkəzlərə göndərdilər. Mən ikinci dəstədəydim. Bu səfərə çıxan əksər yoldaşlarım kimi, həyatimdə ilk dəfə ailəmdən ayrııldım. Hətta, Təbrizdə orta məktəbi bitirib, o zaman Təbrizdə ali təhsilə im-kan olmadığından, təhsilimi davam etdirmək üçün Tehrana gedəndə də atam və ögey anam mənimlə bərabər gəlmişdilər. Tehranda da ögey anamın bacısığında uzun zaman qonaq qalmışdıq və bu tədbirlə qurbət qüssəsini birdən və dərindən çəkməmişdim.

Ailədən qopmağın gərçək acısını bu səfər bir payız səhərinin sə-rinində qatar Əhvaza hərəket edincə duydum. Vəqonun pəncərəsindən ailəmi son dəfə dolmuş gözlərlə dumanlar içindəymişlər kimi görə bildim. İlk uzun dəmiryol müsafirətinin verdiyi zövq, həmsəfər tələ-bələrlə başlayan səhbətlər qəm-qüssəni yavaş-yavaş dağıtdı. Qafiləmiz

Əhvazdan ingilislərin işgal etdiyi hərbi qatarla Xürrəmşəhrə (Əhvazda yanlış bir qatara minməyimizlə başlayan macəra və sonrakı sərgüzəştlərdən burada söz açmayacağam), oradan yenə dəmiryolla Bəsrə—Bağdad—Mosul—Suriyadan keçərək Türkiyəyə və nəhayət, Ankaraya yetişdi. Bu bir həftəyə yaxın tren yolculuğunda taqətdən düşmüştü. Bizə «dövri-daim» kimi gələn səfərin sonunu göstərən ogunkü orta hallı Ankara xəyalımızda yetişmək şövqiylə cazibələşdikcə bir şəhərli şəhərə döndü. «Qatar» adlı çox əski bir şe'rimi (gözdən keçirərək) o zamankı duyğularımın tərcüməni olaraq buraya yazıram:

İllər ilə raylarında sürünüb gedən qatar
mənim üçün təzeydi.
Bütün səfər boyunca
tutdurduğu bir tək ritmi mənə təkrar edirdi
dönə-döne, bir sırrı
sanki
açmaq istirdi.
Arada bir yorulmuş
maşın
töşün alırdu:
bə'zən də keyfə gelib
səsi yetdiyi qədər
boğazını yırtaraq
gur bir nə'rə ataraq
çöllərə küy salırdı...
Dərə getdik,
düz getdik,
gece və gündüz getdik,
bir ara
dalıb qalmış yuxumdan oyanınca,
pəncətedən baxınca birdən-birə
özümü özgə aləmdə sandı.
Al-əlvən donun geymiş
dost üzlü şən sonbahar
gülümseyirdi bize;
pişvaza gəlmış kimi
səf bağlamışdı dağlar.

Qatar uzun səfərin axırına çatmışdı,
möhtəşəm bir istasyon
qucağını açmışdı.
Şəhər salam verərək
əllərimi sıxmağa
əlini uzatmışdı.

Bizi eyni qatarla Ankaranın bir neçə kilometrliyində olan müvəq-
qəti mənzilimiz Etimesquta apardılar, orada fasılələrlə gələcək dəstə-
lərin bizə çatmasını gözlədik. D-r Cavad da dəstələrin birindəydi. O da
mənim kimi, uzun yolculuğun «su və od test»indən keçmişdi. Qısa olsa
da, bir ömürlük həsrət arxamızda və bir dünya ümidi önumüzdə yeni
bir həyatın astanasındaydıq. Beləcə, onunla ikinci və daha uzun görüş-
məmiz Etimesqutda başlandı.

* * *

İnsanlar gecəli-gündüzlü bərabər yaşayınca qədərləri, gündəlik
məsələləri, yolları, programları, hətta ehtiyacları ortaqlaşınca bir-
birlərini daha dərindən tanıya bilərlər. Lakin universitetə və tələbə
«yurd»larmıza tə'yin olunub İstanbula getdikdən sonra d-r Cavadla
mənim məsafəm yenə açıldı: o başqa bir «yurd» və fakültədə yerləş-
dirilmişdi.

Seyrəkləşən görüşmələrimizdə d-r Cavadı daima çalışqan və fəal
gördüm. Ətrafında təşəkkül edən bir qrupla davranışında, ondakı
qərblilərin dedikləri «esprit d'équipe» iştayaqıyla qönçələnən liderlik
iste'dadı və (çox sözü keçib az tapılan) vəfa, səfa və səmimiliyin ger-
çek ləyaqəti gözə çarpırdı. O zamanlar da onun haqqında düşünəndə
ondakı səciyyələr kitablarda yazılan və zamanımızda örnəyini nadir
hallarda gördüyüümüz əski «əhli Fütüvvət» mənsublarının xəyalı zeh-
nimdə canlanırdı: hanı o dili düz, sözü söz igidlər cinsindən?..

Daim olduğu üzrə bu tip insanların qayət səmimi dostları kimi, fikir
və inandıqlarında səbat və sözlərində duruluq, yaltaqlıqdan uzaq
sərahətləri üzündən açıq-gizlin düşmənləri də az olmaz. D-r Cavad
həyatında belələrinin atdıqları cürbəcür ittiham oxlarına dəfələrcə
amarac olmuş və istər-istəməz bunlarla qarşılaşmışdır. Dərslərində qa-
baqcıl və zatən çox yaxşı tələbə olduğunu bilirdim; beləcə vaxtında

doktorasını aldı və işini qurtardı. D-r Cavad tələbəlik xasiyyətini heç bir zaman itirmədi. Onun 1951-ci ildə Parisdə bulunduğuümüzda da çox irəli səthdə çətin bir tələbəlik həyatını sürdüyünün şahidi oldum. O, oxuyub-öyrənməkdən heç bir şəraitdə uzaq düşmədi. İndi belə ən böyük şikayəti istədiyi qədər oxuyamnamasıdır.

* * *

İş həyatına girincə illərcə bir-birimizdən xəbərsiz qaldıq. O, Tehranda əksər vaxt və energiyasını, elə bilişəm, tibbə və cərrahlığa həsr etmişdi. Mən də İranın cənubunda, Abadanda neft şirkətindəydim. İşlədiyim müəssisə dünyada yeni dəb olmuş zamanımızda inkişaf edən şəraitin gətirəcəyi vəziyyəti qabaqcadan sezmək və işlərin daha verimli (məhsuldar) olması üçün insani münasibətlərin gün keçidikcə artan əhəmiyyətini göz öünüə almaq istəyi ilə bir idarə açmışdı. Mən də qərbli lərin dediyi kimi bu «Publik relations» (Türkiyədə «xalqla ilişgilər» deyilir) idarəsinin ilk üzvlərindən biri oldum. Beləcə, d-r Cavadan ayrı düşmüştüm, aramıza çöllər və dağlar girmişdi. Başımız elə qarışmışdı ki, bir-birimizdən hətta xəbər belə alammırdıq. Mənim işim Tehrana intiqal edincə münasibətlərimiz yenə təzələndi. Bu səfər bütün qara-qorxulara rəğmən min bir ehtiyatla qurulmuş «Azərbaycan Cəmiyyəti»nin aylıq nahar toplantıları bizim də müntəzəm görüşməyimizə səbəb oldu. Bunun xaricində ailəliklə də get-gələ başladıq. Mənim universitetə intiqalımdan sonra özümə yetişmək üçün daha çox fürsətim vardi. Nəhayət, d-r Cavadla bərabərdik. O zaman Tehrandakı azərbaycanlılar müxtəlif adlar altında və cürbəcür bəhanələrlə görüşmək və ana dilində şe'r oxumaq, musiqi dinləmək, necə deyərlər, «özlərinə gelmək» üçün qonaqlıq və toplantılar tərtib edirdilər. D-r Cavad bunların çoxunun içindəydi. Mən onun vasitəsiylə şair Səhəndlə tanış oldum, sonra onunla da get-gəlimiz artdı. Şəhriyar Təbrizdən gəlib d-r Cavadın uzun zamanı qonağı olduğundan o sevimli ustاد şairlə 1940-ci ildə başlamış aşinalıq dərinləşdi. Ətrafımız ana dilində yazan bir çox şair və musiqiçilərlə doldu. Türki dilinin xoş ahangının yazılı nəşriyyata əks etməsi qadağan isə də, bu toplantıların qurulduğu salonlarda var qüvvətiylə çağlayırdı. Qulaqlar illərcə hökm sürən məzar sükutundan sonra ana dilimizin söz və saziyla oxşanaraq yenidən aşına olurdu.

Bə'ziləri üçün şair Yəhya Kəmalın dediyi kimi, bu aşinalıq birdən sönməz bir eşqə döndü (Bir aşk oluverdi aşinalık). Şərait də get-gedə münasibləşir, üfiqlər açılır və şair Akifin dediyi üzrə «Haqqın bizi və'də etdiyi günlər» yaxınlaşırdı. «Azərbaycan Cəmiyyəti»nin bir qış toplantısı belə bir tarixi ləhzəyə təsadüf etdi: cəmiyyətdəki, necə deyərlər, «əyər-məyərçi», «həm nala, həm mixa vuran», «ətliyə-südlüyə toxunmayan», beyinləri basqı dövrünün qəliblərində şəkil almış, qaranlıq «aydınlar», öz dillərində savadsızlar guruhi bir ığidin qalxıb illərdən bəri məclislərdən qovulmuş ana dilində nitq irad etməsindən ürkdüklər, qorxdular, xalq tə'biriylə, ağızları bir qarış açıldı. Bu iki dövrün arasına xətt çəkən natiq və Azərbaycan adına qurulan toplantıya daraşmış «parazitləri» dağdan və cəmiyyətə gərərkən istiqaməti verən igid d-r Cavaddır.

* * *

Sonra hadisələrin ritmi sür'ətləndi. Öz mədəniyyətimizə və ana dilimizə qarşı duyulan susuzluq son həddinə gəldi. Beləcə, d-r Cavad ömrünün ən böyük macərasına və həqiqətdə, qəzasına atıldı. Lakin bu atılış əfsanələrin dediyi Lesbos adasındaki Leunas dağından eşq uçurumuna düşmək deyil, mə'nəvi eşqlərdə olduğu kimi bir yüksəliş, bir sürud və hətta bir kültrel üruc idi: beləcə «Varlıq» jurnalı gözlərini həyata açmış oldu!

* * *

«Varlıq» jurnalı varlığımızın rəmzi və bayraqı oldu. D-r Cavad uzun illərdir «Varlıq»ı qucağında, əlinin əməyi, alının təri və bağrının qanı ilə bəsləyir. Onu gözünün giləsi kimi afətlərdən qoruyubdur. Gününü-gecəsini ona verib. «Varlıq»ın dəyerini öz kimliyinin şüurunda olanlar yaxşı anlamışdır. Şəhriyarın «Varlıq»a göndərdiyi məktub və davamlı telefonları və nəhayət, «Azadlıq quşu «Varlıq»» şe'ri bu mənim səmələrin gözəl nümunəsidir. Şəhriyar «Varlıq»ı belə salamlaşmışdı:

Hərçənd qurtulmaq hələ yox darlığımdan
Amma bir azadlıq doğulub varlığımızdan.
Varlıq nə bizim təkcə azadlıq quşumuzdur,
Bir müjdə də vermiş bize həmkarlığımızdan.

**Cavad Hey'ət Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər
Əliyevin qəbulunda, 1994**

Cavad Hey'ət və prof. Kristian Barnard. Keyptaun, 1968

Cavad Hey'ət K.Barnard və d-r Əmənpurla

«Varlığ»ın ən böyük rolu həqiqətin saf aynasında özümüzü bize göstərmək və qövmi şüurumuz haqqında bizi agah və «huşyar» etmək-di... Şəhriyarin bu barədə də gözəl bir işarəsi var:

Huşyar olasız, düşməni məğlub edəcəksiz,
Düşmənlərimiz qorxuru huşyarlığımızdan.

Bu «qorxu» üzündən d-r Cavad təsəvvür edilməz çətinliklər çəkdi. Lakin o atılan bütün iftira palçıqlarına e'tina eləmədi. Əllərindəki qələmi qatil bıçağı kimi işlədənlərin namərd həmlələrinə köksünü gərdi. Böyük bir təvəkküllə şeytanların alınaaldanmadı. Gerçək eşqin verdiyi ilhamın yolundan çashmadı. Heç bir vaxt ədəb və nəzzakət hüdudunu aşmadı. Haqq bildiyi yolun yorulmaz yolcusu oldu. Mənsuri həllac misali yaxından-uzaqdan gələn məlamət daşlarına dözdü. «Bazar məntiq»ının hökmərinə, «ibnül vəxt məsləhətçilər»* və «praqmatist ağıllılar»ın tənbehərinə gerçək aşıqlər kimi qulaq vermədi. Min şükürler olsun ki, zamanımızda «altın-dana pərvəstişkar»nın Kə'bəsi, bursa və bazarlardan başlayıb, şiddətlə əsən opportunizmin aləmgir «sam yeli» bütün ürəkləri qurutmayıb və daşa çevirməyibdir. Hələ də gerçək idealçılar, «mənfəət-zərər» xətlərinin xaricində könlünün ilhamı ilə bəllədikləri haqq ulduzunun istiqamətində gedənlər tapılır. Haqq yolu salıklärının hər davranışını Şeyx Sə'dinin dediyi «dar gözlü dünyadarlarla» görə anlaşılmaz olar. Bunlar onları özləriylə qiyas edərlər və təbii olaraq heç bir şey başa düşməzler. Mövlana Cəlaləddin Ruminin dediyi kimi (Süleyman Nəhifinin tərcüməsilə):

Hər kişi zəmincə mənə yar olur,
Söhbətimdən talibi əsrar olur.
Sirrim olmaz nalişimdən gərçi dür,
Leyk, yox hər çeşmə-quaşa feyzi nur.

Oldu atəş, seyi ney sanma hava,
Kimdə bu atəş yox isə, heyf ona!

İşə, d-r Cavad bu «od»da yanmaqdadır. Onun fəaliyyətini gündəlik məişət ölçülərilə ölçmək səhvdir:

* Konyunkturaçılardır—(red.)

Zira, o tərəzu bu qədər siqləti çəkməz!

Fanatizmdən uzaq belə bir sevdalının dışdan gələn təhdidlər və vəsvəsələrə qarşı dayanmaqda göstərdiyi müqavimət işin ancaq bir tərifidir. Onların qarşılaşdığı əsas kəşməkəşin səhnəsi iç dünyalarıdır. Bu səbəbdəndir ki, şairlərimizin divanları, sevgililərindən şikayətlə dolub daşar. Gerçək və azadə sevdalıların taleyi elə bil, Füzulinin bu əbədi misralarında yazılıdır:

Dost bipərva, fələk birehm, dövran bisükun,
Derd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun.

Bu iztirablı çillələri çəkərlər, işgəncəli tərəddüd böhranlarını keçirərlər, təkrar-təkrar «eşq atəşi-candır» deyərlər, lakin sevdadan vaz keçməzərlər. Zira, bu acılar sevdalıların gərçək şərbəti, ilahi «neqtar»larıdır. D-r Cavadın da taleyi bunlardan fərqli deyil. O və ona bənzər idealçı sevdalıların haqqında yazdığını «Sevda» şə'rimdən bir neçə misra ilə bu bəhsə son verirəm:

Sevda deyil, bəs bu nədir.
Daş qəlbine Kə'bə deməm?
Yalın ayaq yana-yana
yanğın yerində yeriməm?
Üzüb əli eldən-gündən,
üzülüb qəhrin üzündən
üzüne həsrət qaldığım?
Bir kor ulduzun izində
üfüqlərinə daldığım?
Uçub arzu qanadıyla
göylərdə havalandığım?
Xəyalimdə gül sinəndən
əmzirilib də dandığım?
Şirin-şirin yuxulardan
ağlayaraq oyandığım?
Gözlərinin dənizində
yelkənlər asıb getdiyim?
Çixmaz yollarda avare
getdikcə azıb itdiyim?
Saçlannın gecəsində
rö'yalar qurub yatdıyım?

Qəhrini lütf,
zəhrini qənd
adlandınb
öz-özümü aldatdığını?
Hilal qaşın çatılanda
göylərimdə günəş solur.
Kəhkəşanların yixılır,
başına saman sovrulur.
Yalanına ən müqəddəs
gerçek kimi inanıram,
Sevda deyil, bəs bu nədir?
Allarını bili-bile yenə sənə aldanıram.

* * *

D-r Cavad Hey'ətin çoxtərəfli bir şəxsiyyət olduğunu yuxarıda qeyd etmişdim. Ondan bəhs edərkən də faktlardan artıq onun yaratdığı obrazdan danışacağımı da demişdim. Burada Qorqud dədəmizin ən'ə-nəsinə uyaraq, sözümüz ürəkdən gələn bir «alqış»la son verirəm:

Ol ökdigim yuca Tanrı dost olubanı mədəd irsün!

Yerli qara tağların yiğilmasun!
Kölgəlicə qaba ağacın kesilməsün!
Qamən axan görklü suyun qurumasun!
Qanadların ucları qırılmاسun!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsün!
Çalışsanda qara polad öz qılincin qüdəlməsün!
Dürtüşərkən ala göndərin ufanmasun!

Həq yandıran çıraqın yana tursun!
Qadir Tanrı səni namərdə möhtac eyleməsün!

D-r Cavadın «şən və əsən» varlığı mədəniyyətimiz, yurdumuz, dilimiz və elimiz üçün çox böyük qənimətdir.

HƏMİD NİTOJ
*İranda rabitə institutunun qurucusu
və əski başqanı, professor*
İngiltərə, Nottinham, 1995

CAVAD HEY'ET QEYRƏT MÜLKÜNÜN SULTANIDIR

Bu gün Cavad Hey'et bir rəmzə çevrilib—o, xalqına, vətəninə xidmətin təşbehidir. Hər hansı böyük bir vətənpərvərə qiymət vermək üçün deyirik: o, Cavad Hey'et kimi bir millət adamıdır. C.Hey'et bütün ömrü boyu bu təşbeh-obrazə yol gəlib—öz fədakarlığı, öz zəhmət-keşliyi ilə!

Cavad Hey'et öz vətəndaşlıq fəaliyyətini xalqına fiziki xidmətdən, ona cismən yardım göstərməkdən başladı—həkim oldu, cərrah, ürək həkimi. Bütün mə'nəvi bəlalara ürək dözməlidir. O, həmvətənlərinə sağlam ürək vermək istədi və çox bacı-qardaşlarının ürəyini yaralar-dan xilas etdi. Sonra mə'nəvi dərdlərin, psixoloji ağrıların müalicəsinə girdi: xalqının mə'nəvi ağrılarnı daşıyan ədəbiyyatı təhlil etdi, onu yaşıdan, varlığını təsdiqləyən, qədimliyini car çəkən ana dilini təqdim etməyi və öyrətməyi amal götürdü. Bu istəklərini gerçəkləşdirmək üçün özünə kürsü yaratdı: «Varlıq» məcmuəsinin nəşrinə başladı. Dolu ürəyini boşaltdı, boş ürəklərə təpər verdi, süst beyinləri ayıltdı. XIX yüzildə «Əkinçi» adlı qəzet çıxaran ulu ağısaqqalımız Həsən bəy Zərdabi deyirdi ki, qəzet-jurnal insanı dünya xəbərləri ilə tanış etməklə yanaşı, həm də ona öz dilini öyrədir. Əlbəttə, o, geniş kütlənin ədəbi dilə yiylələnməsini nəzərdə tuturdu. Neçə illərdir «Varlıq» İranda türklərə ana dilini öyrədir. «Xalqım!», «Dilim!» deyə qış-qırmaq, özünü vətənpərvər göstərmək bir şeydir, qolunu çirməyib iş görmək başqa. Gərək «eqval ilə e'mal bir olsun» (*M.Ə.Sabir*). «Varlıq»la eyni vaxtda çoxlu qəzet, jurnal nəşrə başlamışdı—indi onlar hanı? Onları hökumətmi bağladı? Yox, bu, beş tūmənidən keçməyən varlı, milyoner azərbaycanlıların günahıdır. Bakıdakı Əlyazmalar İnstitutunun direktoru, bu yaxınlarda dünyasını dəyişmiş professor C.Qəhrəmanov bir dəfə mənə dedi: «Avropadan gəlmış bir milyoner azərbaycanlı ilə institutda görüşüb, ondan Avropa muzeylərində, kitab-xanalarında rast gəldiyi qədim əlyazmalarının surətinin çıxarılıb göndərilməsini xahiş etdim. Bu milyoner isə nə desə yaxşıdır: Onlar çox baha başa gəlir. Halbuki, Cavad Hey'et ömrü boyu adamların fiziki müalicəsindən qazandıqlarını öz xalqının mə'nəvi diriliyinə xərcləyir.

Mənim nəzərimdə, Cavad Hey'ət öz xalqının, bu xalqın dilinin, ədəbiyyatının eşqi yolunda çağdaş Məcnundur. İndi xalqımızın belə məcnunlara ehtiyacı var. Cavad Hey'ət həmişə mənim yadıma Abbas Səhhəti və N.Nərimanovu salır. Abbas Səhhət də, N.Nərimanov da öz xalqının övladlarına həm həkim, həm də qələm sahibi kimi xidmət göstərirdilər.

İndi doktor Cavad Hey'ətin «Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış» kitabı qarşımıdadır.

Bu kitabın quruluşu, mövzu ardıcılılığı bir tarixi faktı yadıma saldı: A.Puşkinin müasiri və dostu Küxelbəkeri rus ədəbiyyatı haqqında mühazirələr oxumaq üçün Fransaya dəvət edirlər; o, mühazirələrinin ilk dörd mövzusunu rus dilinin tarixi inkişafına həsr edir. Həqiqətən, xalqın ədəbiyyatını qavramaq və təhlil etmək üçün o xalqın dilinin təşəkkülünü, inkişafını, üslublarının meydana gəlməsini və bu üslubların təzahür xüsusiyyətlərini bilmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bədii təfkkür dil normaları ilə həmişə möhkəm əlaqədədir, etnik-tarixi təkamül dildə izlər buraxır ki, bu da həmin ədəbiyyatın inkişafı üçün qida mənbəyidir; üslublar, təsvir vasitələri janrlarla sıx bağlıdır, dil üslubları ilə ədəbi məktəblər, fəlsəfi-estetik konsepsiyalar, yaradıcılıq metodları daim qarşılıqlı-şərtləndirici münasibətdə olur və s.

Buna görə də doktor Cavad Hey'ətin öz kitabını «Azəri türkçəsinin tarixçəsi» adlı bölmə ilə başlaması elmi-metodoloji baxımdan özünü tamamilə doğruldur. Kitabın tarixi-mədəni dəyərini bütün şəffaflığı ilə göstərən müqəddimədə mərhum doktor Həmid Nitqi də həmin vəziyyəti lazıminca açıqlayır. O göstərir ki, ədəbiyyatımızla ana dilimizin taleyi həmişə üst-üstə düşüb, bu tale daim eyni bucaq altında görünüb, «düşmənlərimiz və düşmənlərimizin dostları» ədəbiyyatımızı danmayı dilimizi danmaqdan başlayıblar.

Nəşr etdiyi jurnal kimi, Cavad Hey'ətin bu əsəri də İran İslam İnqilabının bəhrəsidir. Müqəddimədə deyildiyi kimi, şah rejimi dövründə iranlılıqla farslıq eyniləşdirilmiş, bu da şovinizmə gətirmiş, nəticədə İranı ana vətəni və öz dövləti bilən başqa xalqları incik salmışdı. Bu gün İmam Xomeyni inqilabının siyasəti İrandakı müxtəlif xalqların, o cümlədən, azərbaycanlıların maarif və mədəniyyətinin inkişaf yoluna işiq salır.

Bəli, ədəbiyyatın təhlilinə onun maddi-material əsası olan dilin tədqiqindən başlamaq yalnız elmi ədalət kimi qəbul olunmalıdır. Əlbəttə, doktor Cavad Heyətin dil konsepsiyası ilə biz nə dərəcədə razılaşırıq və ya razılışmırıq—bu, başqa məsələdir. Ancaq müəllif bu məsələ ilə bağlı baxışlardan birinə söykənir və ədəbi təhlilinə keçmək üçün dil zəminini hazırlayır—bu dil o torpağın mə'nəvi sakinlərindən biridir və bunda tarixən zəngin ədəbiyyat yaranıb.

Çox maraqlıdır ki, müəllif ədəbiyyatımızın tarixinə farsdilli Azərbaycan ədəbiyyatının təqdimindən—Xaqani Şirvani və Nizami Gəncəvidən başlayır. Ancaq biz istərdik ki, ədəbiyyatımızın başlanğıçı kimi əvvələ gedilsin və maddi-yazılı mənbə kimi «Dədə Qorqud kitabı» götürülsün. Hələ 30 il əvvəl mərhum akademik H.Arası yazırı ki, əlimizdə olan «Dədə Qorqud kitabı» XI əsrə yazıya alınmış nüsxədən köçürülmüşdür. Onun fikrini Drezden nüsxəsinin sonunda «qəmmət» sözünün altında uyğur yazı üsulu ilə yazılmış 466 rəqəmi də təsdiqləyir (*miladi 1074-cü il*). Sonralar Ş.Cəmşidov, T.Hacıyev, F.Ələmdarı də həmin rəqəmləri maddi tarix kimi təqdim etməyi gerçeklik saymışlar. Bu gün mənzərə tamam dəyişib. «Dədə Qorqud kitabı»nın yazıya alınmasının 1300 illik yubileyini keçirdik. Bu tarixi YUNESKO tanıdı, deməli, dünya qəbul etdi, Cavad Heyət bu yubiley məclisinin yüksək kürsüsündən ədəbiyyatımızın bu sevincli gündə, bayram təntənəsində çıkışını kədərlə başladı. Həzin-həzin dedi ki: biz ədəbiyyatımızın, elmimizin üç böyük nümayəndəsini itirdik: Həmid Nitqi, Qulamhäuseyn Bəydili, Məhəmməd Zöhtabi. Bu mərhumların ruhunu yad etmək üçün Cavad bəy böyük salonu ayağa qaldırdı. Cavad bəy belədir: bu millətin elminə, mədəniyyətinə xidmət edən hər kəsin yerini bilir, hər itkini yaxın, doğma bir hüzn kimi qəbul edir... Bəli, Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının 1300 illik tarixi var və inanırıq ki, növbəti tədqiqlərində C.Heyət bunu ürək dolusu bir sevincə qələmə alacaqdır.

Nizami Gəncəvi ilə bağlı fakt və mülahizələr həm elmi məzmunu, həm də tarixiliyə münasibəti ilə bizi razi salır. Qırımızı imperiyanın İranda Nizamiyə guya ögey münasibətin mövcudluğu barədə bizə təlqin etmiş olduğu fikri bu tədqiqat alt-üst edir. Aydın olur ki, sosializm İranda yaşayan xalqlar arasına nifaq salmaq yolu ilə «qonşuluq» işi görürmüş.

Tədqiqatda Şərq ədəbiyyatı tarixi üçün doğma olan təzkirəçilik üsulu ilə müasir ensiklopediya üslubu birləşir. Tarixi xronoloji ardıcılıqla Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi mənzərəsini təşkil edən ədəbi şəxsiyyətlər, görkəmli söz ustaları haqqında yiğcam mə'lumatlar və onların əsərlərindən nümunələr verilir. Mə'lumatlardakı yiğcamlıq ədəbi şəxsiyyətlər haqqında alınan təsəvvürün bütövlüyüնə və aydınlığına xələl gətirmir. Müəllif şairlər və onların yaradıcılığı haqqında ən mühüm cəhətləri ön plana çəkir—bu ümdə və yiğcam xüsusiyyətlərin qavranması ilə konkret ədəbi simalar, seçmə bədii əsərlər və onları hazırlayan müvafiq tarix öz məxsusi şəraiti ilə yadda qalır. Bu, məhz ensiklopedik yazı keyfiyyətidir. Hətta bə'zən elmi-ensiklopedik təsvir üsulu sözün həqiqi mə'nasında ensiklopediya ocerki ilə əvəz olunur; bir şəxsiyyət barəsində ancaq üç-beş sətir mə'lumat verilir. Tərzi Əfşar, Dəruni, Vahidi, Seyid Fəttah Marağayı, Nəşətə Təbrizi və daha bir çox başqaları barəsindəki yazınlarda olduğu kimi. Məsələn, İkinci Şah Abbas haqqında yazılır: «1642—1666-ci illər arasında səltənət edən İkinci Şah Abbas türkcə və farsca şə'rələr yazmış və «Sani» təxəllüsü ilə tanınmışdır. Bu şair-pادشاه İsfahanda bir çox tarixi binalar tikdirmiş, alim və şairləri himayə etmişdir»—vəssalam. Biz İkinci Şah Abbasın sənət sahiblərinə humanist, qayğıkeş münasibətini biliirdik, şairliyindən xəbərimiz yox idi. İndi aydın olur ki, elmə, sənətə himayəciliyi şahın bədii təfəkkür sahibi olmasından irəli gəlmiş, yaradıcı yaradıcının qədrini bilər (məşhur el məsəlində deyildiyi kimi: Zər qədrini zərgər bilər). Şahın sənətə və sənətkarlarla demokratik münasibəti buradan qidalanırmış. Beləliklə, bu müxtəsər mə'lumat şair-hökmdarın ədəbi şəxsiyyəti haqqında lazımı sözü deyir: uzun tarixə malik, zəngin Azərbaycan ədəbiyyatına müxtəsər baxışdan ibarət olan bu yiğcam kitabda İkinci Şah Abbasın şair kimi məhz bu qədər payı ola bilərdi.

Bə'zən sənətkarlar barəsindəki mə'lumatlarda sanki tənasübsüzlük görünür, şəxsiyyətin tarixi mövqeyi ilə yaradıcılığı haqqındaki yazı arasında uyğunsuzluq özünü göstərir. Məsələn, XIV əsr şairi Qazi Zərir haqqında divan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Qazi Bürhanəddindən 5 dəfə artıq mə'lumat verilir, yaxud həmin şəxsin təqdimi Nəsimi kimi nəhəng sima ilə müqayisədə bir dəfə yarımlı

yer tutur. Qövsi Təbriziyə 2 səhifə, onun müasiri Murtuza Quluxan Zəfərə 6 səhifə yer ayrılır və s.—müvafiq faktları yenə sadalamaq olar. Ancaq, əslində, Cavad Hey'ətin sənətkarlara ayırdığı yer nisbətində bir qanunauyğunluq vardır: müəllif belə bir məntiqi izləyir ki, indiyə qədər haqqında lazıminca yazılmış, elmi ictimaiyyətə kifayət qədər mə'lum olan ədəbi simalardan müxtəsər danışın, az mə'lum olan, yaxud heç tanınmayan kəslərə isə geniş yer ayırsın, onları tanıtın. Yoxsa, Nizami Gəncəvi kimi tarixi nəhəngə kitabda 4 səhifə yer verilməsi təəccüb doğurardı. Bu baxımdan XIX əsr Azərbaycan mərsiyə ədəbiyyatının tədqiqi xüsusilə diqqətəlayiqdir.

XIX əsr bizə yaxın və nisbətən daha mə'lum sayılsa da, əslində, doktor Cavad Hey'ət bizim üçün namə'lum ədəbiyyatdan danışır. Dəxil Marağayı, Mirzə Əbülhəsen Raci, Mirzə Məhəmməd Tağı Qumri, Rza Sərraf və s. kimi görkəmli söz ustalarının tədqiqi, öyrənilməsi sovet Azərbaycanında yasaq olunmuşdu. Bu, ölkəmizdə dinin qadağan edilməsi ilə bağlı idi. Belə sənətkarlara din təbliğatçısı damğası vurularaq, onların yaradıcılığının nəinki araşdırılması, hətta oxunması da təhdidlə izlənirdi. «Mərsiyə ədəbiyyatı» adı ilə haqqında danışılan, əsərlərin dən nümunələr verilən belə sənətkarlar bizim oxuculara—Azərbaycan Respublikasının oxucularına layiqince tanıdırırlar. Deyim ki, müstəqil dövlətçiliyimizin zamanında, islamın məmləkətimizdə öz yerini aldığı vaxtda da Cavad bəyin bu ədəbiyyat haqqındaki sözləri yeganə olaraq qalır. Biz hələ həmin ədəbiyyatı sovetlərin qara damgasından xilas etməmişik. Bu gün maliyyə çətinliyi ucundan böhran keçirən elmimiz təriqət ədəbiyyatı haqqında yeni söz deyə bilmir. Bu gün Cavad Hey'ətin bu gözəl tədqiqatı aktuallığını yenə saxlayır.

Üstünə marksist-leninçi ideologianın «mürtəce ədəbiyyat», «zəif ədəbiyyat» möhürü vurulmuş bu əsərlər bədii kamilliyi, ifadə gözəlliyi, obraz təravəti ilə diqqətimizi cəlb edir. Kərbəla meydanı haqqında Dəxilin bu təşbehlərinə diqqət yetirək: Xiyabanın gülləri matəm əhlinin sinəsi kimi yırtıq (çak), çeşmə kənarının yaşıllığı həsrət gözü kimi qəmli, reyhanları yetim zülfü kimi tozlu (qübaralud), sərvləri əsrlərin ahı kimi qüssəli (ahın göyə qalxması ilə sərvin boyu arasındakı paralelliyyə diqqət yetirin) qönçələri məhzun aşiq kimi qan ağlayan, sünbülləri matəm gözlü gəlinlərin saçı kimi tar-mar və s. Bu ifa-

dələr Füzulinin, Sabirin poeziyasındaki dilin poetikliyi ilə müqayisə oluna bilər, «Bəs ki, cismindən olub al qan rəvan, Kuhü səhrəni edib dəryayı-qan» obrazını Füzulinin dahiyanə «Səhralərə düşsə qətreyi-ab... Səhralər olurdu cümlə dərya» mübaliğəsilə qiyas etmək olar. Sərrafin «Gülşəni-cismində xəncər yarəsi gül-gül açıb, Ox o gül-gül yarələr üstündə xoş sünbül açıb» misralarında Füzulinin «Çəkdi Məcnun ayağın badiyədən, leyk verir Qanlı gullər ayağından çəkilən xar Hənuz» misralarındaki obraz-ifadənin ilahi mənzərəsi nəfəsə gəlir, canlanır. Yenə Sərrafin bu misralarında—Əli Əkbərin anası ilə vida sözlərində, «bir tərəfdən dilin gözəlliyi, ifadələrin rəvanlığı insanı riqqətə gətirirsə, o biri tərəfdən, belə müqəddəs ölüm—şəhidlik yolunun Allahın dərgahına aparması kimi təsəvvüf fəlsəfəsinin aydın və dolğun poetikliklə verilməsi diqqətimizi çəkir:

İçmərəm su, gedərəm məclisi-cananə susuz,
Ciddi-cəhdim budur: imdi, boyanam qanə susuz.
Bağlanıb su yolu, səd şükr açıqdır rəhi-eşq...

Bu rəhi-eşq Allaha aparan yoldur, belə ölüm din düşməni üzərində qələbədir—bu əqidə bundan poetik, bundan dürüst, bundan aydın, bundan tə'sirli ifadə oluna bilməzdi.

Ana—Həzrəti Fatimə oğlu İmam Hüseynin ölümü şə'ninə bu şe'ri deyir:

Ey nuri-eynim, mənzil mübarek.
Bikəs Hüseynim, mənzil mübarek.
Dur, bir anana «xoş geldin» eylə,
Ey nuri-eynim, mənzil mübarek.

Bu hiss bizə—sovet Azərbaycanında tə'lim-tərbiyə görmüş oxuculara yaddır—ana öz oğlunun ölümünə «mübarek» deyir: islam insanlara din yolunda, Allah yolunda, inam, iman, əqidə uğrunda ölümün müqəddəs, mübarek simasını təlqin edib. Bu gün Vətənimizin, torpağımızın yolunda ölümə hamımız üzrəklə getmirik—bu ölümün müqəddəs ölüm olduğunu, şəhidlik olduğunu, şəhidliyin mübarek olduğunu bilmirik. Ona görə indi Vətənimiz ağlar gündədir—bizi bu ədəbiyyatdan «qoruyublar», biz şəhidlik dərsindən savadsız qalmışıq. Belə poetik incilərdən xəbərsiz olmuşuq.

Kitabda bu ədəbiyyat haqqında, onun bədii və tarixi dəyəri barəsində bütöv və aydın təsəvvür yaradılır.

Bununla yanaşı, satirik ədəbiyyat, dramaturgiya və mətbuat haqqında olduqca müxtəsər mə'lumat verilir. Əlbəttə, Azərbaycan ədəbiyyatının bu növü bizdə yarandığı və inkişaf etdiyi üçün onun haqqında bizim təsəvvürümüz kitabdakından qat-qat yüksəkdir. Ancaq nəzərə alanda ki, müəllifin məqsədi Şimal ədəbiyyatı haqqında İran azərbaycanlılarına mə'lumat verməkdir, bu ölçü özünü doğruldur. Təbii ki, gələcək nəslin ədəbiyyatşunası doktor Cavad Hey'ətin işini davam etdirərək, bu ədəbiyyatın tərcüməyi-halını Cənub üçün də mükəmməl və təfərruatlı şəkildə hazırlayacaqdır.

Spesifik təhlil mədəniyyəti, xeyli yeni faktlar təqdim etməsi ilə qiymətli olan «Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış» kitabının müəllifi bütün məziiyyətləri ilə yanaşı, eyni vaxtda iki mühüm iş də görür: 1. Cənubda lazıminca tanınan, bizim az tanıdlıqlarımızı, ya heç tanımadıqlarımızı bize təqdim edir; 2. Burada yetişib ucalanları cənublulara tanıdır.

Bə'zi qeydlər də etmək olar. Ancaq müəllifin xoş milli-mədəni qayəsi, məramı, kitabin əvəzsiz tarixi dəyəri bu qeydlərin yolunu kəsir.

Adətən, biz deyirik: «M.F.Axundov 1878-də öldü». Cavad Hey'ət isə deyir: «M.F.Axundov 1878-də ürək xəstəliyindən ölürlər». Çünkü Cavad Hey'ət həkimdir. O, yaxşı bilir ki, Azərbaycan xalqının tarixi təleyi ilə, onun maarif, mədəniyyət, elm və texniki inkişafı ilə bağlı acılar, əndişələr yığışib bütün ağırlığını Mirzə Fətəlinin ürəyinə salmışdı. Həkim-filoloq Cavad Hey'ət bilir ki, Xalqın, Vətənin dərdlərinə dözmək üçün ürək nə deməkdir. Ədəbiyatımızın, mədəniyyətimizin cəfəsini yenə də çəkmək üçün, Qarabağ yarallarının yaralarına şəfa verən barmaqlarını qüvvətlə tə'min etmək üçün doktor Cavad Hey'ətə sağlam, dözünlü ürək arzulayıraq. Onu qabaqda çox işlər gözləyir. Cavad Hey'ətin yaşıının bugünkü pilləsindən yüzüncü ilindəki yaradıcılığı aydın görünür.

TOFIQ HACIYEV
filologiya elmləri doktoru, professor

DOKTOR CEVAT HEYET

Bir tip doktoru olan Dr. Cevat Heyet, aynı zamanda örnegine az rastlanan bir sosyal bilim adamıdır. İçinde yaşadığı toplumun dilini, edebiyatını ve kültürünü sadece günüyle değil geçmişiyle de inceleyen, bu konuda¹ ciddî ve ilmî makaleler, kitaplar yayımlayan bir bilgindir.

1979'dan beri devam eden Varlık Dergisi dil, edebiyat ve folklor alanında² çalışma yapan her araştırcının mutlaka baş vurması gereken bir kaynaktır. Buradaki yazıların çoğu Dr. Cevat Heyet tarafından yazılmıştır. O, burada sadece içinde yaşadığı toplumun dili, edebiyatı ve folkloru ile ilgili yazı yazmaz, geniş bir çerçevede Türk dili, edebiyatı, folkloru ve tarihi ile ilgili, önenmli makaleler kaleme alır. Meselâ Varlık'ın 1995'de çıkan 98-3 sayısında *Yunus Emre'ye Umumi Bir Bakış* başlıklı bir yazı yayımlar. Böylece o, kültürler arasında sağlam köprüler kurmanın endişesini gösterir. Dr. Cevat Heyet buradaki yazılarının çoğunu sonradan kitaplaştırır.

Dr. Cevat Heyet, çeşitli ülkelerde yapılan kongrelere de katılır ve buralarda ilim âlemine katkıda³ bulunacak tebliğler sunar. Bütün bunları burada değerlendirmek çok zaman alacaktır. Yalnız şunu söylemeden geçemeyeceğim. Bazı dil ve Türkoloji kongre ve sempozyumlarında Dr. Cevat Heyet'in şahidi olduğum heyecanı, bizlere hep örnek olmuştur.

10'dan fazla orijinal telif eserin ve 250 civarında ilmî, orijinal makalenin sahibi olan Dr. Cevat Heyet'in eserlerinden birkaçını değerlendirmek istiyorum.

Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış (*Tahran 1980, 1990*). İki ciltlik bu eserde Dr. Cevat Heyet, önce Azerî Türkçesinin tarihçesini yapar ve Azerî Türkçesinin tarihini ve oluşumunu ele alır. Sonra Azerbaycan Edebiyatı Tarihine geçer, kronolojik olarak Azerî şairlerini inceler. Şahsiyetlerin üzerinde teker teker dururken, onlardan örnekler verir. Böylece ededi şahsiyetler tarihi ile edebiyatın tarihi bir arada değerlendirilir. Aynı zamanda sosyal yapı, şairlerin veya edebî şahsiyetlerin çevresi, muhiti de söz konusu edilir.

¹ mövzu

² sahə

³ iştirak

Türklerin Tarih ve Ferhengine Bir Bakış (*Tahran 1987*). Bu eserde Türklerin İslâmiyetten önce ve sonra meydana getirdikleri medeniyet, başlangıçtan XVI. asra kadar söz konusu edilir. Dr. Cevat Heyet eserinin ön sözünde dünyadaki Türk dili ve edebiyatı üzerindeki çalışmalarla temas ettikten sonra şöyle devam eder. Türkiye Türkçesine çevrerek naklediyorum:

«Biz de Türkler milletimizin yarısına yakın bir kitlesini teşkil eden, 1000 yıl İran tarihinde hükûmet edip ve İran İstiklali yolunda canlarından geçerek İran'ı düşmanlarından korudukları hâlde son asırda Pehlevî rejiminin ifratı Fars şövenisti siyaseti neticesinde dilleri ve edebiyatları inkâr ve yasak olmuş ve tarihlerinin mühim kısmetleri de resmi tarihlerden silinmişti. Bu sebepten vatandaşlarımızın tarihi malumatı bu sahada ya hiç olmamış veya yanlış ve bir taraflı olmuştur. Biz İslâmî inkilâbin temin ettiği dil ve ferheng âzâtlığı sayesinde bir taraftan bu boşluğu doldurmak ve yanlış fikirleri islah etmek ve gelecekteki ilmi tetkikler için tarihi ve ferhengî zemine hazırlamak kasıyla muhtelif menbalardan elde ettigimiz malumatı hulasa ederek ana dilimizde bu kitabı yazdık.» (s.3)

Bunu, Dr. Cevat Heyet'in çalışma şartları ve gayesini belirtmek için aldım. Gerçekten o, geniş bir tarama sonunda özü¹ verebilmiş, Göktürk ve Uygurlardan başlayarak, dil, edebiyat ve sanat konusunda Türklerin ortaya koyduğu kültür değerlerini bölge bölge, devlet devlet XVI. asra kadar getirmiştir. Her bölgenin tarihî ve kültürel yapısını, siyasi ve sosyal durumunu çok güzel özetlemiştir². Eserden, Türklerin kültür ve medeniyeti hakkında çalışma yapacak her araştıracı istifade edebilir.

Azerbaycan Şîfâhî Halk Edebiyatı (*Tahran, 1988*). Dr. Cevat Heyet bu eserinde, en eski folklor malzemelerinden, efsane, esatir, çeşitli merasimlerden başlayarak Azerî bayatlarına kadar çok geniş bir alanı ihata etmeye çalışır. Ortak edebî ürünlerden³ olan Efrasiyab Destanı, Şu, Hun-Oğuz, Göktürk destanlarındaki motifleri—ışık, ağaç, kadın, at, su, bozkurt, musiki, kopuz gibi—üzerinde durur. Aynı şekilde Divanu Lügati't-Türk'ü, Kutadgu Bilig'i, Manas Destanı ve Cengiznâme'yi tetkik eder. Destanlardaki müşterek tarafların, motiflerin ifade ettiğleri anımları ve bunların günümüze kadar nasıl devam ettiğini gösterir.

¹ cövhər

² xülasə, yiğcam

³ məhsul, esər

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
FAHRE DOKTORLUK DİPLOMASI

Ülkm. yolunda büyük gizemlerin saygılı temizliğiidentenlik du hizmet ve hoc
zycilkerin - elenen teknoloji, teknolojide - karsı kozmosla - 1927 senin - günün
getirilmesi - oldugu - kader - salisiz - ve - şastır - salisində - günümüz - türklerin
dahi - sev - vermek - bir -lık - diçatı - cihet - Yükseköğretim - Konumuna - 24.1.1975
maddesinin - verdigi - salâhiye - dayanarak - hâle - ildüğü - alâkâ - faaliyet - ya
nında - ilmine - terâkki - ic - ihsâsi - hizmet - elmis - olan
Dr. Cemal Heyeti
İns. San. ve senfoni - yükseltibiteler
mâksadıyla - İstanbul Üniversitesi - Senatosunu - 22.01.1997 - tarâmda - verdi
karar - gereğince - bu - günden - libarun - İstanbul - Üniversitesi'ni - Fahri
mükofisi - Doktorluğunu (Doktor Honoris Causa) - pâjesti - tâzih - tâmmîstur.

İstanbul Üniversitesi
Rektörlüğü
Prof. Dr. Zülfâ Akerde
Prof. Dr. İlhan Güney

Zülfâ Akerde
İlhan Güney
Dr. Süha E. Güney

Mehmet Fuad Köprülü'nun yolundan giderek dil, edebiyat, kültür ve folklor'daki müşterekliği isabetle tespit eder.

Dr. Cevat Heyet, bu kitabında folklor alanında çalışanlar hakkında da bilgi verir. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk folklorunun, Arap, Fars ve Çin folklorları ile olan ilişkilerini de ele alarak, mukayeselere girişir.

Mukâyesetü'l-Lügateyn (*Tahran 1984*). Heyet'in bu kitabı Varlıq Dergisi'nin bir kültür eki¹ olarak neşredilmiştir. Türkçe ile Farsça'nın karşılaştırılması esasına dayanır. Yazar bu karşılaşmayı her iki dil arasındaki seslerin benzerliği, ekler ve fiiller etrafında ele alır. Eserin sonunda Türkçe'nin kelime zenginliğinin isbatına yönelik olarak Farsça'da tek kelime ile karşılanamayan Türkçe kelimelerin bir lüqati verilmiştir.

Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi Seyri (*Tahran 1987*). Cevat Heyet'in bu hacimli eseri Türk dilinin tarihî gelişimini, bu gelişimin mühalelerini, Eski Türkçe, Orta Türkçe, Yeni Türkçe ve Modern Türk Dili ve Lehçeleri başlıklarını etrafında geniş bir şekilde detaylı olarak inceler.

Edebiyatşinaslık (*Tahran 1996*). Dr. Cevat Heyet bu eserinde edebiyat nazariyeleri, edebiyatın ne olduğu, rolü, içtimai realizm ve bunun edebiyattaki yeri, sanat ve ilim, formalizm ve şeiklilik, strüktüralizm ve benzeri konular üzerinde darduktan sonra; edebî tenkit, edebî mektep, edebî nev'iler, edebî ve bedî eserlerin dili gibi hususları ele alır. Bu eser, onun edebiyat nazariyesi alanındaki bilgisini ortaya koymasının yanında edebî kişiliğini, metni anlamadaki tuttuğu yolu da gösterir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Dr. Cevat Heyet, gerçekten Türk dili, edebiyatı, tarihi ve sanatı, folkloru üzerinde erudit² sahibi bir bilgindir. Vakıf Aslanov, onun için «canlı bir Ansiklopedi» der ki çok haklıdır. Çok geniş bir kültürü olan Cevat Heyet, yaptığına severek yapan, yaptığı çalışmalarдан zevk alan, heyecan duyan bir araştırcıdır. Prof. Dr. Tevfik Hacıyef de bu durumu şöyle belirtir: «Cevat Heyet elinin, dilinin ve medeniyetinin mecnunudur».

Ben kendisine Tanrı'dan uzun ömürler ve daha nice çalışmalar diliyorum.

KAZIM YETİŞ

*İstanbul Üniversitesi adeliyyat
fakültesinin professoru, türkolog*

¹ elave

² əllaməlik

MƏ’NƏVİYYAT KÖRPÜSÜ

Keçən əsrin ilk çərəyində taleyin oynadığı məşəqqətli bir oyun Azərbaycan xalqı üçün çox baha başa gəldi. Ölkəmiz iki yerə parçalandı. Araz çayı sərhəd olmaqla onun şimalı Rusiya imperiyasına, cənubu isə Şahənşah İranına ilhaq edildi. Xüsusən, sovet hakimiyəti illərində yeridilən «dəmir qapı» siyaseti nəticəsində xalqımızın bir qismi o biri qismindən böyük qadağalarla «qanunileşdirilmiş» tərzdə ayrı salındı. İranda şahlıq rejiminin süqutu, şimalda isə Sovet imperiyasının dağılması İranla Azərbaycan, Cənubla Şimal arasında əlaqə və münasibətlərin inkişafına təkan verdi. Özünün həkimlik, alimlik və ictimai fəaliyyətilə iki ölkə arasında normal münasibətlərin bərqərar olmasında ciddi xidmətlər göstərmiş ziyanlılar arasında birincilik şərəfi professor-doktor Cavad Hey'ətə məxsusdur.

Cavad Hey'ət həkimdir. Həkim uzaq keçmişlərdə insanın əqli fəaliyyətinin tətbiq olunduğu bütün sahələrdə hikmət sahibi olan nadir şimalara verilən bir ad idi. Bu həkim adını daşıyanlar arasında ona ən çox layiq olanlardan biri Cavad Hey'ətdir. Paris Cərrahlıq Akademiyasının həqiqi üzvü Cavad Hey'ət ən yüksək reytinqli həkim olmaqla ya-naşı, həm də yüksək səriştəli filoloq-alim, həkim-filosof, son dərəcədə fəal, yorulmaz bir ictimai xadimdir.

«Yorulmaz» sözünü mən əsla təsadüfən işlətmədim. Bu yaxınlarda yaşı yetmiş beşə çatan Cavad Hey'ət müntəzəm surətdə klinika həkimliyilə məşğul olduğuna, baş redaktor kimi elmi-publisist «Varlıq» jurnalını yüksək elmi-ədəbi səviyyədə buraxdığını baxmayaraq, elmi işlə də məşğul olmağa vaxt tapır, ədəbiyyatşunaslıq, dilçilik, folklorşunaslıq, tarix və felsəfə sahəsində indi hər iki ölkədə çoxlu alimin stolüstü kitablarına çevrilmiş əsərlərini yazar, İranda, Türkiyədə, Azərbaycanda, İraqda, Özbəkistanda və bir sıra digər ölkələrdə keçirilən elmi sessiya və konqreslərdə aktual mövzularda, hamının diqqətini cəlb edən maraqlı mə'ruzələr oxuyur, nitqlər söyləyir, dərsliklər, məqalələr nəşr etdirir.

Azərbaycanın bir sıra Akademiya müəssisələrinin və ali məktəblərinin fəxri üzvü seçilmiş Cavad Hey'ət İran İslam Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında, Cənubi Azərbaycanla Şimali Azərbaycan arasında sarsılmaz mə'nəviyyat körpüsüdür.

Mən arzu edirəm ki, belə bir mö'təbər mə'nəviyyat körpüsü var olsun, çox yaşasın və iki ölkə arasında mehriban qonşuluq və dostluq əlaqələrinin tərəqqisi üçün daha böyük işlər görsün.

BƏKİR NƏBİYEV

akademik

İKİ TAYİN LOĞMANI...

Tanınmış cərrah-älim, universal bilikli şəxsiyyət olan doktor Cavad Hey'et klassik türkologiyanın tarixi və nəzəri problemləri, xüsusən, Azərbaycan dilinin və ədəbiyyatının keçmiş və indisi barədə neçə-neçə kitabı, yüzdən artıq məqalənin müəllifidir. Xalqının tarixi keçmişinin qədimlik və zənginliyini, onun milli-mə'nəvi tamlıq və bütövlüyünün mənbələrini o, birinci növbədə, milli dilin, milli bədii ədəbiyyatın və folklorun tarixində axtarır, şöhrətli həkim olmaqla bərabər, həm də tarixçi, dilçi-türkoloq və ədəbiyyatşunas (nəzəriyyəçi-alim!) kimi miqyaslı fəaliyyət göstərir. «Tarixi-zəban və ləhcəhayi-türki», «Müqayisətül-lüğəteyn», «Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış», «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı», «Türklərin tarix və fərhənginə bir baxış», «Qərb felsəfəsi tarixi» monoqrafiyaları şöhrətli həkimin məhz «Türkologiya doktoru» kimi yazdığı əsərlərdir. Türkologianın metodoloji problemləri ilə, Azərbaycan dili ilə, Azərbaycan ədəbiyyatı və Azərbaycan xalqının mədəniyyətinin tarixi ilə bağlı mövzularda İranda yayılan səhv ədəbi-elmi mə'lumatlara bu əsərlərdə prinsipial nəzəri-tarixi təkziblər və təshihlər verilir. Uzun, davamlı, köklü ən'ə-nəsi olan belə kortəbii, yaxud şüurlu yanlışlıqlardan ən zərərlisi o idi ki, guya milliyyət və mədəniyyət baxımından həmişə bütöv, bölünməz, vahid Azərbaycanın güneyində və quzeyində ayrı-ayrı ərazilər yerləşir və bu ərazilərdə də ayrı-ayrı millətlər yaşayır. Sən demə, Arazdan bu tayda tarix boyu Güney Azərbaycan yox, Ərran olub və buradaki xalq quzey ərazilərindəkindən ayrı bir xalq imiş. Belə mə'lumatları yanan və yayan şovinistləri Cavad Hey'et həmişə İran, Azərbaycan və türk düşmənləri hesab etmiş, həmin səhvləri açıqlamaq və islah etmək üçün müntəzəm olaraq iki dildə—həm türk, həm də farsca məqalə və kitablar yazıb nəşr etdirmişdir. Elə buna görə də Azərbaycanşünaslıq problemlərinin həm İranda, həm də Türkiyədə (ümumiyyətlə, Qərbin və Yaxın Şərqi türkologiyasında) səhv və əyintilərdən temizlənməsində Cavad Hey'etin xidmətləri tarixi-elmi əhəmiyyət daşıyır. Güney Azərbaycanın özündə yaxın yetmiş ildə, bolşevik hakimiyyəti dövründə həmin məsələlərə elmi, obyektiv yanaşmaq imkanı məhdud olduğundan bu əhəmiyyətin ölçüləri hər iki Azərbaycan miqyasında eyni dərəcədə ə'zəmidir.

Azərbaycanın tarixi faciəsi—onun inzibati-siyasi cəhətdən parçalanmasıdır. Lakin daha böyük faciə o olardı ki, Azərbaycan milli mədəniyyətdə də parçalana idi. Cavad Hey'ət mə'nəvi-mədəni bütövlüyün Azərbaycan miqyasında axıra qədər qorunması, həmçinin, İran-Azərbaycan, türk və islam birliyi üçün əlindən gələni edir. Onun istər elmi, istərsə də ictimai fəaliyyətinin əsas məzmununu məhz bu amal və amac təşkil edir. Güney Azərbaycanda şurəvi rejiminin, İranda şahlığın yixilması həmin məqsədə nail olmaq üçün yeni imkanlar, yeni tarixi perspektivlər açdı və bu imkanlar doktor Hey'ətin yeni əsərlərin-də də qabarlıq ifadəsini, gerçəkləyini tapır.

Bu bir də ona görə mümkün olur ki, Cavad Hey'ətin «Azərbaycan» konsepsiyası və tə'limi həm Güneydə, həm də Quzeydəki elmi-tarixi görüşlərdə özünü göstərən ifratların hər ikisindən (sosialist realizmdən və şahpərəstlikdən) azaddır. Bu konsepsiya və tə'lim İran və Azərbaycan mədəniyyətləri arasında tarixi yaxınlığın, mə'nəvi, dini, fəlsəfi ümmumiliyin mövcudluğunu haqda obyektiv tarixi həqiqətə güvənir.

Cavad Hey'ətə görə, klassik farsdilli ədəbi-mədəni irsə azərbaycanlıların payı heç də farslardan az olmamışdır. Bu dili İranda rəsmi-ləşdirən və yayan məhz azəri türklərinin əcdadları (Qəznəvilər, Səlcuqlar, Səfəvilər...) olmuşlar. Mütəfəkkir və şairlərimiz (Nizami, Xaqani, Saib... Şəhriyar) bu dildə şah əsərlər yazıb, dünya miqyasında böyük ədəbi irs buraxıblar. İndi türkologiyada ayrıca səhifə olan Cavad Hey'ət irsi—«Cavadşünaslıq»—alimin bu sahədəki yarımsərlik fəaliyyətinin yekunudur, nəticəsidir. Həmin yekuna doğru yolu, hərəkəti C.Hey'ət ilk addimdan—hələ lap əlifbadan başlayır. Türk, İslam, İran xalqlarının mə'nəvi birliyi üçün məhz əlifbanın rolu məsələsinə həmişə xüsusi diqqət ayırır. O, əski türkcənin ərəb əlifbası tərəfdarıdır. Bu barədə fikrini beynəlxalq qurultaylarda, Bakıda, Ankarada, Tehrandakı qəzetlərdə çap olunan məqalələrlə bildirir: «Əski əlifbada minillik mədəniyyətimiz yazılmış və qorunmuşdur. Bu zəngin mədəni irsimizdən vaz keçə bilmərik».

Cavad Hey'ətə görə, əski əlifba dilə dayandığı üçün türklərin ortaq əlifbasıdır. Latin və kiril əlifbaları fonetik olub ləhcəyə dayanır. Kiril isə türk ləhcələrini və xalqlarını bir-birindən ayırmışdır və ayırrı. Əski əlifba—Islam əlifbasıdır. Dünyanı Qur'anla və islam mədəniyyəti

ilə tanış edir. Bir müsəlman və xüsusilə, bir türkün əski əlifbanı bilməsi şərtlidir.

Cavad Hey'əti əlifbadan sonra ən çox düşündürən, narahat edən ikinci problem İranda anadilli tədris və mətbuat məsələsidir. O, dəfə-lərlə yazır, bəyan edir, əsaslandırır ki, indi İran Azərbaycanında tə'xir-siz həllini gözləyən ən mühüm məsələ ana dilində oxumaqdır, Cənubda məktəblərdə türkcənin tədris olunmasıdır. Bu məsələ Cümhuri-İslamının anayasasının onuncu maddəsində ayrıca qeyd edilmiş, fəqət hələ də tam həyata keçirilməmişdir. Cavad Hey'ət bu məsələyə bütün varlığını, bir də ilk nömrəsindən başlayaraq, bütünlükdə «Varlıq» dərgisini həsr etmişdir.

Azərbaycan xalqının mə'nəvi-tarixi keçmişinin vəhdəti axtarışları sonralar Cavad Hey'əti türk xalqlarının daha qədim tarixi mövzusuna, Azərbaycan—türk dilinin mənşəyi məsələsinə, həmin istiqamətdə nə-zəri, fəlsəfi və estetik yönlü tədqiqatlara gətirib çıxarıır. Növbəti kitabda—«Azərbaycan şıfahi xalq ədəbiyyatı»nda bizim milli folklor və folklorşunaslıq sərvətimiz də tam və bütöv milli irs halında, vətəndaş-alimin, Azərbaycan və Yaxın Şərqi miqyaslı türkoloqun təfsirində təq-dim olunur.

«Tarixi-zəban və ləhcəhayi-torki» (*«Türk dili və ləhcələrinin tarixi»*, 1986) əsərində isə iyirmi türk ləhcəsi elmi-nəzəri təhlildən keçirilir və tarixi-linqvistik baxımdan dəyərləndirilir. Tədqiqatın miq-yasına və görülən ədəbi-tarixi işin əhəmiyyətinə görə mütəxəssislər bu əsəri Kaşqarlıının «Divanu lüğətit-türk» əsəri ilə müqayisə edirlər.

Cavad Hey'ətin—yalnız Kaşqarlıni yox, artıq Nəvaini və Füzulinı yada salan bir əsəri də vardır: «Müqayisətül-lüğəteyn» (*«İki dilin müqayisəsi»*, 1991). «Varlıq»a əlavə kimi Tehranda buraxılıb, farsca, xüsusən, linqvistika üçün ciddi elmi-tarixi əhəmiyyəti olan bir əsərdir. Türkçəni də farsca və ərəbcə səviyyəsində Şərqdə həmhüquq, elitar üç dildən biri kimi ifadə və təsdiq etmək məqsədilə qələmə alınub. Doktor Cavad Hey'ət də hələ beş əsr əvvəl Nəvainin, Füzulinin əməl-də, isdə icra etdiyi bədii hünərə nəzəri təhlil verməyə sə'y edir. Qə-dim farscanı Nəvai ciğatayca ilə müqayisə edirə, C.Hey'ət müasir İran fars dilini çağdaş türkçə ilə müqayisə edir və üstünlüyü onlardan ikincisinə verir. Belə ki, əyani şəkildə, azəricədə olan 1750 sözün si-

yahısını düzənləyir: bu sözlər farscada yoxdur və naəlachiqladan onlar həmin sözləri ərəbcədən alıb işlədirlər. «Fars dili şəkkərdir, türk dili hünərdir»—bu aforizmi müəllif təhlildə, xüsusən, sintaksisdə və fe'l-lərin nümunəsində sübut edən əsər yazıb, ortaya qoyub.

Nəhayət, bütün bu araşdırımlar doktorun hələlik son—«Ədəbiyyatşunaslıq» kitabı ilə tamamlanır. Burada ədəbiyyat teoriləri, ədəbi tənqid, ədəbi növlər, tarixi poetika və «elmi-bədii» sahəsində mövcud ənənələr ümumiləşdirilir, vahid icmal şəklində xülasə olunur və həm Şərq, həm də Qərb mənbələrindən konkret nümunələr oxucuya çatdırılır. Müəllif fikirlərini dünya ədəbiyyat elminin əldə etdiyi bilgilər əsasında verir.

Kitabın Tehran nəşrinə («Varlıq»a əlavə) yazdığı müqəddimədə prof. Həmid Məmmədzadənin qeyd etdiyi kimi, «İslam Şərqində ərəb, fars, türk dillərində söz sənəti, rəssamlıq və musiqiyə aid dəyərli nəzəri əsərlər yazılmışdır. Klassik şairlər də öz əsərlərində söz sənəti haqqında qiymətli fikirlər söyləmişlər. Qur'ani-Kərimin ilahi tə'sili mindən ilham alan Nizami, Füzuli kimi şairlərin əsərlərində ədəbiyyatın bir sıra nəzəri məsələləri öz həllini tapmışdır. Məktəblərdə məanı, bəyan, bədi, fəsəhət, bəlağət fənlərinin tədrisi... buna gözəl sübutdur». Lakin uzun illər idi ki, mə'lum sosial-siyasi səbəblər ucbatından, həmin zəngin mənbələrin çoxu bizim milli ədəbiyyatşunaslığın indiki inkişafı prosesində iştirak edə bilmək imkanından kənarda qalmışdı. C.Heyvətin kitabı, hər şeydən əvvəl, bu boşluğun aradan qalxmasına kömək edir.

M.Rəfilinin, C.Xəndanın, P.Xəlilovun, Ş.Əliyevin artıq mövcud kitablarından («Ədəbiyyat nəzəriyyəsi», «Ədəbiyyatşunaslığın əsasları», «Ədəbiyyatşunaslığı giriş») fərqli olaraq, burada ədəbiyyat nəzəriyyəciliyinin həm Şərq, həm də Qərb təcrübəsi tədqiqata eyni genişliyi ilə cəlb olunur. Kitabın poetika və qamus («ədəbi ensiklopediya») səciyyəsi bir də burada ehtiva olunan elmi mənbələrin və əhatə edilən kateqoriya və problemlərin həm miqyasında, çeşidində, həm də onların şərhindəki siyasi bitərəflikdə, tendensiyasızlıqda özünü göstərir.

«Giriş»də müəllif özü yazar ki, «əlinizə aldıığınız bir kiçik həcmli kitab ədəbiyyatşunaslıq elminin yiğcam bir xülasəsidir» və tam halda «ədəbiyyat nədir, nə işə yarar?»—sualına cavab verir. Lakin kitabın

özünün əməldə, işdə kəsb etdiyi dəyər, əlbəttə, müəllifin təvazökarlıqla e'lan etdiyi bu «yiğcam xülasə» və «ümumi anlayış» səciyyəsin-dən daha genişdir.

Ali məktəblərin filoloji təhsil verən fakültələrinin tələbələri üçün bir vəsait rolunu oynaya bilən bu əsərdə ədəbiyyatşunaslığıın başlıca sahələri—ədəbiyyat nəzəriyyələri, ədəbi tənqid, ədəbi məktəbler, ədəbi növlər, bədii sənət vasitələri əhatə olunmuşdur. Müəllif əkset-dirmə və ifadə nəzəriyyələri ilə yanaşı formalizmə soykənən nə-zəriyyələrin mahiyyətini açıqlayır, hissi tə'sir və idrak baxımından ədəbiyyatın rolunu göstərir, tə'rifini verir.

Ədəbi-bədii əsərlərin içtimai dəyərini açıq təhlil etməyi nəzərdə tutan müəllif ədəbi tənqidin növlərini genişliyi ilə təqdim etmişdir. Bu prosesin əxlaqi, psixoloji, təcrübə, elmi və mə'na ilə bağlı məqamları haqqında mə'lumat verən doktor Cavad Heyət, Freydin sənət nə-zəriyyəsi ilə oxucuları tanış edir. Dünya ədəbiyyatşunaslığında ədəbi-bədii nümunələrin təhlili əsas götürülməklə, ədəbi tənqidin məsələləri kimi mənsubiyət, mətnin təshihi, ədəbi oğurluq, nüfuz və tə'sir, təq-lid, iqtibas, müqayisə, ədəbi əlaqələr açıqlanıb təqdim edilir.

Kitabda «ədəbi məktəblər»in mahiyyəti göstərilənməklə humanizm, klassizm, romantizm və realizm haqqında ümumi mə'lumat verildikdən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında onların səciyyələri öz əksini tapır. Bundan başqa naturalizm, simvolizm, habelə XX əsrədə yaranan ədəbi cərəyanlardan (surrealizm, impressionizm, kubizm, dadaizm, futurizm, ekzistensializm) bəhs edilir. Təmsil olunduqları yazıçılardan və ədəbi-bədii əsərlərdən söhbət gedir.

Əsərin tutumlu bölmələrindən biri «Ədəbi növlər»dir. Doktor Cavad Heyət bu bölmədə bədii nəsrin bütün növlərindən danışır, şe'r sə-nətinin məxsusi sənətkarlıq və poetika cizgilərini göstərir.

Burada oxucu klassik Şərq şe'rinin növləri və xüsusiyyətlərilə et-raflı şəkildə tanış olmaq imkanı qazanır, qafiyə sistemi və vəzn məsə-lələri haqqında daha etraflı mə'lumat alır. Əruz vəzninin Azərbaycan şe'rində işlənmiş növləri poetik nümunələr əsasında açıqlanır.

Müəllif ədəbi-bədii əsərlərin dilindən bəhs etdikdə məzmun gö-zəlliyi üçün işlənən bədii ifadə vasitələrindən geniş mə'lumat verir.

Burada çağdaş ədəbiyyatımızda oxuculara yaxşı tanış olan ifadə və sitələri ilə yanaşı tə'riz, rücu, səhlu mümtəni, hüsn-tə'lil, tərsi, rəd-dul-öcz ələs-sədr iştıqaq, mira'atun-nəzr kimi ifadələr izah edilir və nümunələrlə möhkəmləndirilir.

Kitabda bir çox ədəbi istilahların Avropa dillərində əsl verildiyi üçün işlətdiyimiz variant fərqləri aydın görünür. Ədəbi şəxsiyyətlər haqqında müəllifin mə'lumatları da gərəklidir.

Doktor Cavad Hey'ətin artıq iyirmi ildir ki, hər ilin hər rübüünən sonunda yenidən aldığımız, yenidən oxuduğumuz, tükenməyən, azalmayan, qurtarmayan kitabı isə «Varlıq»dır.

Hələ ilk gündən mə'nəvi-milli simvoldan—Şəhriyardan aldığı şair və mütəfəkkir xeyir-duasına Cavad bəy qələm işlətdiyi bütün sahələrdə, birinci növbədə isə məhz «Varlıq»ın ruhunda sadıq qalib. Bu ruhu hazırlayan ən'ənənin miqyasını və tarixini bir qədər də genişlətmək olar.

«Varlıq»a xeyir-duanı tək Şəhriyar yox, bütünlükdə bizim o taylı-bu taylı ictimai fikir və poeziya ağsaqqalları hamısı birlikdə verib. Üz səhifəsində həm Təbrizin, həm də Bakının ünvanını və imzasını daşıyan yeganə dərgimiz bu vaxta qədər yalnız «Molla Nəsrəddin» idi. Bu gün təbrizli «Varlıq»ın hər sayının nəşri və Bakıda yayılması ilə tarix təkrar olunur: öz səhifələrində hər iki Azərbaycanı mə'nən birləşdirən «Molla Nəsrəddin»in mə'nəvi xələfi və varisi doğulur.

«Varlıq»ın hər sayını, hər nəşrini milli-tarixi hadisəyə çevirən rəmz və qanuna uyğunluq da əslində odur ki, bu sayların hər birindən Şəhriyarın obrazı görünür, dərginin ötən on altı ildəki hər yeni mərhələsini, mövsümünü, fəslini açan öməklər, istisnasız, hamısı hər iki Azərbaycanın son ortaqq, son böyük milli şairi, ustad Şəhriyarın vəsiyyəti və ən'ənələrindən işiq alan yazılarla başlayır. Şəhriyarın həm şəxsiyyəti, həm yaradıcılığı, həm də milli-mə'nəvi və ədəbi-irfani məramı barədə ən mükəmməl, müfəssəl icmali və portreti həmin yازılardan seçib tərtib etmək olar. İyirmi bir ildir ki, «Varlıq» bizi birləşdirir, bütövləşdirir, şəhriyarlaşdırır. Əməldə, işdə sübut edir ki, məhz Şəhriyar bizim doğma, ümumi bədii ən'ənənin, vahid Şərq «şə'r mülkü»nün, İran və türk ədəbi dünyasının birliyini əks etdirən poetik rəmz və örnəkdir.

Şəhriyarın «Varlıq»dan görünən obrazı, portreti belədir və «bir xalqın dilinə vurulan qılıflı», anadiilli şe'rdəki «ölüm sükutunu» (*H.Məmmədzadə*) birdəfəlik qıran Şəhriyar indi məhz «Varlıq»ın timsalında öz hünərini yenidən təkrar edir: mə'nəvi vüsal və görüş yasağını da Xudafərindən götürüb Araza atır və hər iki tay arasında əbədi, ədəbi-bədii, mədəni körpüyə əməldə, işdə örnək və timsal ola bilir!...

Varlığımızın (dilimizin və mədəniyyətimizin!) qalası, dağ zirvəsi olan «Varlıq»a münasibətini də mən Şəhriyarın Heydər babaya münasibəti ilə müqayisə edərdim: ikisinin də başına şöhrət çələngini Şəhriyar özü qoymadımı? Azərbaycanın bütün qütblərini, cinahlarını birləşdirən mə'nəvi mehraba əvvəlcə o,—«Heydər baba», sonra isə «Varlıq» çevriləndim? Sahilləri ayıran Arazın günahını da qütbəri birləşdirən «Heydər baba» yudu! Heydər babanı dünyadaki bütün dağların ən xoşbəxtinə, ən möhtəşəminə Şəhriyarın birlik, doğmaliq xeyir-duası çevirdi. Məhz Şəhriyarın salamından sonra bütün Şərqi, dünya Heydər babaya salama gəldi.

İndi də dünyaya yayılan belə bir tügyanlı ana dili və ana nəfəsinin rolunu hər iki Azərbaycan üçün «Varlıq» dərgisi, onun səsi və nəfəsi oynaya bilir. Təsadüfi deyil ki, «Varlıq»ın nəşri münasibətilə yazdığı şe'rdə Şəhriyar dərginin məhz dilini vəsf edirdi:

Hərçənd qurtulmaq hələ yox darlığımdan,
Amma bir azadlıq doğulub varlığımızdan,
«Varlıq» ne bizim təkcə azadlıq quşumuzdur,
Bir müjdə də vermiş bize həmkarlığımızdan.
Bəh-bəh, ne şirin dilli bu cənnət quşu tuti...

«Varlıq»ın xüsusən Şəhriyar yubileylərinə həsr olunan saylarında toplanmış yazınlarda Şəhriyar şe'rinin bütün təbii məziyyətləri qabarıq şəkildə açılır. Həyatından səhifələr, ömrünün son ləhzələri hərarət və həssaslıqla qələmə alınır. Bu tamlıqda portret çizgiləri bizim çox az şairlərimiz haqqında var...

Şəhriyar ruhu təkcə yaralı şe'rimez və mə'nəviyyatımıza, yaralı tariximizə və torpağımıza məlhəm olmadı, «Heydər baba» da, «Varlıq» dərgisi də daha geniş, daha miqyaslı bir mə'nəvi üfüqdə şərklə

bədii ən'ənəni, bütünlükdə islam, İran və türk ədəbi dünyasını, birliyini əks etdirən poetik rəmz və bədii təmsil rolunu öhdəsinə götürdü.

İranda İslam inqilabının bəhrəsi kimi doğulan və «Şəhriyar» şe're ilə dil açan, Şəhriyar rəmzinə özünə ünvan və imza seçən, Şəhriyari özünün milli-mə'nəvi məramına və məfkurəsinə həkk edən bir dərgi ən ali xeyir-duanı, loğman-peyğəmbər halallığını elə təkcə öz adı ilə qazanmış və onu hər sayı ilə doğrultmuş oldu.

Bütün bu xüsusiyyətlərin hamısını bir yerdə «Varlıq»ın oxuculara bəyan olunan məramnaməsi saymaq olar. Nəyin hesabına olur-olsun, nail olmalıdır ki, dünya şöhrətli cərrah, görkəmli mühərrir, türkoloq-alim Cavad Hey'ətin İranda iyirmi bir ildən bəri müntəzəm nəşr etdiyi bu fasıləsiz, sabit, anadilli dərgi bundan sonra heç olmasa hər növbəti 2-3 sayından bir xülasə (seçilmiş məqalələr) şəklində, latin əlifbası ilə Azərbaycanın bu tayındakı oxuculara çatdırılsın...

Dövri mətbuatın indiki bolluğu və bahalığı şəraitində oxucunu bu və ya digər dərginin yeni sayının müjdəsi ilə sevindirmək və heyrat-ləndirmək çox çətindir. Amma «Varlıq» hər yeni sayı ilə onların hamisindən fərqlənir, milləti heyrətə gətirir, xalqı səfərbər etməyə kömək göstərir.

Hər sayın sayılı olsun, «Varlıq», eyni vaxtda həm Bakıya, həm də Təbrizə hər müştərək səfərin, hər yeni nəşrin mübərək! Yarım əsrden bəri «Heydər baba»ya salama gələnlərin hamısı qoy hər ay qəzet köşküne—«Varlıq»la və Cavad Hey'ətlə də görüşə tələssinlər! Yetmiş beş yaşı tamam olan «çalsaklı gənci» (Cavad Hey'əti) və iyirmi bir yaşı tamam olan «yeniyetmə müdriki» («Varlıq»ı) hər yeni sayla təbrik eləsinlər...

*YASAR QARAYEV
filologiya elmləri doktoru, professor*

"Varlıq" jurnalının redaksiya hey'əti. Birinci sıra (sağdan):
Cavad Hey'ət, Q.Bəydili, H.Nitqi, T.Pirhaşimi;
ikinci sıra: Ə.K.Mənzuri, Ə.Kəmali, S.Sərdariniya, K.Məcidzadə Savalan

Cavad Hey'ət Bakıda Nurəddin Rza ilə cərrahiyyə əməliyyatı apararkən

Cavad Hey'ət qardaşı Mürtəza Hey'ətin doktorluq dissertasiyasının müdafiəsi mərasimində. Paris, 1982

Fransa Cerrahlıq Akademiyasının prezidenti akademiyanın üzvü diplomunu Cavad Hey'ətə təqdim edərkən. Paris, 1983

N.Nərimanov adına Azərbaycan Tibb Universitetinin rektoru Ə.Əmiraslanov fəxri doktorluq diplomunu Cavad Hey'ətə təqdim edərkən. Bakı, 1994

Cavad Hey'ət Beynəlxalq Cərrahlar konqresində. Moskva, 1971

**Cavad Hey'ət xanımı Fəridə, qızı Sanaz, Nurəddin Rza
və yerli həkimlərlə Göygölə**

GÜNEYLİ-QUZEYLİ AZƏRBAYCANIN DƏRDLƏRİ İLƏ YAŞAYAN VƏTƏNDƏŞ ALİM

Dünya şöhrətli cərrah, yazıçı-publisist, naşir doktor Cavad Hey'ətin böyüküyü və bizimlə doğmalığı onun məhz vətəndaş olmasında, onda olan vətənpərvərlik qeyrətinin güclülüyündədir. Cavad Hey'ət üçün Şimalın da, Cənubun da sevinc və dərdləri eynidir. Onun üçün hansı bir dövletin tərkibində qalmasından, dünyanın hansı nöqtəsində yaşamasından asılı olmayaraq eyni dilli, eyni dinli, mədəniyyətli, eyni mənəviyyatlı Azərbaycan-türk xalqı, onun bölünməz vahid mədəniyyəti var. Sərhədlər uzun müddət bağlanmış, ərazi və orada yaşayan əhalisi bölünmüş olsa da, ustad Cavad Hey'ətin yazılarında Azərbaycan anlayışı, onun mədəniyyəti bütün xalqın ortaqlıq milli sərvəti olaraq qarınılır, bəyan və təbliğ edilir. O eyni zamanda ümumtürk aləmi ilə bağlı bir şəxsdir və bu, onun bütün yazılarının ana xətti, aparıcı xüsusiyyətidir.

Doktor Cavad Hey'ətin məhz vətənpərvərlik hissələri və əlbəttə, humanizmi güclü olduğu üçündür ki, 80-ci illərin sonlarından başlayaraq Şimali Azərbaycanda xalqın başına gətirilən müsibətlər, Qarabağ sindromu ilə həyata keçirilən azərbaycanlıların soyqırımı bu narahat ürəyin sahibinə dincilik vermir. Həmin milli faciənin qarşısının alınması üçün hər vasitəyə əl atan, İrandakı Qarabağ Müsəlmanlarına Yardım Komitəsinin sədri Cavad Hey'ət dönyanın bə'zi dövlət başçılarına, o sıradan İran və Türkiyə prezidentlərinə müraciətdən belə çəkinmir. Onun böyük üzək ağrısı ilə Türkiyənin prezidenti cənab Süleyman Dəmirelə yazdığı açıq məktubundakı bu sözleri həyəcansız oxumaq mümkün deyil: «Mən bu sətirləri göz yaşlarını qabağınu ala bilmədən yazıram və bu anda Allah-təaladan xalqımıza qurtuluş, ya da özümə ölüm istəyirəm.» (*«Varlıq» dərgisi*, 1994, № 92—I, s. 27). Cavad Hey'ət həmin məktubda Azərbaycanı düşdüyü indiki fəlakətli vəziyyətdən çıxarımaq üçün sə'yləri gücləndirməyə, «böyük dövlətlərin silahları ilə təpədən-dırnağadək silahlanmış ermənilər qarşısında azərbaycanlıları müdafiə edib, soyqırımına mane olmağa» çağırır.

Doktor Cavad Hey'ətin azərbaycançılığı, bütöv Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi missiyasını düzgün hiss etməsi, nəhayət, onun bu

mə'nəvi sərvətin bütün xalqın mali edilməsi uğrunda mübarizəsi tam gücü və dolğunluğu ilə ustadin dərc etdiyi «Varlıq» dərgisinin nəşrində öz təcəssümünü təpib.

1978—1979-cu illər İran inqilabının qələbəsindən və İran İslam Cümhuriyyətinin (İİC) e'lan edilməsindən dərhal sonra 1979-cu ilin aprelindən nəşrə başlayan «Varlıq» jurnalı və bu dərginin səhifələrində özünə yol açmış Cavad Hey'ət publisistikasının aparıcı və dai-mi istiqamətləri şahlıq istibdadının qadağalarından sonra bərpa və yardımına böyük ehtiyacı olan Cənubi Azərbaycandakı mədəni həyatın bütün sahələr üzrə inkişaf yollarının hamarlanması məsələləri və şək-siz, Azərbaycanın varlığı, vahid Azərbaycan-türk xalqının taleyi, onun bölünməz mədəniyyətinin problemləridir. Ruh kimi sədd bilməyən və buna görə sərhəd tanımayan mə'nəviyyatın—Azərbaycan mədəni irlisinin varlığını qəlbən duyan Cavad Hey'ət dərgisinə də məhz bu adı vermişdir. «Varlıq» jurnalı dünyaya gəlmış və körpənin ilk çıçırtılarını yaxın və uzağa yaymışdır. Başlıca olaraq şirin türki dilində (Azərbaycan türkçəsində) yayılan bu səs öz əslinə bağlı, tək bir «Heydər babaya salam» poeması ilə Cənubda olduğu qədər də Şimalda xalqı oyatmış və öz kökünə qaytarmış Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar kimi dahi şairi vəcdə gətirmişdir:

«Varlıq» nə bizim təkcə azadlıq quşumuzdur,
Bir müjdədi vermiş bizə həmkarlığımızdan.

Bəri başdan deyim ki, «Varlıq» vasitəsilə, təqribən eyni vaxtda nəşrə başlayan bir çox dərgilərdən fərqli olaraq, «Varlıq»ın bu günə-dək yaşaya bilməsi ilə Cavad Hey'ətin Azərbaycan xalqı qarşısında xidməti tək doktorun özünün ciyinlərində daşıdığı işlər məcmusu deyil. Bu xidmət eyni zamanda, Cənubda bir sıra nəhəng simaları, nurlu şəxsiyyətləri, böyük şair və yazıçıları azərbaycanlılara tanıtmrasında, həmin şəxslərə öz xalqına xidmət üçün jurnalın səhifələrində imkan yaratmasındadır. Bu şəxslərdən ikisinin adını xüsusi iftixarla qeyd etmək istərdim. Bunlardan biri dərginin hələ ilk saylarından Azərbaycan dilinin tarixi, Azərbaycan türkçəsinin sərf-nəhvi, ümumtürk dünyası tarixi ilə bağlı məqalələr müəllifi kimi özüm üçün bir daha kəşf etdiyim doktor Həmid Nitqi, digəri isə «Azərbaycan dilinin mənbələrinə

dair» kitabının müəllifi, bu dildə folklor nümunələrinin toplayıcısı və naşiri kimi tanıdığım Məhəmmədəli Fərzanədir.

Pəhləvi diktatürası dövründə açıq assimilyasiya siyaseti tügyan etdiyi vaxtlar, xüsusilə, Güney Azərbaycanda 1945—1946-cı illər və 1951—1953-cü illər Ümumiran milli azadlıq və demokratik hərəkatları yatırıldıqdan sonra ölkədə azərbaycanlıların milli varlığını, onların dilini, ədəbiyyatını qoruyan və yaşıdan başlıca amilin xalqın folklor yaradıcılığı olduğunu nəzərə alsaq, həmin dövrdə M.Ə.Fərzanə və bir sıra digərlərinin şifahi xalq ədəbiyyatı, başqa sözlə, ağız ədəbiyyatı nümunələrini toplayıb saxlamaq, qismən də olsa, nəşr etmək (əvvəlcə azərbaycanca, sonra ancaq farsca) sahəsində fəaliyyəti böyük fədakarlıq idi və ilk saylarından «Varlıq»ın səhifələrində həmin müəlliflərin bu sahədə araşdırmalarının tədricən oxuculara çatdırılması özü xalq qarşısında böyük xidmətdir. Eləcə də, M.Ə.Fərzanənin «Ana dilimiz və milli varlığımız uğrunda» xatirələr dəftərindən hissələrin və bu sıradə anası haqqında həzin, kövrək, riqqətamız xatirələrinin «Varlıq»da dərc edilməsi (1983, № 1—2, s. 41—48) Cənubda azərbaycançılığın ölməzliyi və təntənəsi demək idi. Azərbaycan xalqının, onun özünəməxsus milli ruhunun yaşarlığını çox təbii və incə şəkildə (xüsusilə anasının bayatlarında) nümayiş etdirən bu xatirələr hakimiyətinin sonlarına doğru İranda azərbaycanlıları başdan-ayağa farslaşdırıbilməsi ilə öyünən ikinci və sonuncu Pəhləvi şahına və onun indiki tör-töküntülərinə Azərbaycan xalqının verdiyi tarixi cavab idi.

Bizlər bu böyük simaları doktor Cavad Hey'ətin özü ilə birlikdə 1979-cu ilin aprelindən e'tibarən, başlıca olaraq, məhz «Varlıq»ın səhifələrindən özümüz üçün kəşf etməyə başladıq. Dərginin ətrafında Cənubi Azərbaycan və ümumiyyətlə, İrandakı bütün 27 milyonluq («Varlıq», 1994, № 93—2, s. 102) azərbaycanlıının mədəniyyətinin inkişafı üçün külüng vuran, başda özü, Həmid Nitqi və Məhəmmədəli Fərzanə üçlüyü olmaqla güclü və mötəbər müəlliflər hey'əti cəmləyə bilməsi Cavad Hey'ətin sözsüz uğuru sayılmalıdır. Qeyd edim ki, doktor Həmid Nitqi, eyni zamanda, uzun müddət dərginin baş redaktoru olmuşdur. «Varlıq»ın bel sütunu, onun canı (dərginin təmənnasız naşiri olmaqdan əlavə) və ruhu, əlbəttə, doktor Cavad Hey'ətin özüdür.

Deməliyəm ki, Cavad Hey'ətin «Varlıq»ı (tək dərginin deyil, ustadın özünün fiziki və mə'nəvi varlığı) Azərbaycanın, Azərbaycan-türk xalqının müasir dövr həyatında bir hadisədir. Onun elmi və publisistik fəaliyyəti həm İranda, həm də Şimalda azərbaycanlıların milli şurunun formallaşmasında mühüm amillərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Cənubda (bu öz yerində) və Şimalda da 80-ci illərin ikinci yarısından e'tibarən vüs'ət almış milli azadlıq və demokratik hərəkatımızın köklərindən bir qismi də «Varlıq»a, onun naşiri və yazarı, bir sözlə, canı və ruhu Cavad Hey'ətə gedib çıxır. Və bu tellərdir ki, bizi Cavad bəylə bərk-bərk bağlayır. Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, vaxtı ilə dəfələrlə teklif olunduğu kimi, həmin dərgi respublikada bizim qrafikada da nəşr edilib yayılsa idi, bu köklər daha çox əhatəli olar, daha səmərəli bəhrəi verərdi. Zənnimcə, bu işə elə indi də başlamaq gec deyil.

«Varlıq»da, xüsusilə məhz Cavad Hey'ətin özünün məqalələrində (eləcə də kitablarında) bütöv Azərbaycan xalqının milli dediyimiz həmin şurunu qidalandırma biləcək mövzuların əksəriyyətinə toxunulmuşdur. Bu məqalələrlə doktor Cavad Hey'ət həm dilçi, həm ədəbiyyatçı və folklorşunas, həm də bir tarixçi kimi görünür. Həmin məsələlər içərisində Azərbaycan tarixi problemləri özünəməxsus yer tutur.

«Varlıq»ın səhifələrində Azərbaycanın keçmiş tarixi ilə bağlı olan bir çox məsələlərə toxunulması, mühüm problemlərin qoyulması özü milli oyanışı qidalanmışdır. Bu yazılar içərisində Azərbaycan tarixinin ən mühüm düyün nöqtəsi olan oğuzların tarix boyu ölkəmizə gəlişi probleminə həsr edilmiş məqalələr xüsusi diqqət çəkir. Cavad Hey'ətin «Oğuzlar» adı ilə dərginin bir neçə sayında getmiş məqalələri (bunlar müəllifin eyniadlı tarixi oçerkinin hissələridir) bu qəbildəndir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, Cavad Hey'ətin həmin problemlə əlaqədar öz dostu, həmkarı və həmfikiri—doktor Həmid Nitqi ilə iş birliyi çox uğurlu alınır. Belə ki, Həmid Nitqi «Yeni nəzəriyyələr» məqaləsində (1984, № 1—2, s. 3—9) oxucuları daha qədim dövrlərə aparır. Həmid Nitqi türkologiyada yeni fikirlərə əsaslanaraq, oğuzların torpaqlarımıza və ondan qərbə ilk gəlişinin e.ə. III və II minilliklərdə baş verməsini, «Van və Urmu gölləri arasında yaranmış Kas və Qut dövlətlərinin oğuz dövlətləri olmasını» xüsusi vurgulayır.

Cavad Hey'ət göstərilən «Oğuzlar» əsəri, «Azərbaycan türk dilinin adı və mövqeyi barədə» adlı məqaləsi (məqalə onun «Türk dilinin tarixi və ləhcələri» əsərinin bir hissəsidir), «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı ilə bağlı silsilə məqalələri və digər yazılarında İranda hakim fars şovinistlərinin Azərbaycan xalqının etnik və dil cəhətdən özünəməxsusluğunu, onun türk soyuna mənsubluğunu inkar etmələrinə tutarlı cavab verərək, bu xalqın dil və mədəniyyət, eləcə də etnik baxımdan türk xalqları qrupuna daxil olduğunu əsaslandırmışdır. İranda bu yazılaradək oğuzlar, onların Azərbaycan xalqının təşəkkülündə oynadığı həllədici rol barəsində heç bir əsərin olmadığını, əksinə, uzun müddət hakim paniranist ideologiyaya xidmət etmiş kəsrəviçilər dəstəsinin bu xalqın vahidliyini (şimallı-cənublu), türk xalqları qrupuna daxil olmasına inkar etməsi gerçəkliliyini, o cümlədən, hazırda İranda və onun xaricində antiazərbaycan və daşnakpərəst fealiyyət göstərən Enayətulla rzaların mövcudluğunu nəzərə alsaq, Cavad Hey'ətin həmin əsərlərinin əhəmiyyətini aydın təsəvvür edə bilərik. Vaxtaşırı öz xəbis niyyətlərini bürüzə verən paniranistlərin Cavad Hey'ətin yeni-yeni yazılarında—«Azərbaycan haradır» məqaləsi haqqında («Varlıq», 1990, № 78—3, s. 25—38), «Azərbaycanın adı və sərhədləri» («Varlıq», 1993, № 90—3, s. 3—12) adlı məqalələrində öz layiqli cavablarını alırlar (sonuncu məqalə «Azərbaycan» qəzetində də dərc edilib—25.02.1994). Həmin məqalələr Azərbaycanı, Azərbaycan-türk xalqının tarixi birliyini nümayiş etdirən yeni-yeni sənədlərlə zəngindir. Cavad Hey'ətin dərgi ilə elmi əməkdaşlığı cəlb etdiyi digər müəlliflərin məqalələrində də həmin məsələyə çox qiymətli əlavələr edilib. Bu baxımdan doktor Əhməd Füruğun (ABŞ) «Azərbaycan və İran» məqaləsi («Varlıq», 1991, № 79—4, s. 61—63) və b. məqalələr xüsusi diqqətə layiqdir. Bunu da qeyd etmək çox xoşdur ki, Azərbaycanın vahidliyini bir daha göstərmək üçün tarixi mənbə və sənədlərin üzə çıxarılmasına yönəldilmiş adları çəkilən məqalələr Azərbaycan Respublikasında 70-ci illərdə bu sahədə aparılan axtarışlarla səsləşir. Bu isə belə bir çox mü hüüm cəhəti göstərir ki, Şimalda və Cənubda Azərbaycanın coğrafi-etnik və mə'nəvi birliyini əks etdirən elmi axtarışlar müəyyən vaxt fasiləsi ilə olsa da, biri digərini tamamlayır və bu varislikdə, bu eyni nəfəslikdə Cavad Hey'ətin, onun «Varlıq»ının rolü əvəzolunmazdır.

Vahid Azərbaycan ölkəsinin tarixindəki mühüm məqamlarla bağlı yazılmış bu məqalələrə mənsub edilən qiyət Cavad Heyətin Azərbaycan mədəniyyət tarixinə dair yazılarına, o cümlədən, ilk saylarından başlayaraq «Varlıq» dərgisində dərc edilən, sonra isə kitab halında nəşr olunan «Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış», «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» və b. əsərlərinə də eynilə aiddir.

Cavad Heyətin bölünməz Azərbaycanla, onun tarixi və mə'nəviyyatı ilə bağlı mülahizələri ustadın yuxarıda adı çəkilən «Azərbaycanın adı və sərhədləri» adlı məqaləsindən bir cümlə ilə bitirmək istərdim: «Biz Arazın şimal hissəsini də Azərbaycanın bir parçası bilirik. Lakin o təyin xəlqini yalnız azərbaycanlı adını daşıdığı üçün yox, bəlkə hər şeyləri—dil, din və məzhəb, mədəniyyət, ənənə və tarixləri də bizi mələ eyni olduğu və qısa sözlə, bir xəlqin ikiyə bölünmüş parçaları olduğumuz üçün onları özümüzə qardaş bilirik və sevirik» («Varlıq», 1993, № 90—3, s. 12).

Ela buna görədir ki, doktor Cavad Heyət Şimal və Cənubdan asılı olmayıaraq, bütöv Azərbaycanın dərd-sərinə səs verir. Bununla belə o, hər bir hissəyə ayrıraqda aid olan problemləri də qəlbindən keçirərək onlarla yaşıyır. Hələ sərhədlərin bağlı olduğu 1982-ci ildəki qeydlərindən aydın olur ki, bu problemlərin mərkəzində onun üçün xalqımızın ən böyük faciəsi—150 illik ayrılıq dərdi durur. O yazır: «Biz bir elin övladları olduğumuz halda, tarixin yaratdığı faciədən sonra 150 il-dən bəri ölkələrimiz ayrıldığı üçün taleyimiz və problemlərimiz də ayrı-ayrı olmuşdur. Hələ 20-ci əsrə, yəni insanlar fəzaya və Aya gedən əsrə aramızda aşılmaz sərhədlər də çəkilmişdir» («Varlıq», 1982, № 35, s. 66).

Doktor Cavad Heyətin və eləcə də digər müəlliflərin bilavasitə Şimalla bağlı yazılarında Qarabağ (onun tarixi və indiki fəlakətli vəziyyəti, o cümlədən, qaçınlar məsələsi) və 20 Yanvar faciəsi problemləri dərginin aparıcı və ən yanğılı mövzularındandır. Məqalənin əvvəlində xatırladılan Süleyman Dəmirələ açıq məktubu xalqına qurtuluş yolları arayan vətəndaş yazıçının arxasında böyük dövlətlərin durduğu erməni işgalina qarşı dünya ictimaiyyətinə e'tiraz səsi və ədalətli tələblərin ifadəsidir. Məktubda Azərbaycanın başına gətirilən bugünkü faciələr açıqlanır və göstərilir ki, «məmələkətimizin başına

gətirilən bu faciə böyük bir millət və ya güclü bir dövlət tərəfindən deyil, bütün tarix boyu himayəmiz altında dolanan və ədalətimiz sayəsində bütün insani haqlardan faydalanan ermənilər tərəfindən» açılmışdır. («*Varlıq*», 1994, № 92—1, s. 25—26). Şəxsən Süleyman Dəmirələ ünvanlanmış və surəti həmin ildə İİC Xarici İşlər naziri doktor Əliəkbər Vilayətiyə göndərilmiş olsa da, əslində həmin açıq məktubun müraciət obyekti qat-qat genişdir. Belə ki, müəllif erməni işgalçılara tərəfindən Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin işgal olunduğu və milyondan artıq azərbaycanlıların öz yurd-yuvasından qovulub çöllərə salındığı şəraitdə bütün müsəlman ölkələrini, türk dünyasını hərəkətə gətməyə, bu haqsızlıqlar və işgəncələrə e'tiraz dairəsinə cəlb etməyə can atır, bununla əlaqədar onları tarixi suallar qarşısında qoyur: «Belə bir durum qarşısında müsəlman dünyasının, türklərin, Türkiyə və İran İslam Cümhuriyyətinin və uluslarımızın vəzifə və məs'uliyyətləri nə ola bilər?» «Silahsız, ordusuz və əsarətdən yenicə çıxmış qardaşlarımızı yalqızmı buraxmalıyıq? Erməni-daşnak ordusunun onların yurdlarına həyasızcasına təcavüzünə, qadın və kişilərini, qoca və uşaqlarını acımadan öldürmələrinə tamaşaçıımı qalacağıq? Bu, bizlərin şərəfimizə, türkliyə və müsəlmanlığa, nəhayət, insanlığa yaraşamı?» (*Yenə ora-da*, s. 26).

20 Yanvar faciəsini də Cənubda, eləcə də Tehranda azərbaycanlılar milli fəlakət, milli faciə kimi qarşıladılar. 40 gün yas saxladılar, məscidlərdə Bakı şəhidlərinin ruhuna dua oxundu, ehsanlar verməklə özlərini ovuttular. Güney Azərbaycandakı bu kədər və iztirabların əks-sədasını «*Varlıq*»ın səhifələrində tapırıq. Möhtərəm cənublu-şimallı şairimiz Hökumə Büllurinin «Qaməti bükündü Heydərbəbabın» şe'rində yazdığı kimi, həqiqətən də «Bakının dərdinə Təbriz ağlayır» («*Varlıq*», 1991, № 79—4, s. 48). Dərgi Qara yanvarın birinci ildönmünü qara haşıyədəki xüsusi yazı ilə yad edirdi: «Bir il bundan əvvəl yanvarın 19—20-si gecələri, Şimali Azərbaycanın döyünen qəlbini sayılan Bakı şəhərinin başında ildirimlər çaxdı. Ölökənin namuslu xalqının uzun əsrlərdən baş alıb gələn milli-tarixi istəklərinə ədalət və məntiq ilə cavab vermək yerinə gülə və tankla cavab verildi...» (1991, № 79—4, s. 40).

Daha bir il, iki il... keçdi. Şimalda xalqın yaraları sağalmır, köhnə yaralar üstündən yeniləri vurulurdu. Azadlığın yolları Şimal üçün çox ölümlü-itimli keçildi. «Varlıq»da doktor Cavad Hey'ət vətənin itirilən dəyərli oğul və qızları sarıdan onları ayrı-ayrılıqda əzizləməklə Azərbaycan xalqına başsağlığı verir, mərhumların ruhuna Ulu Tərəfdar rəhmət dileyirdi (*bax: «Varlıq», 1991, № 80—I, s. 129 və b.*).

Son illərdə Şimalda kədər və hüznü hadisələr çox olduğu üçün «Varlıq»dan, onun naşiri Cavad Hey'ətdən respublikamızdakı hadisələrlə əlaqədar kədərli sözlər çox eşitməyimiz təbii idi. Lakin Şimalda bu illərdə sevincli və fərəhli, bir gözümüz aqlasa da, o biri gözümüz guldüyü gülənlərimiz də az olmamışdır. Bu günlərlə bağlı Cavad Hey'ət üçün ən sevindirici halların hazırda Dünya azərbaycanlılarının həmrə'yilik günü kimi qeyd etdiyimiz sərhədlərin açılması, Azərbaycan Respublikasının öz müstəqiliyini e'lan etməsi, bu uğurda mübarizəni dəyanətlə davam etdirməsi və bu kimi fərəhli hadisələr, böyük sənət dühalarının yubileylərinin keçirilməsi və i.a. faktlar olduğunu desəm, zənnimcə, yanılmaram.

Cənubla bağlı isə doktor Cavad Hey'ət 1978—1979-cu illər inqilabından sonra özünü daha böyük məs'uliyyət və vəzifələr qarşısında hiss etmişdir. Qarşıda uzun illər Pəhləvi hakimiyyətinin azərbaycanlıları farslaşdırmaq siyaseti nəticəsində xalqın öz sərf milli-mə'nəvi inkişafından məhrum edilmiş bu böyük hissəsinin mədəni həyatının bütün sahələri üzrə inkişaf yollarının müəyyənləşdirilməsi və hazırlanması kimi mühüm məsələlər durub. Azərbaycanın vahid tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyətinin digər sahələrinin problemləri xalqa çatdırılmalı, yazılı və ədəbi dilin formalaşması sahəsində çətin və mürəkkəb iş görülməli idi. Bütün bu işlərin əsas ağırlığını Cavad Hey'ət öz üzərinə götürməklə yuxarıda adları çəkilən məslək, amal dostlarının birgə fəaliyyəti ilə qarşısında duran məs'ul işə başladı. «Varlıq» dərgisinin nəşri bu məs'uliyyətli işin başlangıcı idi. Cənubi azərbaycanlıları özünə tanıtırmaq, onları öz vahid mədəniyyətinin sahibi etmək işində ilk addım kimi ana dili problemini həll etmək zəruri idi. Burada qeyri-fars xalqların, o cümlədən, azərbaycanlıların öz ana dillərində kütləvi mə'lumat orqanlarını yaratmaq, məktəblərdə etnik dillərdə təhsil almaq hüquqlarının əldə edilməsi, həmin etnik dillərin elmi cəhətdən

işlənib hazırlanması və bu əsasda dərsliklərin yaradılması və s. kimi işlər qarşıda durdu. Cənubi Azərbaycanın qocaman yazıçı və şairi Həbib Sahirin dediyi kimi, xalqa «inqilabdan sonra verilmiş nisbi bir azadlıqdan» istifadə edərək, ilk növbədə, Cavad Hey'ət və Həmid Nitqi bir çox uğurlar qazana bildilər. Lakin ən çətin məsələ etnik dil-lərin statusunun müəyyən edilməsi idi. Cavad Hey'ət özü «Varlıq»ın ilk saylarından məhəlli (milli) dillərin yerlərdə qeyri-fars əhalinin ana dili kimi məktəblərdə azad surətdə tədris olunması tələbini tə'kidlə irəli sürmüdü (bax: «Varlıq», 1979, № 5, s. 22). Azərbaycanlı ziya-lların böyük bir dəstəsinin ümumi rə'yini bildirən bu və bu qəbildən olan digər tələblər 1979-cu il dekabrın əvvəllərində ümumrə'y sorğusu ilə qəbul edilmiş İİC Əsas Qanununda (Konstitusiyasında) öz əksini çox məhdud şəkildə tapıb. Belə ki, Konstitusiyanın XV maddəsində milli dillərdən danışıldığda qeyd olunur ki, məktəblərdə fars dili ilə ya-naşı, milli ədəbiyyatların tədrisi azaddır. Ayndır ki, bu məhdud hü-quq milli məktəblərdə, o cümlədən, Azərbaycan məktəblərində yalnız ana dili və ədəbiyyatının tədrisinə aiddir, təhsilin ana dilində aparılma-sına isə imkan vermir (qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiyanın daha demokratik layihəsində ibtidai təhsilin ana dilində aparılması nəzərdə tutulmuşdu). Qabaqcıl ziyalıların Azərbaycan dilinin Azərbaycan xal-qının rəsmi dili hesab edilməsi, İran universitetlərində Azərbaycan dilinin rəsmən tanınması, onlarda Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafed-ralarının yaradılması, milyonlarla azərbaycanının yaşadığı Tehranda ikiidilli məktəblərin açılması və dərs kitablarının hazırlanması haqqın-da haqlı tələbləri (bax: «Geyhan» qəzeti, 6.05.1979) isə, əslində, ca-vabsız qalmışdır. XV maddənin göstərilən məhdud imkanından belə real istifadə olunmamışdır.

Göstərilən tələblər həyata keçirilməsə də, qabaqcıl ziyalıların ön cərgəsində gedən Cavad Hey'ət üçlüyü və «Varlıq» dərgisi bu sahədə öz işini və tədbirlərini davam etdirmişdir. Azərbaycanın milli, mədəni ehtiyaclarından bəhs edən türkdilli dərgilər artıq 1982-ci ildən e'tiba-rən bağlandı haldə, bunlardan tekçə «Varlıq»ın öz fəaliyyətini bu günədək davam etdirməsini nəzərə alsaq, onun naşir və yazarları üzərinə nə dərəcədə böyük məs'uliyyət düşdüyüünü təsəvvür etmək olar. «Varlıq» redaksiyasının sönməyən fəaliyyətinin hansı yönə təşkil

edildiyini, qismən də olsa, bilmək üçün 1986-cı il iyun ayının 18-də Təbriz universitetində «Azərbaycan türkcəsi və ədəbi dil üzrə araşdırma» adı ilə bərpa edilmiş seminar haqqında «Varlıq»da getmiş geniş mə'lumata («Varlıq», 1987, № 62—63, s. 3—46) nəzər salmaq kifayətdir. Seminarda Cənubi Azərbaycandan və Tehrandan iki min nəfərdən ibarət geniş elmi-ədəbi ictimaiyyət, o cümlədən, böyük Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar, eləcə də rəsmi dövlət nümayəndələri fəal iştirak etmişlər. Toplantıda doktor Cavad Hey'ət və doktor Həmid Nitqi mə'ruze və mühazirələrlə çıxış etmişlər. Cənubda Azərbaycan türkcəsinin yazılı və ədəbi dilinin formallaşmasında, bu dilin bilavasitə öyrədilməsində (istər Təbriz, istərsə də Tehranda), ərəb qrafikasının Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılmasında və i.a. böyük rol oynayan hər iki alimin gələcək iş üçün təqdim etdiyi təkliflərin təkcə sadalanması bu dilin inkişafı və rəsmiləşdirilməsi sahəsində görülən və planlaşdırılan işlərin miqyasından xəbər verir: «Dilimizin bədii şəklə gətirilməsi, ədəbi bir dilin təntənəmizi və ədəbiyyat tariximizin tərtib edilməsi, dolğun, prinsipial və mükəmməl bir sözlüyün yazılıması, dil və ədəbiyyatımızın universitetlərdə tədris edilməsi» (*yenə orada*, s. 4). Lakin təəssüf ki, qaldırılan bu məsələlər seminarda iştirak etmiş rəsmi hökumət nümayəndələri tərəfindən zahirən rəğbətlə qarşılansa da, bunlar heyata keçirilmədən qalmışdır. Həmin və bu qəbildən digər tələblər azərbaycanlılar tərəfindən bu günədək irəli sürülməkdədir (bax: «Varlıq», 1994, № 92—1, s. 93—96). Deməli, İranda ən çoxsaylı xalq olan 27 milyonluq Azərbaycan türkləri hələ də tam olaraq öz mədəni hüquqlarına sahib deyildirlər.

Son iki ildə bu mühüm məsələ ilə əlaqədar biz yenə də bir qrup ziyanlarının önündə ustad Cavad Hey'ətin səsini eşidirik. Başda doktor Cavad Hey'ət olmaqla 64 Güney Azərbaycan yazarları və şairlərinin Azərbaycan türkcəsinin İranda statusu ilə əlaqədar ölkənin yeni prezidenti Məhəmməd Hatəmiyə məktubunu nümunə kimi göstərmək olar (bax: «Varlıq», 1377: *bahar*, sayı 108—1, s. 51—54; «Tribun», 1999, *qış*, sayı 4, s. 144—148).

Doktor Cavad Hey'ətin və «Varlıq» dərgisinin Cənubi Azərbaycanın problemlərinə münasibəti haqqında bu qısa seyri bitirməzdən əvvəl daha bir mühüm məsələni qeyd etmək istərdim. Həmin məsələ

isə bundan ibarətdir ki, 1978—1979-cu illər İran inqilabında Cənubi Azərbaycanın, Azərbaycan türklərinin oynadığı rola, hərəkatın başlanması və qələbəyə çatmasında Təbrizdəki 29 Bəhmən üsyانının (18.II.1978) həllədici əhəmiyyətinə ilk düzgün qiyməti verən məhz azərbaycandilli nəşriyyələr, o cümlədən, «Varlıq» dərgisi olmuşdur. Əslində, 1978—1979-cu illər inqilabının başlanmasında ilk mühüm addımı təbrizlilər atmış və 1978-ci il fevralın 18—19-da Təbrizdə baş vermiş əzəmətli üsyany İranda inqilabın alovlanması üçün qıçılcım olmuşdur (üsyany fevralın 19-da mərkəzdən göndərilmiş silahlı qüvvələr tərəfindən yatırılmışdır). Bu baxımdan «Varlıq»ın üsyana verdiyi ləkənik qiymət unudulmazdır: «29 Bəhmən tufanı mənfur qara səltənətin dayaqlarını lərzəyə gətirdi». (*«Varlıq»*, 1980, № 10, s. 3). Halbuki, istər İranın özündə, isterse də xaricdə, o cümlədən, görkəmli iranşü-naslıq mərkəzlərindən olan Moskvada, həmin inqilaba dair coxsayılı kitablarda bu mühüm üsyanyın adı bir qayda olaraq heç xatırlanmır da. Qeyd etmək yerinə düşər ki, yalnız respublikamızda aparılan xüsusi araşdırmalarda 29 Bəhmən üsyanyına layiqli tarixi qiymət verilmişdir (bax: E.Ç. Babayev. 1978-ci il 18—19 fevral Təbriz üsyanyı haqqında. Azərbaycan EA Xəbərləri, 1984, № 1, s. 21—22; E.Ç. Babayev. Cənubi Azərbaycan 1978—1979-cu illər İran inqilabında. «Cənubi Azərbaycan tarixi məsələləri» kitabında, Bakı, 1989, s. 98—142. Məqalələr rus dilindədir).

Beləliklə, bu kiçik məqalədə hörmətli alim-doktor Cavad Hey'ətin elmi publisistik fəaliyyətindəki bir sıra yazıları, onlardakı bə'zi mühüm məsələlərə salınan ötəri nəzər, bunlara verilən qısa şərhlər belə us-tadın bütün Azərbaycan uğrunda yanan ürəyinin döyüntülərini eşitdirir, şimallı-cənublu bütün Azərbaycan türkləri üçün yorulmaq bilmədən çalışdığını, yazib-yaratdığını nişan verir. Və «Varlıq»ın bugündək öz varlığını yaşatması da dərgini təmənnasız, öz şəxsi vəsaiti ilə nəşr edən doktor Cavad Hey'ətin həmin qibtə ediləcək dəyanəti ilə bağlıdır.

Doktor Cavad Hey'ət tək Azərbaycan xalqı üçün deyil, bəlkə, bütün İran xalqları, həm də müsəlman və türk dünyası üçün qiymətli, əvəzedilməz şəxsiyyətdir. «Varlıq»da bunu sübut edəcək saysız yazılar var. Yazımın məqsədi başqa olduğundan həmin məsələləri şərh edə bilmədim.

Müasirləri olan bizlər üçün doktor Cavad Hey'ət doğmadan-doğma, onun şəxsiyyətindən heç cürə ayıra bilmədiyim «Varlıq» isə Azərbaycanın arada sərhəd olan iki hissəsini ruhən də olsa, birləşdirən möhkəm mə'nəvi körpüdür. Doktor Cavad Hey'ət bütöv Azərbaycanın problemləri ilə yaşıdığı kimi, Azərbaycanın (Quzeyli-Güneyli) millimədəni varlığının sonsuz məsələlərinin çözülməsi də onsuz və «Varlıq»sız təsəvvür edilə bilməz. Güneydə bu cəhət, məsələn, ötən illərdə Tehranda azərbaycanlı ziyalıların növbəti toplantısında doktor Cavad Hey'ətin Azərbaycan türklərinin «dədəsi» fəxri adına layiq görülməsində nümayiş etdirilmişdisə, Quzeydə—Azərbaycan Respublikasında həmin doğma münasibət başqa tərzdə və üsullarla öz əksini tapır. Məsələn, onlardan biri: hazırda Respublikanın ali təhsil və elmi idarələrində doktor Cavad Hey'ətin elmi-ictimai fəaliyyəti, nəşr etdiyi «Varlıq» dərgisi haqqında müxtəlif yanaşmalarla bir sıra araşdırırmalar aparılmaqdə, dissertasiyalar yazılmadadır və mən əminəm ki, gələcəkdə bu işlər daha geniş aparılacaqdır.

75 illik yubileyi ərəfəsində ustad Cavad Hey'ətə cansağlığı, uzun ömür, möhkəm cərrah əlləri ilə yanaşı, Azərbaycan xalqının düşmənlərinə qarşı durumda indiyədək olduğu kimi dəyanətli və yorulmaz ürək arzulayıram.

«Varlıq» dərgisinə isə onun naşiri və redaktoruna layiq yaşarlıq və mübarizlik dileyirəm.

ŞÖVKƏT TAGİYEVA

tarix elmləri doktoru

VƏTƏN OĞLU—VƏTƏNİN SADIQ DOKTORU

Bütün xalqlar, bütün millətlər dünyanın hansı nöqtəsində olmalarından, harada yaşayıb-yaratmalarından asılı olmayıaraq mənsub olduqları millətin nümayəndələri ilə sıx əlaqə saxlayır, sevincinə sevinir, kədərinə şərik çıxırlar. Lakin təəssüf ki, həm açıq, həm də gizli «barmaqların» tə'sirindən Azərbaycanın və dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların bir-birilə əlaqə saxlaması, hətta bir-birinin adını çəkməsi uzun illər ciddi qadağalara mə'ruz qalıb, hədə-qorxularla üzləşib. Belə qorxunun genəhopma təhlükəsi yaranıb və xeyli müddət ayrı düşmüş o taylı-bu taylı azərbaycanlılar kimi, dünya miqyasında ad-san qazanmış azərbaycanlı ziyalılar da bir-birindən təcrid olunub, birləşə bilməyib, lobbilər yaratmaq imkanından və hətta ideyasından kənarda qalıblar.

XX əsrin axırları belə qadağaları bir qədər yumşaldı və aydın oldu ki, biz nəinki uzaq Amerikada, Kanadada, İngiltərədə, yaxud Fransada, Almaniyada görkəmli mütəxəssis kimi çalışan azərbaycanlıların, hətta bir ananın yaxın yerdə—bir diyarda uzaq düşmüş iki övladının belə uğurlarından, dərd-sərindən xəbərsizlik.

Azərbaycanın dünya miqyasında çoxdan şöhrət qazanmış, püxtəleşmiş, lakin bizim anlamımızdakı indiki müstəqil Azərbaycanın şimalı həmsoylarına gec tanınan sayseçmə oğullarından, sanballı alimlərindən biri də məşhur cərrah, professor doktor Cavad Hey'ətdir.

Cavad Hey'ətin cərrahlıq fəaliyyəti ona dünya şöhrəti qazandırılmışdır. XX əsrin 50—60-ci illərində İranda cərrahiyə əməliyyatı aparmaq cərrahdan böyük istə'dad, mətin iradə, məntiqli düşüncə, dərin bilik, konveyerləşmiş praktik vərdiş bacarığı, yüksək eridisiya tələb edirdi. Bütün bu xüsusiyyətləri özündə birləşdirən Cavad Hey'ət o illərdə son dərəcə riskli cərrahi əməliyyatı keçirməyi qarşısına məqsəd qoymuş və ona böyük müvəffəqiyyətlə nail ola bilmişdir. 60-ci illərdə Cavad Hey'ətin bir cərrah kimi bütün Şərqi ələmində yaratdığı sensasiya Barnardin dünyaya səs salan ürəkköçürmə sensasiyası qədər qüvvətli və qüdrətli səsləndi. Bə'zi maneələr Cavad Hey'ətə ürəkköçürmə əməliyyatını insan üzərində həyata keçirməyə qadağa qoysa da o, heyvanlar üzərində bu əməliyyatı eksperiment yönümündə uğurla

həyata keçirmiş və böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı. Həmin dövrə tanınmış cərrah Cavad Hey'ət aorta dəliyinin daralması, ürək qapaqlarının anadangəlmə və qazanılmış qüsurları, Fallo triada, tetrada və pentadası şəklində təzahür edən anomaliyaların aradan qaldırılması üçün xəstələr üzərində çoxsaylı əməliyyatlar aparmış, ölümə məhkumluğunu labüd sayılan insanlara ikinci həyat bəxş etmişdir. Budur onun böyüklüyü, budur onun ucalığı, budur onun cərrah möhtəşəmliyi.

Doğrudur, doktor Cavad Hey'ətin sədası keçmiş SSRİ-nin qadağaları sayəsində Şimali Azərbaycanda olan qardaşlarının geniş dairəsinə gec çatdı, lakin Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Fransanın, Almanıyanın, Türkiyənin, İngiltərənin və digər ölkələrin məşhur alımları Cavad Hey'əti tanıyor, onu alqışlayırdılar. Fransa Cərrahlıq Akademiyasının prezidenti professor Andre Siqard, Fransa Cərrahlıq Akademiyasının həqiqi üzvü professor J.Hepp, professor Jan Rive, Çikaqodan professor Horace Turner, Rassel Brok və dünyanın digər məşhur alımları doktor Cavad Hey'əti İranda ilk dəfə açıq ürək əməliyyatı aparması münasibətə təbrik etmiş, alınan nəticələrdən məmənnun olduqlarını bildirmiş, ona uğurlar diləmişlər.

Doktor Cavad Hey'ət İranın paytaxtı Tehran şəhərində apardığı çox mürəkkəb cərrahi müdaxilələr seriyasını davam etdirərək çoxsaylı uğurlu böyrəkköçürmə əməliyyatlarını, qaraciyər, öd yolları, pankreas, eləcə də qarın və döş qəfəsi boşluqlarında yerləşmiş digər orqanlar üzərində aparılan 20 mindən artıq cərrahi müdaxilələri müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmişdir. Ümumiyyətlə o, İranda elmi transplantologianın, eksperimental təbabətin, kardiocərrahiyənin əsasını qoymuş, onun inkişafına güclü təkan vermişdir.

Professor Cavad Hey'ət tibb universitetində təhsil alan tələbələrin ehtiyacını nəzərə alaraq şəxsi müşahidələri, dünya tibb elminin və tibb təhsili sisteminin əldə etdiyi nailiyyətlər əsasında cərrahlığa aid iki-cildlik orijinal kitab yazmış və uzun müddətdir ki, İran İslam Respublikasında tibb təhsili alan tələbələr ondan bəhrələnirlər.

Tibb təhsilini Tehranda başlayıb İstanbulda davam etdirən, Parisdə cılalayıb beynəlxalq aləmə çıxaraq şah zirvəyə yüksələn azərbaycanlı alimin tibb elminə əvəzsiz töhfələr verməsi, onun adının dünyanın tibb

korifeyləri ilə bir sıradə dayanması hər bir azərbaycanlının qəlbini qürur hissi ilə doldurur.

Biz çox şadıq ki, Cavad Hey'ətlə Azərbaycanın digər dünya şöhrətli cərrahi professor Fuad Ələddin oğlu Əfəndiyev xarici ölkələrdə keçirilən elmi toplantılarda hələ 60-ci illərdə görüşmiş, bir həmkar, həmməslək və həmyerli kimi fikir mübadiləsi aparmış, ünsiyyətdə olmuşlar.

Mənim virtuoz cərrah, görkəmli alim, bacarıqlı həkim Cavad Hey'ətlə ilk şəxsi tanışlığım XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərinə təsadüf edir. Hələ o illərdə Türkiyənin İstanbul universitetinin tibb fakültəsində beynəlxalq əlaqəli görüşlərdə Cavad Hey'ətin qeyri-adi erudiyyaya malik bir cərrah olması haqqında çox eşitmışdım və bu haqda, qiyyabi də olsa, mükəmməl mə'lumatım var idi.

Bir gün rektorluqda söhbət əsnasında universitetimizin ümumi cərrahlıq kafedrasının professoru Nurəddin Rzayevdən eşitdim ki, professor Cavad Hey'ət Bakıdadır və dərhal onunla görüşmək həvəsində olduğumu bildirdim. Ertəsi gün və'dələşdiyimiz vaxtda haqqında çox eşidib üzünü görmədiyim Vətən oğlu ilə həmsöhbət olduq.

Onun cərrahlıq və həkimlik elminin dərin bilicisi olmaqla yanaşı, qanına, canına milli kolorit hopmuş, torpağını, xalqını, diyanını ürəkdən sevən həqiqi bir Vətən övladı olması elə ilk görüşümüzdə söhbətimizin axarını asanlaşdırıldı, özümüz də hiss etmədən ünsiyyətimizdə rəsmiçilikdən əsər-əlamət qalmadı. Həm qəlbən, həm mə'nən özümüzdə mehriban bir yaxınlıq, doğmaliq hissi duyduq və təmizlik rəmzi olan bu qəlb yaxınlığı dostluğumuzun, qardaşlığımızın me'yarına çevrildi.

Tanışlığımız bir daha sübut etdi ki, bizim yaxınlaşmağımız heç də ikinci və ya üçüncü bir ölkənin əleyhinə yönəlməyib. Bizim tanışlığımız, sadəcə olaraq yaşadığımız ölkələrin elminin, intellekt səviyyəsinin inkişafına, beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə, tərəqqisinə yönəlib. Mahnı, musiqi sərhədsiz olduğu kimi, elm də, o cümlədən, tibb elmi də, həkimlik sənəti də sərhədsizdir. Dünya alımlarının əbir fəaliyyəti gözlənilən və ya gözlənilməyən fəlakətlərin, ağır xəstəliklərin qarşısını birgə sə'ylə almağa zəmin yaratır, kömək edir.

Doktor Cavad Hey'ətlə tanışlığımızdan sonra rəhbərlik etdiyim N.Nərimanov adına Azərbaycan Tibb Universiteti İran İslam Respublikasındaki məşhur Tehran, Təbriz, Ərdəbil universitetlərilə beynəlxalq əlaqələr yarada bildi. Tezliklə İranın səhiyyə, tibb elmi və tibb təhsili üzrə çalışan bir qrup mütəxəssisi Bakıya, o cümlədən, bizim universitetə gəldi. Onların də'vətilə ölkəmizin səhiyyə və tibb təhsili sistemini təmsil edən nümayəndə hey'əti İran İslam Respublikasına getdi. Biz orada Tehran, Təbriz və digər şəhərlərin universitetlərilə səhiyyə nazirlikləri səviyyəsində ikitərəfli müqavilələr bağladıq. Bu müqavilələr əsasında tələbə mübadiləsi, ixtisasartırma məqsədilə aparılan həkim mübadiləsi, müalicəsinin yerinə yetirilməsi bizdə mümkün olan xəstələri onlardan bizim klinikalara, onlarda mümkün olan xəstələri bizdən onların klinikalarına göndərmək barəsindəki mübadilələr həyata keçirildi.

Hazırda universitetimizdə Cənubi Azərbaycan ostanlarından onlarla tələbə təhsil alır. İranın öncül klinikalarında ölkəmizdən getmiş Qarabağ müharibəsi əllilləri müalicə olunub şəfa tapmışlar. Bu və digər işlərdə, sözsüz ki, Cavad Hey'ət nüfuzu, Cavad Hey'ət təmkini və iradəsi mühüm rol oynamışdır.

Nəhayət, 1994-cü ilin mart ayının 29-da N.Nərimanov adına Azərbaycan Tibb Universitetinin Elmi Şurasında universitetimizin professor-müəllim hey'ətinin doktor Cavad Hey'ətlə görüşünə nail olmaq arzusuna qovuşduq. Bu görüş çox maraqlı keçdi və professor Cavad Hey'ətin öz həmvətənləri, öz həmkarları qarşısında ilk solo-hesabatına çevrildi. Bu hesabat üçüncü minilliyyin astanasında dinişdiyimiz ən dəyərli, ən məzmunlu, ən təsirli hesabatlardan idi. Çıxış edənlər İranda ilk dəfə hələ 50-ci illerdə qapalı, 60-ci illərin əvvəllərində isə açıq ürək əməliyyatları, çoxsaylı böyrəkköçürmə əməliyyatları aparmış bu böyük Azərbaycan aliminin uğurlarından uzun illər xəbərsiz olduqlarını və bunun da əsas səbəbini keçmiş Sovetlər İttifaqının yeritdiyi imperiya siyasetinin bizi, İrandakı şah rejimi şovinizminin isə onları məhdud cərçivədə saxlamalarında gördüklərini bildirdilər.

Elə həmin elmi şura iclasında təklif olundu ki, professor Cavad Hey'ət universitetimizin fəxri doktoru seçilsin. Təklif yekdilliklə bəyənildi və universitetimizin ilk fəxri doktoru, türk dünyasının sevimli

professor, doktor İhsan bəy Doğramacıdan sonra N.Nərimanov adına Azərbaycan Tibb Universitetinin növbəti fəxri doktoru adına dünya azərbaycanlılarının istəklisi, İran İslam Respublikasının görkəmli cərrahi, mütəfəkkir alimi, dilçisi, tarixçisi, və ədəbiyyatçısı, Paris Cərrahlıq Akademiyasının üzvü, Tehrandakı Azad İran Universiteti tibb fakültəsinin cərrahlıq kafedrasının müdürü professor Cavad Hey'ət layiq görüldü. Universitetimizin alimləri doktor Cavad Hey'əti bahar hərətətilə, Azərbaycan çiçəklərilə, novruz güllərilə təbrik etdirilər.

Professor Cavad Hey'ətin universitetimizin 29 mart 1994-cü il tərixli elmi şura iclasında söylədiyi nitqinin bir məqamının stenoqrafiyasını oxucuların nəzərinə çatdırmağı münasib sayıram: «Hörmətli Əhliman müəllim! Hörmətli ustadlar! Hörmətli həmkarlarım!

Bu gün Sizin hüzurunuzda olmaq mənim üçün çox xoşdur. Siz böyük sevinclə, böyük bir şərəflə universitetinizin «Fəxri doktoru» diplomunu mənə bəxş etdiniz. Mən çox böyük həyəcan duyuram. Mən böyük Azərbaycanın kiçik bir cocuguymam. İndi yaşlı bir aqsaqqal olmuşam. Azərbaycanın yorulmaz bir quluyam.

... Bu qiymətli diplomu sizin rektorun əlindən almış oldum. Bu böyük şərəf, sevinc qaynağıdır. Qürurverici hadisədir. Bu da mənə ümid verir. Təəssüf ki, universitetlərarası əlaqələrə gec başlamışıq. Gec də olsa, ləngimiş olsa da əlaqələri möhkəmləndirməliyik. Mən bu diplomu müdürü olduğum kafedraya—Azad İran Universitetinə aparıb, orada qoyacağam. Əlaqələrimizin geniş olması üzərində işləyəcəyəm. Ümid edirəm ki, bu istəklər yaxşı olacaqdır. Əlaqələrimiz geniş miqyasda həyata keçəcəkdir. Bizlər hamımız bir millətin cocuqlarınyıq. Əksəriyyətimiz aqsaqqal olsaq da millət qarşısında hamımız cocuğuq. Ona görə də millətimizə hamımız borcluyuq. Hər dəfə Bakıya gələndə sizin görüşünüzə gəlmək, hüzurunuza çata bilmək istəyirəm. Universitetinizin qiymətli tələbələrlə danışmaq fürsətini əldə etmək isteyirəm.

Çox sağ olun. Allah hamınızdan razi olsun. Ölkəmiz bərqərar olsun. Millətimiz zəfəryar olsun. Sizlərlə gələcək görüşlərimiz qələbə, sülh barışığı içində olsun. Qələbə münasibətilə sizləri təbrik edək. Hamınıza minnətdaram. Allah tezliklə bu müharibəni qurtarsın. Respublikada qələbə və sülh yaransın!»

1995-ci ildə biz universitetimizin elmi şurasında professor, doktor Cavad Hey'ətlə yenidən görüşdük. Bu dəfə onun yubileyinin işığına toplaşmışdıq. Alimin anadan olmasının 70 illik yubiley təntənəsi, səmimi təbriklər qəlbimizdə dərin izlər buraxdı. Sanki təkcə doktor Cavad Hey'əti deyil, qocaman Təbrizi, Arazın o tayında yaşayan 30 milyonluq azərbaycanlıların hər birini, dünyanın müxtəlif guşələrində olan bütün soydaşlarımızı məhəbbətlə, kövrək bir həsrətlə bağrimizə basıb təbrik edirdik. Hamımız Cavad bəyə möhkəm cansağlığı, uzun ömür dilədik və gələn yubileylərinin də Bakıda onunla birlikdə, bugünkü gümrahlıqla qeyd olunmasını arzuladıq. Budur, artıq arzumuz çin olub. Biz professor, doktor Cavad Hey'ətin anadan olmasının 75 illik yubileyi ərəfəsindəyik. 5 il bundan əvvəlki arzularımızı yenə də təkrar edir, Vətənin dəyanətli oğlunu, Vətənin sadıq doktorunu, özü-nün dediyi kimi, millətinin cocuğunu Vətən məhəbbəti, Vətən sevgisi, Vətən sayqısı ilə sinə dolusu alqışlayırıq.

ƏHLİMAN ƏMİRASLANOV
əməkdar elm xadimi, tibb elmləri doktoru, professor

VARLIĞIMIZI QORUYANLARDAN BİRİ

Ata-ana kimi Vətəni də seçmək mümkün deyil. Sorunlarını həll etmiş, sivil cəmiyyət qurmuş, vətəndaşları üçün hər cür tə'minat yaratmış dinc bir yurdda, yaxud başından bəlalar əskik olmayan münaqişəli bir ölkədə; Afrika cəngəlliklərində, yaxud əbədi buzlaqlar arasında... insanlar öz iradələrinində asılı olmadan dünyaya gəlir. Doğulan kimi də millətlərinin, vətənlərinin taleyi onların taleyinə çevirilir.

Mənə elə gəlir, azərbaycanlı olan, Azərbaycanda, yaxud İranda, Türkiyədə, İraqda, Rusiyada azərtürk ailələrindən birində dünyaya gələn insanlar başqa millətlərin övladlarından daha artıq mə'nəvi yük çəkir, bir ömürdə bir neçə ömrü yaşayırlar.

Bu millətin övladları yüzillərdi bitib-tükənməyən faciələrin içindən keçib gəlir, Azərbaycanı bu bələdan xilas etmək üçün düşünür, mübarizə aparır, vuruşur, yanıb külə dönürlər, amma müşküllərimiz həll olunmur ki, olunmur...

Görkəmli cərrah, ədəbiyyatşunas-alim, dilçi, naşir, böyük fikir adamı, filosof, qeyri-adi dərəcədə gözəl bir insan olan doktor Cavad Hey'ət haqqında düşünəndə ilk aqluma gələn bu sözlər oldu. Çünkü, mənə, doktor Cavad Hey'ətin cərrahlığı yalnız normal cərrahlıq deyil, o, həm də ömrü boyu Azərbaycanın parçalanmış ürəyini tikib birləşdirməklə məşğuldur, bundan ötrü Söhrab Tahir demiş, «qollarını iynə-sap edib». İllər uzunu o tayla bu tayın arasında mə'nəvi körəpələrimizdən birinə dönüb. Xudafərirlərin çəkə bilmədiyi yükü çəkir; İranda varlığımızı yaşıdır, Şəhriyarla Bəxtiyarın, Şahdağıla Savalanın, Bakıyla Təbrizin ruhunu qovuşdurur; ömrünü də, fikrinin də yarısı İranda, yarısı Quzey Azərbaycanda... burdan ora, ordan bura tələsə-tələsə, qanad aça-aça, bıçaq və qələm çala-çala ürəyini əridir. Çox söz deyib, çox dərdə çarə edib, çox yara sağaldıb, amma hələ dərdlərin sonu görünmüür...

Doktor Cavad Hey'ət Təbrizdə doğulub, Tehranda, İstanbulda, Parisdə təhsil alıb, dünyani gəzib, yalnız bundan sonra Bakıya, Quzey Azərbaycana yol tapıb və bir daha burdan ayrılmayıb. Onun düşüncəsi, fəaliyyət dairəsi də bu böyük ömür coğrafiyasına uyğundur. O, öz ruhunda Şərqi və Qərbi ən gözəl cəhətlərini birləşdirən bir adam-

dır. Türkçə, farsca, ingiliscə, Təbriz, İstanbul, Bakı ağızıyla, klassik şərqi poeziyasının hikməti və Qərb mədəniyyətinin çağdaş modernizmindən yоğrulmuş bir şəkildə danışır və yazır...

Cərrah kimi dünyanın çox yerində, həmkarlarının arasında tanınır. Tibbi araşdırmalarının nəticələri dünyanın neçə-neçə ölkəsində səslənmiş, çap edilmiş, ona böyük şöhrət qazandırmışdır. Amma «Varlıq»ın yaradıcısı doktor Cavad Hey'ət kimi Azərbaycan Respublikasında, İranda, xüsusən İranın Azərbaycan ostanlarında çox məşhurdur, uşaqtan böyüyə qədər hər kəs tərəfindən sevılır.

Onun haqqında çox yazılib, məqalələr, xatirələr nəşr edilib, amma mənə elə gəlir ki, doktor Cavad Hey'ət fenomeni kifayət qədər araşdırılmayıb, onun Azərbaycan varlığı üçün elədikləri hələ öz əsl qiymətini almayıb.

Onun cərrahlığı barədə mütəxəssislər danışa bilər, mən bu barədə yalnız Paris Cərrahlıq Akademiyasının həqiqi üzvü olması, dünya cərrahlıq qurultaylarındakı çıxışları və neçə-neçə ailənin, Tehrana xəstə gedib sağlam qayıdan tanışlarımın böyük minnətdarlıq duyusuna söykənib danışa bilərəm.

Amma doktor Cavad Hey'ətin mədəniyyət, ədəbiyyat və ictimai fikir tariximizdəki əvəzsiz yerini göstərmək baxımından yalnız filologiya sahəsindəki araşdırmları, bu sahədəki qiymətli kitabları və «Varlıq» dərgisi də bəs edir.

1979-cu ildə İran inqilabının verdiyi fürsətdən istifadə edərək doktor Cavad Hey'ət «Varlıq» jurnalını nəşrə başladı. Əsrin əvvəllərində Güney Qafqazın həyatında «Həyat», «Füyuzat», «Molla Nəsrəddin» jurnalları hərəsi bir cür iz açmışdı. Bu jurnallardan yalnız «Molla Nəsrəddin» ayrı-ayrı fasılələrlə iyirmi beş il yaşaya bilməşdi. Digərlərinin isə ömrü az olmuşdu. «Molla Nəsrəddin» satirik jurnal idi. Sovet dövründə «Azərbaycan», «Ulduz», «Qobustan» dərgilərimiz ardıcıl nəşr olunub. Onlar daha çox ədəbi-mədəni məsələlərlə məşğul olublar. Cənubda isə ümumiyyətlə, heç bir ədəbi və ictimai-siyasi dərgimiz olmayıb. Bu baxımdan, «Varlıq» həm İran türklərinin həyatında, həm də bütövlükdə azəri türklərinin ictimai fikir tarixində yeni və böyük vətəndaşlıq əhəmiyyəti olan bir hadisəydi, adları çəkilən bütün bu jurnallarımızın təcrübəsinə söykənməklə, əhatə dairəsi daha

**Cavad Hey'ət köməkçiləri d-r Şəkiba və d-r Sədr ilə
bərabər əməliyyat zamanı**

**Cavad Hey'ət İranda cərrahiyyənin atası, 94 yaşlı azərbaycanlı
prof. Yəhya Ədl, prof. Nürəddin Rza və d-r Fuladi ilə**

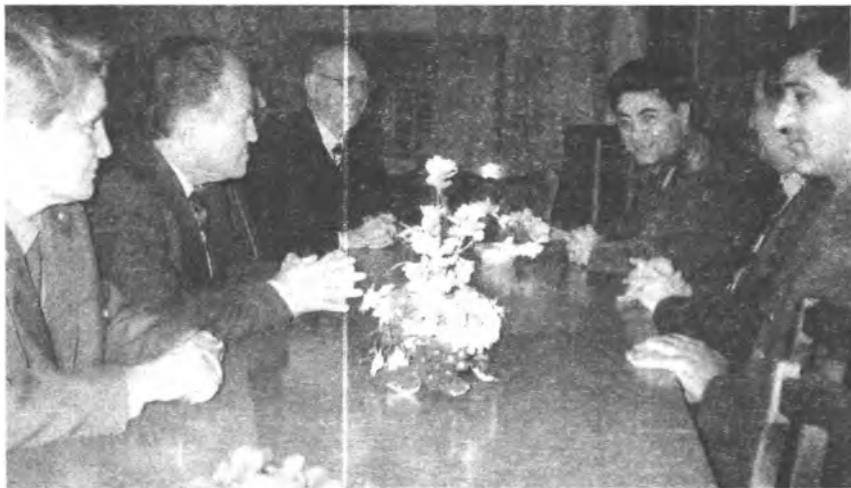
Cavad Hey'ət Ə.Fürüş və B.Vahabzadə ilə

Cavad Hey'ət Azərbaycan universitetinin elmi-pedaqoji hey'əti ilə

C.Hey'ət Azərbaycanın Milli Məclisində Ə.Füruğ, Milli Məclisin sədri
M.Ələsgərov və deputat Z.Bağirovla birlikdə

Cavad Hey'ət Azərbaycanın daxili işlər naziri Ramil Usubov,
Bəhruz Səfərəliyev və b. ilə

**Cavad Hey'ət Azərbaycan universitetinin rektoru S.Xəlilov
və B.Vahabzadə ilə**

**Cavad Hey'ətə N.Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin
fəxri üzvü diplomunun təqdimolunma mərasimində**

genişdi, Cənubun ictimai, ədəbi fikrinin bütün sahələrini əhatə etməklə bir universitet, bir akademiya, bütöv bir maarifçilik məktəbinin işini görürdü. Bu illər ərzində o taylı-bu taylı Azərbaycanın heç bir ciddi ədəbi-ictimai hadisəsi jurnalın diqqətindən kənarda qalmayıb.

«Varlıq» İran türklərinin ərəb qrafikası ilə yazılarındakı çoxvariqlilığı aradan götürüb, yetkin bir yazı sistemi hazırladı və bu işdə bir əlifba rolunu oynadı. Eyni zamanda, doktor Cavad Hey'ət jurnalın ilk nömrələrindən başlayaraq Azərbaycanın ədəbi irsini araşdıraraq ədəbiyyat tariximizlə bağlı silsilə məqalələr çap etdiirməyə başladı. Bu, tarixi saxtalaşdırın, kimliyi gizlədilən, varlığı danılan bir millətin milli şüurunun oyanması üçün topsuz-tüfəngsiz bir inqilab idi. Şah rejimində dili yasaq edilmiş, «farsdandönmə» damğası altında köksüz, kölə bir toplum psixologiyası aşılanmış İran türklərinin gözündə birdən-birə minillik bir şərəfli keçmiş və bu keçmişin nəhəng ədəbi simaları canlandı. Dərgi bu yolla oxucularına dedi: «Baxın, biz olmuşuq, variq və olacağıq!» Bu nəşr Varlıqçı Cavad Hey'ətin çox böyük xidməti idi. Bu yolla «Varlıq» ədəbi-mədəni, ictimai fikrimizin yeni bir dövrünün başlangıcını qoymuş oldu... «Peşəsi cərrahlıq, eşqi ədəbiyyat olan» bu böyük şəxsiyyətin eşqinin ən böyük bəhrələrindən biri—«Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış» kitabı da «Varlıq»da şəkilləndi, önce bölüm-bölüm dərgidə buraxıldı, sonra 1979 və 1980-ci illərdə iki kitab halında nəşr edildi: bir müddət sonra Quzey Azərbaycanda kiril əlifbası ilə bu taylı oxucularımıza da çatdırıldı.

Bu kitabların çoxlu özəlliyi var. Onlardan yalnız bir neçəsini xatırlatmaq istərəm. Birincisi, bu kitab təvazökarlıqla «Ədəbiyyat tarixinə bir baxış» adlansa da orda bu tarix, demək olar ki, əhatə olunur.

İkincisi, bu tarixdə Quzey və Güney Azərbaycanda son iki əsrдə bir-birindən ayrı, müstəqil inkişaf edən ədəbiyyatlar ilk dəfə bütövlükdə araşdırılır, əslində siyasi-coğrafi ayrılıq dilə və həyat tərzinə qismən tə'sir göstərsə də, fikri, ruhu ayıra bilməyib və bu iki yüz ildə o tayın və bu tayın ədəbiyyatı daim bir-birilə bağlı olub. Üçüncüüsü, müəllif ilk dəfə olaraq bu tayın ədəbi hadisələrinə o taydan baxır, indiyədək çox vaxt tərsinə olub, Güneydəki ədəbi simaların indiyədək bizə bəlli olmayan bir sıra əsərlərini ədəbiyyat tarixlərimizin ümumi mənzərəsinə qoşub. Nəhayət, bu kitab İranın azəri türkcəsinin ədə-

biyyatşunaslıq, filologiya elmimizi yeni bir üslubla zənginləşdirib, Güney—Quzey mə'nəvi, ədəbi birliliyinin ictimai fikrimizə, dilimizə necə yeni leksik rənglər, çalarlar, ifadə tərzi, orijinal leksik və üslub materialı qoşduğunu, hansı yeni perspektivlər açdığını göstərir; ədəbiyyat tariximizlə yanaşı filoloji araşdırma tərzimizin də bütünləşməsinə kömək edir.

Doktor Cavad Hey'ətin dil, etimologiya, tarix, Azərbaycanşunaslıq sahələrində də bir-birindən dəyərli əsərləri vardır.

Fars şovinizmi bu gün cildini dəyişsə də ara-sıra İran türkləri və Azərbaycanla bağlı azğın, saxta və yalan mövqelərini irəli çəkməyə çalışır. Belə məqamlarda doktor Cavad Hey'ətin vətəndaş qeyrəti, obyekтивliyi, zəkasının dərinliyi, dəlil-sübütlarının firtına gücü ortaya çıxır; «Varlıq» belə mübahisəli məqamlarda öz yaradıcısının qələminin itiliyini, ifadəsinin sarsılmazlığını dəfələrlə ortaya qoymuşdur.

Doktor Cavad Hey'ətlə tanışlığımıla, dostluğumla, Tehranda, Bakıda görüşməyimiz, əməkdaşlıq etməyimizlə həmişə fəxr etmişəm. İlk tanışlığımızı xatırlasam da, bu tanışlığın nə vaxt dostluğa çevrildiyini xatırlamıram. Mənə qalsa, onu incitməkdən ehtiyat edər, telefonla, müxtəlif görüşlərlə əziyyət vermərəm. Amma Cavad Hey'ət elə qeyri-adı bir insandır ki, bu manələri özü aradan qaldırır, hər şeyə vaxt tapır; bizlərdən daha diqqətlidir. Tehranda da, Bakıda da əsl ev sahibi olur, axtarır, maraqlanır, düşünür, mə'nəvi yaxınlıq imkanlarının genişləndirilməsi üçün yeni yollar arayır, bu məqsədlə ardıcıl, yorulmaz bir fəaliyyət içindədir.

Tehrana gedib onu görməsəm İranın ləzzəti qaçar. Bakıda olduğu günlərdə isə onu sevən, onunla ünsiyyət qurmaq istəyən adamların əlindən imkan tapmaq olmur. Amma hər halda professor Nureddin Rza, şair Bəxtiyar Vahabzadə kimi ən əziz dostları ilə çoxlu görüşlərimiz yadimdadir və bu görüşlərdə hər dəfə mən doktor Cavad Hey'ətin müdrikliyi qarşısında heyrətə gəlirəm.

Bakıda onun ən yüksək səviyyəli görüşlərinin bir neçəsinin şahidi olmuşam və onun Azərbaycan xalqının taleyi ilə bağlı arzu və istəklərinin, niyyətlərinin nə qədər güclü ağıla, real siyasetə söykəndiyini görmüşəm.

Ağsaqqal dostumuzun Bakıda keçirdiyi ən kövrək günlər Amerikadan, Avropadan gələn qohumları ilə, bacısı uşaqları, gənclik dostları ilə görüşləridir. Qabaqcadan və'dələşib Bakıya uçur, burda bir necə gün bir yerdə buluşur, sonra da ayrılib gedirlər.

Bu nə taledir, ilahi!

Bu uzun ayrılıqların və qısa görüşlərin dərdini və ildirim kimi çaxıb keçən sevincini kim, necə yaza bilər?!

Belə görüşlərin birində doktor Əhməd Fürüş ilə, Cavad Hey'əti köhnə dostum Mahmud Mirzəyevin bağına də'vet etmişdi. Mahmudun gur, yağlı səsle oxuduğu aşiq mahniları və mügamlar biri Tehran-dan, o biri Amerikadan gəlmış iki uşaqlıq dostunu uşaq kimi ağılatdı. Bu yaxınlarda isə Dədə Qorqud boyalarının yubileyindən sonra Bakıda qədim xalq mahnilarımızın oxunduğu balaca bir yerdə süfrə açmışdıq. Bəxtiyar Vahabzadə, Cavad Hey'ət, Yavuz Bülənd Bakılər, Nürəddin Rza başda oturmuşdular. Bu qədim dostların necə həsrətlə, göz yaşıyla qucaqlaşdıqlarını görəydiniz! Hərdən düşübürdüm ki, bu qədər də ağlamaq olar? Bulaq da olsa quruyardı, tükenərdi. Amma illər keçsə, get-gəl artsə da nə dəyişilib ax! Ayrılıqlar, dəndlər öz yerindədir ki! Gəldik, gedəcəyik. Amma heç nəyi dəyişə bilmədik...

Məclis dağlışanda Yavuz Bülənd Bakılər dedi: «Mən bir daha Sabırın məclisinə gələn deyiləm. Adama bir tikə çörək verir, amma bütün axşam ağladır. Neyləyək, doktor Cavad Hey'ətlərin, Yavuz Bülənd Bakılərin və bizim taleyimiz belədir...»

Amma bir halda ki, «Varlıq» və varlığımızı qoruyanlar var, deməli, varlığımızı dünyaya sübut edəcəyimiz və bütün arzulanımıza yetəcəyimiz gün də olacaq.

Bu il doktor Cavad Hey'ətin 75 yaşı tamam olur. Dağlarımızın ölümləri ilə baxanda, cavan oğlandır. Əziz dostumu, ağsaqqalımızı ürəkdən təbrik edir, ona «yüz yaşa!»—deyirəm.

SABİR RÜSTƏMXANLI
sair-publisist

UŞAQLIQ VƏ GƏNCLİK XATİRƏLƏRİ

Hikmət mədrəsəsində təqribən 60 il əvvəl olan bir hadisə hələ də yadımdır. İstirahət saatında uşaqların bir dəstəsi mədrəsənin bir guşəsində toplanmış və elə bil böyük bir hadisəni çox həyəcanla seyr edirdilər. Uşaqları aralayıb, mən də nə əhvalat baş verdiyini bilmək istədim. Birdən gözüm o zaman səkkiz yaşında olan əziz qardaşım Cavad Hey'ətə sataşdı: o, mil durmuşdu və əlləri üstündə o tərəfdən bu tərəfə yeriyirdi. Bu çətin və maraqlı hərəkət bütün uşaqların heyvətinə səbəb olurdu və hamı ona çox təəccübə baxırdı. Mən bunu görəndə yanımızda uşaqlara fəxrlə: «Bu, mənim xalaoğlumdur», — dedim. İlkinci hadisə üç il ondan sonra oldu. O zaman mədrəsələrimiz aynı idi. Mən Hikmət, Cavad Hey'ət isə Rüşdiyyə mədrəsəsində təhsil alırdıq. Bir yay günü ikimiz də Firdovsi mədrəsəsində idman edirdik. O zamanlar Hikmət mədrəsəsində Mövləvi adlı gənc bir idmançı var idi ki, çox idmanlarda, xüsusən də paraleldə usta idi. Onun paraleldə ustalığı təkcə mədrəsədə yox, bütün şəhərdə məşhur idi. Cavad Hey'ət paraleldə idmanla məşğul olduğu zaman Mövləvi də beş-altı yoldaşı ilə paralelin yanına gəlib bu kiçik uşağın hərəkətlərinə baxırdı. Bu arada Mövləvinin yoldaşlarından biri israrla Mövləvidən xahiş elədi ki, o da ustalığını göstərsin. Mövləvi bir az o yan-bu yana baxıb belə cavab verdi: «Bu kiçik uşağın hərəkətlərini gördükdən sonra mən onun qarşısında paralelə çıxmışdan utanıram».

* * *

Cavad Hey'ət beləcə mahir atlet olmaqla yanaşı, mədrəsənin akademik proqramlarında da eyni dərəcədə və hətta daha qüvvətli idi. Məsələn, o riyaziyyatı şəhərdə hamidan yaxşı bilirdi. Buna görə hər kəs onun məqamına çatmağın həsrətini çəkirdi. Yadımdır, mənim atam bu huşlu cavani çox sevirdi. Və həmişə onun məndən nə qədər irəlidə olduğunu söylərdi. Fəqət, mən onun ayağına belə çatmaddım. Bununla bərabər, o, hər zaman mənim əlimdən tutub həyatın pillələri ilə yuxarı çıxarırdı. Cavad Hey'ət Təbrizdən Tehrana gedib orada hərbi litseyə girdi. O, hər il yayda Təbrizə gələrdi və bu səfərlərdən birində məni də özü ilə Tehrana aparıb hərbi məktəbə qoydu, özü də tibb

fakültesində təhsilə başladı. Tehranda olduğum zaman dünya mühabibəsi davam edirdi. Cavad Hey'ətin atası mərhum Mirzə Əli Hey'ət Azərbaycanın bir neçə böyük adamları ilə «Azərbaycan cəmiyyəti»ni təşkil etdi. Bu hadisə bizim əvvəldən də fikrimizdə olan azərbaycançılığa böyük tə'sir göstərdi. Çox təəssüf, bu arada müttəfiqlər İranın bir çox böyük adamlarını, o cümlədən, generallarını tutdular və Tehranin xaricində həbs etdilər. Bunları gedib görmək, əlbəttə, çox çətin bir iş idi, amma Cavad Hey'ət üçün çətin iş yoxdu. Bizim hərbi litseyin zabitlərindən biri Cavad Hey'ətin oraya getdiyini bildikdə bu hekayəti çox heyrətlə anladaraq demişdi: «Mən fəxr edirəm ki, mənim belə bir tələbəm var». Bu zaman İstanbula getmək imkanı yarandı. Cavad Hey'ət həmişə olduğu kimi, yenə də məni İstanbula apardı və hətta zorla adımı tibb fakültəsinə yazdırdı.

Cavad Hey'ət İstanbula gələr-gelməz, İstanbul türkcəsiylə az tanış olmasına baxmayaraq, bütün tibb imtahanlarını çox bacarıqla verdi. Yadimdadır ki, onun türk yoldaşları bunu görçək dayıma deyirdilər: «Bu Cavad çox yaman cocuq».

İstanbulda dərsdən sonra günümüzün çoxu həmişə Cavad Hey'ətin başçılığı ilə Azərbaycan üstündə münaqişə və mücadilə ilə keçirdi ki, şərhini vermək üçün bir kitab yazmaq lazımdır. Bir neçə ildən sonra o, ixtisasını təkmilləşdirmək üçün Parisə getdi. O zamandan bəri biz ayrı düşdük. O, Parisdə, mən İstanbulda, o, Tehranda, mən Amerikada olmuşuq, amma hər iki ildən bir onu görmək səadəti mənə nəsib olmuşdur.

Görüşmədiyimiz zamanlarda yenə məktub və ya telefonla əlaqə saxlamışıq. Uzun illər görüşmədiyimiz halda, fikir və düşüncələrimiz hər zaman eyni olmuşdur.

ƏHMƏD FÜRUG

Cavad Hey'ətin xalası oğlu və ən yaxın dostu

«GÜNBATAN FİKIRLİ, GÜNDÖĞAN DUYĞULU BİR SİMA»

35 illik ömründə 35 əsr yaşamış böyük Cabbarlı bizim çağdaş zamanı da, onun ideallarını da çox gözəl görmüş, gözəl təsvir etmişdir. Hətta doktor Cavad Hey'əti də mənim indi yaxın məsaflədən gördüyümdən daha aydın görmüş, ona daha tutumlu və daha dəqiq bir şərh vermişdir.

Cavad Hey'ət Azərbaycanın zəmanəyə bəxş etdiyi ən böyük ziyanlardan biridir. Və bizim zamanın ziyalı idealını, məhz bir türk ziyalisini və məhz Cavad Hey'əti bircə ifadə ilə, yiğcam şəkildə təqdim etmək istəsək, bundan daha gözəl, bundan daha obrazlı və bundan daha dəqiq bir ifadə tapa bilmərik: «Beyni kitab arasında Parisdən, ürəyi isə mizraq ucunda Altay dağlarından alınmışdır» (*Cəfər Cabbarlı*).

Bəli, doktor C.Hey'ət həqiqətən Qərbin rasional düşüncəsinə müükəmməl surətdə yiyələnmiş bir adamdır. Və o həqiqətən Parisdə təhsil almış, orada çalışmış və Paris Cərrahlıq Akademiyasının həqiqi üzvü səviyyəsinə yüksəlmışdır. Lakin o, təkcə təbabət sahəsində rasional və praktik biliklərə yiyələnməklə kifayətlənməmiş, Altaydan üzü bəri min illər boyu köç edərək dönyanın böyük bir qismində türk dili, türk mədəniyyəti və türk mizrağı yaymış və yerlərdə özü kimilərlə birləşərək türk dünyası yaratmış böyük bir xalqın tarixini və milli varlığını məhz Qərb düşüncəsi ilə, obyektiv elmi tədqiqat metodları əsasında öyrənmiş, türkün «canlı ensiklopediyasına» (*Vaqif Aslanov*) çevrilmişdir.

Bütün bunları o, «günbatan fikirli bir sima» olaraq etmişdir. Lakin Cavad Hey'ət Altaydan bəri türk dünyasını rasional düşüncə mövqeyindən öyrənmək və həmin düşüncənin işığında neçə-neçə ürəkləri yenidən döyündürməklə bərabər, öz ürəyinin bakırəliyini saxlamış, onun gündoğan mənşəyini dəyişmək fikrinə düşməmişdir. Cavad Hey'ətin duyu dünyası həmişə gündoğandan işıqlanmışdır. Onun qəlb çırıntıları həmişə Altaydan bəri bütün türk dünyasının nəbzi ilə eyni ritmdə, eyni ahəngdə vurmuşdur.

Bütöv vətənimizin və xalqımızın tarixini, dilimizin tarixini, ədəbiyyatımızın tarixini bir vəhdət halında Cavad Hey'ət qədər dərindən

bilən ikinci bir şəxs göstərmək çox çətindir. O, bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıları, bu xalqın keçmişini, bu gününü və gələcəyini özündə ehtiva etmək, milli ruhumuzun canlı, real daşıyıcısı olmaqla yanaşı, eyni zamanda, bir rəmzdir; düşüncə və duyguların birliyinin, tarix və müasirliyin, mədəni-mə'nəvi vəhdətin rəmzi. O, həm də bütün türk dünyasının mə'nəvi birlik rəmzidir. O, İranda da, Türkiyədə də, Azərbaycan Respublikasında da eyni məhəbbətlə sevilir, ona eyni dərəcədə böyük hörmət və ehtiram göstərilir. Bizcə, belə şəxslərin varlığı dövlətlər arasında münasibətlərə də bir sicaqlıq gətirir. Mə'nəviyyat müstəvisində birlilik üçün zəmin yaradır.

Şəxsi varlıq ümummilli varlığın təsdiqinə həsr olunur və «Varlıq» meydana gəlir... Burası xüsusü tədqiqat tələb edir. Ancaq məqsədimiz tədqiqat olmadığından şəxsi təəssüratı mümkün etmiş bir məqama toxunmaq istərdim. Nə gözlə ki, doktor Cavad Heyətin geniş, çoxsa-həli fəaliyyəti şəbəkəsində bizim universitetə də pay düşür. O, artıq 4 ildir ki, Azərbaycan Universitetinin fəxri professoru və «Şərq—Qərb» tədqiqat mərkəzinin üzvü kimi özünəməxsus bir əzmlə fəaliyyət göstərir. «Azərbaycan Universiteti» nəşriyyatında onun daha bir kitabı («Ədəbiyyatşunaslıq») işıq üzü görmüşdür. Universitetimizin disput klubunda onun çıxışları həmişə böyük maraqla qarşılanır və gənclərin milli ruhda tərbiyəsinə güclü tə'sir göstərir. Klubun bütün üzvləri, Azərbaycanın görkəmli alımları, ziyanları doktor Cavad Heyətin çıxışını həmişə səbirszizliklə gözləyir və elmi mübahisələrdə ona ən ali münsif kimi yanaşırlar.

Doktor Cavad Heyətin böyük tibb alimi, cərrah olmaqla yanaşı, həm də görkəmli dilçi, ədəbiyyatşunas, tarixçi olması çoxdan mə'lumdur. Lakin söhbətlərimizin birində mən özüm çox gözlənilməz bir vəziyyətlə qarşılaşdım. Mə'lum oldu ki, Cavad bəy adları çəkilən ixtisas sahələrində fəlsəfi təfəkkür səviyyəsinə yüksəlməklə bərabər, həm də peşəkar fəlsəfə sahəsində mütəxəssisdir. Və mən sərbəst söhbət tonunu dəyişməli, özümü yığışdırımlı oldum. Çünkü gözlənilmədən o, söhbəti fəlsəfənin çox mürekkeb bir probleminə çəkmişdi və burada dəqiqlik terminoloji aydınlıq və fəlsəfə klassiklərinin əsərlərinə konkret müraciət tələb olunurdu.

Bundan sonra mən doktor Cavad Hey'ətlə söhbət edərkən qarşımda Şərq və Qərb fəlsəfi fikrinə dərindən bələd olan peşəkar filosof dayandığını nəzərə alır, fikirlərimi dəqiq ifadə edə bilmək üçün fəlsəfi terminlərdən istifadə etməyə çalışıram. Doktorla fəlsəfi mövzuda söhbətlər mənə və digər fəlsəfə tədqiqatçılara müxtəlif fəlsəfi terminlərin Azərbaycan dilində qarşılığını arayıb tapmaqdə kömək edir. Bununla doktor Cavad Hey'ət müasir Azərbaycan fəlsəfi dilinin formallaşmasında da fəal iştirak edir...

Mə'lum olduğu kimi, BMT 2001-ci ili Şərq və Qərb sivilizasiyalannın görüş ili e'lan etmişdir. Şərq və Qərbin qoşağında yerləşən Azərbaycan və İran rəhbərlərinin dönə-dönə irəli sürdükləri bu fikir üçüncü minilliyyin astanasında bütün dünya ictimaiyyətinin rəsmi şəhərəna çevriləcəkdir. Böyük Cəfər Cabbarlıının əsrin əvvəlində sənətə gətirdiyi «günbatan fikirli, gündoğan duyğulu bir sima» əsrin sonunda real həyatda öz ümumbehəşəri vəhdət idealını bütün dünyaya bəyan edəcəkdir. İndiyədək türk dünyasının, xüsusən İran və Azərbaycanın vəhdət rəmzi kimi tanıdığımız Cavad Hey'ət də yeni əsrin başlangıcında daha bir missiyani yerinə yetirəcək; Şərq və Qərb dünyalarının qarşılıqlı anlaşma və uyuşma prosesində canlı nümunə və rəmz rolunu oynayacaqdır.

SƏLAHƏDDİN XƏLİLOV

fəlsəfə elmləri doktoru, professor

GÜVƏNDİYİM DAĞDIR O!

Adı qan yaddaşımın «Şərəf lövhəsi»nə düşən nadir şəxsiyyətlərdən biri də Cavad Hey'ətdir. O, təkcə mənim yox, bütöv bir millətin qürur duyduğu oğuldur. «Azərbaycanımızın Güneyini Yer üzündə ləyaqətlə təmsil edən kim ola bilər?» sualını cavablaşdırımlı olsam, tərəddüd etmədən Cavad Hey'ətin adını çəkərəm. Hər şeydən öncə ona görə ki, Cavad bəy köküñə-soyunu bağlı ensiklopedik biliyə malik vətəndaşdır. Bu alpərən ziyalını ilk dəfə Quzey Azərbaycana yerli-yataqlı tanışdan dostum, professor Nurəddin Rza məqalələrinin birində onu «Cavad Hey'ətim mənim, Cavad Heyrətim mənim» adlandırır. Cavad bəy, doğrudan da heyrətamız insandır. O, dünya şöhrətli cərrah-alim olmaqla yanaşı güvəndiyimiz uca dağdır; tarixçi desən—tarixçimiz, ədəbiyyatçı desən—ədəbiyyatçımız, dilçi desən—dilçimiz, elçi desən—elçimiz, vəkil desən—vəkilimizdir.

...Cavad Hey'ətin adını 30 il əvvəl ilk dəfə dostum Nurəddin Dədənin dilindən eşitmışəm. Cavad bəylə Moskva görüşlərini əfsanələşdirə-əfsanələşdirə sehrlili nağıla çevirən N.Rzanın evində tanış olduğumuz günü heç vaxt unuda bilmərəm.

1982-ci ilin günəşli səhərlərindən biri idi. Telefon zəng çaldı. Dostum, məşhur alim Xudu Məmmədov idi: «Dur bizə gəl. Yubanma. Dədəgilə getməliyik».

...Səsinin titrəyişindən anladım ki, gözlənilməz hadisə baş verib. Xeyir xəbər var. İmperianın kəshakəs vaxtı idi. Telefonda artıq-əskik danışığa yol verməzdik.

«Dədəgilə getməliyik» ifadəsi o demək idi ki, bizi Nurəddin Rza çağırır və onun evində bu gün xoşbəxt dəqiqlirlərə, saatlara qovuşmalyıq.

Yanılmamışdım. Görən kimi tanıdım. Çünkü şəklini görmüşdüm. Cavad Hey'ət idi. O, həyat yoldaşı Fəridə xanımla, qızı Sanazla bütün ömrü boyu həsrətini çəkdiyi doğma vətəni Azərbaycanın bu tayına «qonaq» gəlmışdı.

İndiki nəsil bu hadisənin nə demək olduğunu zərrəcə anlaya bilməz. O zaman o taylı qardaşlarımızla yalnız xarici ölkələrdə görüşmək mümkün idi. O da ya qismət, rast gələ, ya gəlməyə. Bir zamanlar do-daqlarımı göynədərdi bu misralar:

Həsrətə son qoya-qoya
İnsan uçur Marsa, Aya.
Mənim bu taydan o taya
Səsim yetmir sənə, qardaş!

Artıq 200 ilə yaxındır ki, vətənimiz ikiyə bölünüb, özü də zorla.
Sərhədi ilk dəfə görəndə Allaha üz tutduğum dəqiqələr yadına düşür.

Allah, yaratığın bəndələr kimi
Mən də vətənimə ana deyirəm.
Onu anaların anası bili'b
Nə ki qurbanım var, ona deyirəm.

Bu necə anadır, Vətəndir, Allah!
Ona salam vermək yasaqdır, yasaq!
Nə səsim, nə ümüm yetəndir, Allah!
Onu bütöv görmək yasaqdır, yasaq!

Sərhəd üz-gözündən keçir anamın,
Onun bir üzündən öpə bilmirəm.
Sərhəd düz gözündən keçir anamın,
Onun bir gözündən öpə bilmirəm.

Qalib gözlərimdə muradım, Allah!
Çatmımı bəs sənə fəryadım, Allah?

...Beləcə Cavad Hey'ətlə tanışlığımın təməli qoyuldu. Buna görə bütün ömrüm boyu Nürəddin Dədəyə minnətdaram.

O vaxtdan 18 il keçir. İlk görüşümüzdən yadımda bir mö'cüzə qalıb. Cavad Hey'ətin qızı Saniazın dörd yaşı vardı. Türkçə bir kəlmə də bilmirdi. Nürəddin Dədənin oğlu Domrul da farsca heç nə anlamırıldı. Amma hər ikisi əl-ələ verib, gah həyətdə oynayır, gah bağçaya geçir, bir-birini bizə mə'lum olmayan dildə başa salırdılar (O vaxtdan çox sular axıb. Saniaz indi türkçə bülbül kimi ötür). Əslində sırlı bir şey yox idi. Körpələr damarlarında axan qanın və çırpınan nəbzlərinin dilində bir-birini anlayırdılar.

...Vaxt tamam oldu. 25 gündən sonra Cavad bəy ailəsilə geri dönməli idi. Mən qan qardaşımı, dünyaca ünlü alimə, minlərlə insana şəfa

vermiş bir loğmana «Salam de» adlı bir şe'r bağışladım (O zaman ustاد M.Şəhriyar sağ idi. Şair Bulud Qaraçorlunun—Səhəndinsə bağlı partlamışdı).

Tale elə gətirdi ki, Cavad Hey'ətin bəxti yeyin oldu. Şah rejimi devriləndən sonra tez-tez Vətənin bu tayına keçmək arzusu gözündə qalmadı. İstədiyi vaxt Bakıya gəldi. Mən Cavad bəyin bir-birindən sanballı, neçə-neçə dəyərli yazılarını, müsahibələrini «Mədəniyyət» qəzetinin səhifələrinə çıxardım. Özüm ustadın Tehranda nəşr etdiirdiyi «Varlıq» dərgisinin qonağı oldum. Beləcə doğmalaşa-doğmalaşa bir-birimizə isnişdik. Cavad Hey'əti indi özümə aşıqqal və böyük qardaş hesab edirəm. Bu gün Cavad bəy o taylı-bu taylı Azərbaycanımızın sevdiyi ən hörmətli şəxsiyyətdir. O fillərin çəkə bilmədiyi dərdləri çəkən oğullardandır. Qarabağ faciəsinin tügyan elədiyi məqamlarda döyüşçülərimizin yarasını bir əli ilə sarıyan loğman o biri əli ilə Türkiyənin Cümhur başkanı Süleyman Dəmirələ tarixi məktub yazdı: «Belə bir durum qarşısında müsəlman dünyasının, türklərin, Türkiyə, İran İslam Cumhuriyyətlərinin və uluslarımızın vəzifə və məs'uliyyətləri nə ola bilər? Bu məzlum, silahsız, ordusuz və əsarətdən yenicə çıxmış qardaşlarımızı yalqızmı buraxmalıyıq? Bu bizlərin şərəfinə, türklüyü, müsəlmanlılığı və nəhayət, insanlığa yaraşmamı?».

Böyük məktubdan misal gətirdiyimiz bu iki cümlənin arxasında vətəndaş-loğmanın yanar ürəyi çırpinır. O çırıntıları duymamaq mümkün deyil. Çünkü C.Hey'ət bütün ömrü boyu öz xalqı ilə nəfəs alan, onun yolunda qul olmağı bacaran nadir simalardandır. Mən fəxr edirəm ki, o taylı-bu taylı Azərbaycanımızda cavadsevərlər və cavadıduyanlar ordusu yaranıb. O, həmcinin bütün millətlərin və azzaylı xalqların haqlarına hörmət və məhəbbətlə yanaşan loğmandır. Belə loğmanı olan xalqın qürurlanmağa haqqı var.

ŞAHMAR ƏKBƏRZADƏ

şair

ULU İNSAN VƏ GÖRKƏMLİ USTAD

Biz bir şəhərdə və bir məhəllədə (Təbrizdə Müctəhid küçəsində) anadan olmuşduq. Ailələrimiz bizdən əvvəl bir-biri ilə çox yaxın dost idilər. Biz ikimiz də ilk təhsilimizi atamın qurub, idarə etdiyi Hikmət mədrəsəsində alıq. O məndən üç yaş kiçik olsa da, tanınmış bir şagird idi. Çox zirək və enerjili idi. O zamanın ən yaxşı atletika idmanını ancaq o bacarırdı. Dəqiqələrlə əlləri üstə yeriyirdi və şagirdlərin diqqətini cəlb edirdi. Təhsilini qurtardıqdan sonra hörmətli atası Mirzə Əli Hey'ətin vəzifəsi Tehrana dəyişildiyi üçün Tehrana getdi. İlkər keçəndən sonra mən Tehran universiteti tibb fakültəsinin üçüncü kursunda ikən o da bizim fakültədə təhsil almağa başladı və əlaqələrimiz yenidən sıxlışdı. Fakültədə tanınmış bir tələbə oldu. Yaxşı rəssam idi, osteologiya (sümük) kitablarının rəsmələrini o çəkirdi. Fakültənin üçüncü kursundan İstanbula getdi. Bir müddət ondan xəbərim olmadı. Mən universiteti qurtardıqdan sonra əsgərlik xidmətimi də bitirdim. Səhiyyə nazirliyində və Təbriz universitetində işə başladım. Doktor Hey'ət Təbrizə gələndə həmişə məni görməyə gələrdi. Bu sırada doktor Cavad Hey'ət İstanbulda və Parisdə cərrahlıq ixtisasını tamamladıqdan sonra Tehrana qayıtdı. Hidayət və Ədliyyə xəstəxanalarında cərrahlıq klinikasının direktoru vəzifələrində çalışmağa başladı. Onunla yeni qurulan Ədliyyə xəstəxanasında görüşdük. O məni çox səmimi və hərarətlə qarşılıdı və mənim orada bir cərrah kimi çalışmağıma imkan yaratdı. Onunla həmkarlığımız çox dəyərli idi. O, çox oxuyan və cərrahlıq sahəsindəki yeniliklərlə tanış olan bir cərrahdır. Bütün bilik və təcrübəsinə tam sədaqət və çox mərdliklə mənim ixtiyarımı vermişdi. Mən bir çox cərrahiyyə məsələlərini ondan öyrəndim və onun böyük əməliyyatlarında yardımçı kimi iştirak etməklə çox şeylər öyrəndim. Aramızdakı səmimiyyət və birlik o qədər güclü idi ki, yeni və çətin əməliyyatları uğurla aparmaq üçün düşünür və birlikdə işə başlardıq. O günlər mənim ən yaxşı, ən xoş günlərimdi! O, öyrətməkdə son dərəcə əliaçıq və səxavətli idi.

Biz iki qardaş, iki dost, iki sirdəş və eyni zamanda, həmkardıq. Buzim dostluq və səmimiyyətimiz elə bir səviyyədə idi ki, bə'zən onun qısqanc həmkarlarını qıcıqlandırırdı, bə'ziləri də özlərini yaxın göstərmək üçün bu dostluğun ugursuz ola biləcəyini ona xatırladırdılar.

Lakin o, söyünd ağacı kırı belə yellerin qabağında əyilənlərdən deyildi. Bu səmimiyyət sayəsində biz ümumi cərrahlıqdan başqa, beyin və onurğa əməliyyatlarını da uğurla aparmağa müvəffəq olduq. O zaman ürək cərrahiyyəsi İranda yeni bir anlayış idi. O, mənə ürək və damar cərrahiyyəsinə çox marağın olduğunu söylədi. Mən onun fikrini qorxu ilə qarşılıdım. Fəqət o, gecə-gündüz bu iş üzərində tədqiqat və təc-rübə aparmağa başladı. Və az və qıt olan imkanlarla ürək əməliyyat-larına (bağlı və açıq) başladığı gündən misilsiz uğurlar qazandı. İran İslam İnqilabından bir neçə il qabaq hökumət Ədliyyə xəstəxanasını ədliyyədən aldı. Biz də oradan ayrıldıq və beləlikdə, elmi və səmimi mühitdə qurdugumuz həmkarlıqdan məhrum qaldıq. Ondan sonra həmkarlığımızı xüsusi xəstəxanalarda davam etdirdik. Mənim fikir və qənaətimə görə, doktor Cavad Hey'ət ulu bir insan və son dərəcə iste'dadlı bir şəxsiyyətdir. Məsələn, böyük cərrahiyyə əməliyyatları aparmaqla yanaşı, Mövlananın divanını oxudu və əksər şe'rərləri əz-bərlədi. Hətta onun tə'siri ilə eyni məzmunlarda şe'rərlər də yazdı. Sonra azəri türkcəsinin köklərini araşdırmağa başladı və bu sahədə böyük uğurlar əldə etdi. Fəqət, mədəni-ədəbi işləri heç vaxt onun cərrahi çalışmalarını dayandırı bilmədi. Doktor Cavad Hey'ət Azad İslam Universitetinin cərrahiyyə qurumuna da bacarıqla rəhbərlik edir. Elmi və ədəbi fəaliyyətini hər zaman irəli aparır. O, dostluqda ifrat dərəcədə sədaqətlidir və dostun sədaqətinə inanarsa, canını da onun yolunda fəda etməyə hazırlıdır.

Doktor Cavad Hey'ət misilsiz alim, görkəmli ustad və ulu bir in-sandır.

HÜSEYN HİKMƏT

İran Anatomistlər Cəmiyyətinin başkanı, professor

İYİRMİ BİR YAŞLI «VARLIQ»

Azərbaycanda anadilli mətbuatın tarixi on doqquzuncu əsrin son rübündən—1875-ci ildə Həsən bəy Zərdabinin «Əkinçi» qəzetiinin nəşri ilə başlanır. O vaxtdan indiyədək bə'zən uzunömürlü, bə'zən də qısaömürlü onlarca qəzet və jurnal doğulmuşdur.

Rza xan diktaturasının adək Azərbaycan dili və bu dildə kitab və mətbuat nəşri üzərində rəsmi yasaq və sıxıntı olmamışdır. Belə ki, çap sənəti Təbrizdə tə'sis olunan kimi ilk çap olunan kitablardan biri dahi şair Məhəmməd Füzulinin hicri qəməri 1234-cü (1819) ildə basılmış «Leyli və Məcnun» poeması olmuşdur.

Məşrutə hərəkatı dövründə mətbuat aləmində canlanma nəzərə carpsa da, bu dirçəlmə mürtəce hakim dairələr və xarici istilaçıların təzyiqi qarşısında sürəkli ola bilməmişdir. Rza xan hakimiyyəti illərində Azərbaycan dili və ədəbiyyatına, ümumiyyətlə, varlığına qarşı ağır zərbələr və kəskin hücumlar davam etmişdir. Bu illərdə oxucusu olmayan, reklam pulu və hökumət hesabına çıxan bir-iki farsdilli qəzətdən başqa mətbuat aləmində tam boşluq yaranmışdı.

Rza xan diktaturasının 1941-ci ildə süqutu ilə Azərbaycanda anadilli mətbuatın yenidən dirçəlməsi üçün nisbətən əlverişli şərait yarandı. Bu dirçəlmə öz zirvəsinə 1945—1946-ci illərdə yüksələ bildi. Bircə ildə tə'sis olunmuş mətbuat iyirmi illik Rza xan diktatusu dövründəki boşluğu doldurdu. Ancaq bu dövrün də ömrü gödək oldu, şah qoşunlarının hücumu ilə Azərbaycanda anadilli mətbuat qadağan edildi, ana dilində olan kitablar və dərsliklər yandırıldı, mətbuat aləminə yenə də ölüm sükütu çökdü.

1979-cu il fevral inqilabı İranda şahlıq rejiminə son qoydu, İran İslam Cümhuriyyəti yarandı. Qısa müddət ərzində onlarca anadilli mətbuat orqanı tə'sis edildi. «Varlıq» jurnalı da inqilabın ilk baharında doğuldu. İndi onun iyirmi bir yaşı var.

«Varlıq» jurnalı nəşr olunmağa başlayanda onun uzun yaşammasına ümid edənlər az idi. Ona görə ki, inqilabin ilk vaxtlarında bir çox qəzet və jurnal ili başa vurmamış qapanılmışdı. Bunların yaşaya bilməməsinin səbəbləri müxtəlif idi. Çoxunun qapanılması maddi çətinliklər üzündən idi. Uzun illər boyu ana dilində təhsilin qadağan olunduğu

ölkədə anadilli qəzet və jurnalı oxuyan ya heç olmur, ya az olur. Fars dilində təhsil almış azərbaycanlılar üçün ana dilində qəzet, kitab oxumaq o qədər də asan deyildi. Bu çətinliyi yalnız ana dilinə olan sevgi aradan qaldırır, oxucu və yazar çevrəsi gündən-günə genişlənirdi.

Azərbaycan ziyahları «Varlıq»ın nəşrini sevinc və məhəbbətlə qarşıladı. Yalnız İranda olan azərbaycanlılar deyil, xaricdə yaşayan azərbaycanlılar da jurnalın tə'sisini təbrik etməklə bərabər, ona abunə yazılır, məqalə və şe'rərlər göndərir; hər cür maddi yardım etməyə hazır olduqlarını bildirirdilər. Ustad Şəhriyar «Azadlıq quşu «Varlıq»» şe'rini yazıb ona xeyir-dua verdi. Səhənd «İmam Xomeyniyə salam» şe'ri ilə jurnalın yazarları cərgəsində dayandı. Sönməzin, Savalanın gözəl şe'rərləri oxucuların rəğbətini qazandı. Fərzanənin məqalələri, ana dili uğrunda sə'yərlər və mübarizələrin acılı-şirinli xatirələri, Gəncəli Səbahinin hekayələri və ədəbi-tənqidi məqalələri, klassik ədəbiyyatdan nümunələr jurnalın ilk nömrələrinin səhifələrini bəzədi.

«Varlıq»ın təhririyyə hey'əti* ilk növbədə ana dilinin iması qayısına qaldı. Ərəb əlifbasını işlədən türk xalqları dillərindəki ləhcə fərqlərinə görə bu əlifbanı müəyyən fərqlərlə yazırlar. Bundan əlavə, anadilli mətbuatın özündə də vahid yazı qaydası yox idi. Xüsusilə, saitlərin yazılmamasındakı fərqlər daha bariz gözə çarpırdı. «Varlıq» bu məsələnin həlli üçün böyük sə'yərmiş və demək olar ki, dəyərli nəticələr əldə etmişdir. Bunun üçün dil sahəsində səriştəsi olanlar durğu işarələrindən faydalanaqla sözlərin düzgün və asan oxunması kimi çox vacib məsələni həll edə bildilər.

Şahlıq rejimi dövründə Azərbaycan dilinə qarşı aparılan təbliğatın tə'siri ilə belə bir yanlış təsəvvür yaranmışdı ki, guya azəri türkçəsinin qrammatikası yoxdur, bu dil yazı dili deyil, küçə-bazarda işlənən dildir. Bu kimi uydurmaları aradan qaldırmaq, həm də oxucuları dilimizin

* «Varlıq»ın redaksiya hey'əti və yazıçılar toplusu yayınlandığı gündən d-r Cavad Hey'ətdən başqa bunlar olmuşlar: rəhmətlik d-r Həmid Nitqi, M.Fərzanə, prof. Q.Bəydili, prof. H.Məmmədzadə, rəhmətlik T.Pirhaşimi, Əbdülkərim Mənzuri Xamnei, H.Məcidzadə Savalan, Səməd Sərdariniya, Əziz Möhsüni, G.Mərətəçi Sönməz, Əli Kəmali, İsmayıł Hadi, M.Hidayət Hesari, B.Rəsulvənd, Məhəmməd Rza Hey'ət. D-r Cavad Hey'ət, Savalan, Məhəmməd Rza Hey'ət və Dilbər İbrahim Pur «Varlıq»ın icra işlərini da aparırlar.

zəngin fonetikası, sərfi və nəhvi ilə tanış etmək məqsədilə «Varlıq» jurnalında bu haqda geniş bəhs açıldı, türk dili, o cümlədən, azəri türkçəsinin qrammatikasının az qala minillik tarixə malik olması, Mahmud Kaşgarinin «Divanu lüğətit-türk»ündə onun parlaq nümunəsinin verilməsi yüksək elmi səviyyədə nümayiş etdirildi. Tarixi təhrif edənlərə, saxtalaşdırınlara böyük bir xalqın dilini və varlığıni təhqir edənlərə dişsindirici cavab verildi. Eyni zamanda, azəri türkçəsinin son dərəcə müntəzəm, seyqəllənmiş, mətin və elmi qrammatikaya malik olduğunu göstərmək, eləcə də o vaxta qədər bu sahədə ana dilində yazılı vəsait, demək olar ki, tapılmadığı üçün ustاد doktor Həmid Nitqinin silsilə məqalələri dərc olunmağa başladı. Bu məqalələr azəri türkçəsinin elmi cəhətdən öyrənilməsinə dəyərli yardım etdi. Həmin məqalələri oxuyandan sonra sanki ana dilinin gözəlliyi, şirinliyi, əzəməti çoxlarının gözləri qarşısında canlandı, bu doğma dilin üzərinə çəkilmiş böhtən və iftiralar örtüyü çəkilib atıldı, onun əsaləti, qüdrəti, tükenməz imkanları dosta da, düşmənə də bəlli oldu.

Azəri türkçəsinin zəngin və çoxəsrlı ədəbiyyata, tükenməz söz xəzinəsinə malik olduğu da göstərilməli idi. Bunun üçün «Varlıq» bütün varlığı ilə çalışmışdır. Doktor Cavad Hey'ət bunun üçün «Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış» silsilə məqalələrini dərc etdirdi. Bu məqalələr türk xalqlarının zəngin müştərək şifahi ədəbiyyata malik olduğunu, yazılı ədəbiyyatların diferensiyasından sonra hər bir türkdilli xalqın, o cümlədən, Azərbaycan türklərinin özünəməxsus ədəbiyyatı olmasını, onun Nəsimi, Füzuli, Həbibə, Xətai, Kişvəri, Qövsi, Saib Təbrizi, Vəqif, Bahar Şirvani, Nəbatı, Seyid Əzim Şirvani, Sabir Şükühi, Lə'lİ, Kazin, Sərraf və onlarca başqa nümayəndələrinin qısa tərcümeyi-hali və əsərlərindən nümunələr gətirməklə dilimizi, ədəbiyyatımızı, bir sözlə, milli varlığımızı inkar edənləri susdurdu, müasir gəncliyin qurur hissini coşduru.

Şifahi ədəbiyyat da «Varlıq» dərgisinin ardıcıl araşdırıldığı və təbliğ etdiyi sahələrdən olmuşdur. Bu yolda doktor Cavad Hey'ət, Məhəmmədəli Fərzənə, Əbdülkərim Mənzurinin çalışmaları xüsusilə qeyd edilməlidir. Azərbaycan şifahi ədəbiyyatı «Varlıq»da həm elmi cəhətdən araşdırılır, həm də onun toplanması və nəşr olunması qayğısına qalanların sayı gündən-günə çoxalır.

İyirmi bir yaşlı «Varlıq» haqqında bir və ya bir neçə məqalədə söz açmaq mümkün deyil. Onun əhatə etdiyi mövzular geniş və çoxcəhətlidir. Bunların hər birisi ayrılıqda araşdırılmalıdır. Biz yalnız bu dəyərli jurnalın bircə ili, 15-ci il sayıları və onlarda gedən mövzuların hamısı haqqında deyil, yalnız bir-ikisi haqqında ümumi mə'lumat vermək istərdik. Həmin ilin birinci sayının mündəricatına nəzər salaq: «Sonqur türkcəsi» (*doktor Cavad Hey'ət*), «Azərbaycan el ədəbiyyatında atalar sözü və məsəllərə aid bir orijinal əsər» (*M.Fərzənə*), «Şəhriyar konqresi Bakıda» (*doktor Cavad Hey'ət*), «Kəlbəcər faciəsi» (*H.Məmmədzadə Qərib*), «Qarabağ bayatları» (*Əhəd Fərəhmandı*), «Bir Məhəmməd Ümməti» (*Nəriman Həsənzadə*), «Görüşdüm «Araz» ilə» (*Rza Paşazadə*), «Professor Abbas Zamanov vəfat etdi» (*«Varlıq»*), «Gecə döyülen qapılar» (*Nəbi Xəzri*), «Ana dili» (*Bəhrəm Əsədi*), «Vəhdəti-milli və kəsrəti-qövmi-təbari» (*doktor Z.Sədr, Paris*), «Yaşa, ey haqq» (*M.Ə.Rəsulzadə haqqında*) (*Nahid Hacizadə*), «Yeni çıxan kitablar» (*Əziz Möhsüni*), «Dağlar, a dağlar» (*se'r—Məmmədrza Müqəddəsi*), «Gətirmişəm» (*se'r—H.M.Savalan*), «Sueddən bir məktub» (*Əsəd Sadiqi*), «Cənab ağayı Haşimi müdürü-amili-səda və sima» (*N.Əlif, Təbriz*), «Təbriz dər nehzəti-tənbakı» (*Səməd Sərdarı Niya*).

Mövzuların əhatə dairəsi və yazıların coğrafi vüs'əti göz qabağındadır. Burada və demək olar, bütün saylarda əsas istiqamət Azərbaycan xalqının milli varlığı, doğma dili və ədəbiyyatının təbliği olmuşdur.

«Varlıq» uzun illər boyu, xüsusilə, Pəhləvi rejimi dövründə şovinistlərin kəskin hücumuna mə'ruz qalmış Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti və tarixi üzərinə çəkilmiş iftira və saxtalaşdırma örtük-lərini bacarıqla çəkib bir tərəfə atdı, İranın tarix boyu çoxxalqlı olduğunu, bunların hamısının bərabər hüquqa malik olduğunu bir daha sübuta yetirdi.

İran İslam Cümhuriyyəti bu həqiqəti nəzərə alaraq Qanuni-Əsasının 15-ci maddəsində İranın hər tərəfində yaşayan etnik qövmələrin tam hüququnu tə'min etmişdir. Lakin keçmişin ağır ziddi-milli siyasetinin vurduğu zərbələrin yarası bu tezliklə sağlanan deyil. Milli kadrların hazırlanması, məktəblərin ana dilində dərsliklər və müəllimlərlə tə'min edilməsi, anadilli mətbuatın və kitabların nəşri, müsaid zəmin yaransa da, müəyyəyən müddət tələb edir.

1993-cü ilin sayılarını vərəqləyirik; həmin ilin yay sayının mündəricatı «Azərbaycan bir daha öz şanlı rəhbərini bağırına basdı» (*Mirzə Rəsul İsmayıllzadə*), «Əbülfəsəl Nəbatı» (*doktor Cavad Hey'ət*), «Mahmud Kəşgari» (*Əbülfəsəl Amanoğlu Quliyev*), «Koroğlu kimdir» (*doktor Həbib İdrisi*), «Xəlil Rzaya açıq məktub» (*professor H. Məmmədzadə*), «Şəhriyar konqresi Bakıda» (*Zəkərya Tərzəmi*), «Həkim Əbülfəsəl Nəbatinin uğurlama qurultayı», «İran Arazın şimalında yardım ordugahı qurur», «Yaşa, ey haqq» (*Nahid Hacızadə*), «Sulduz vilayətinə bir baxış» (*Əli Xalxalı, İsa Yeganə*), «Dədə Qorqud» (*Beytulla Cəfəri*), «Qövmiyyəti-mərdomlu-Azərbaycan və təşkili-zəbani-türki Azərbaycanı», «Cənubdan səslər» (*Əzizə Cəfərzadə*), «Ağabəyim Cavanşir» (*Mirhidayət Hesari*), «Əhməd Cavadın doğumunun yüzilliyi» (*H.M.Qərib*), «Xocalı faciəsinin diri şəhidləri» (*Böyük Rəsulvənd*), «Türkçə hafızanələr» kitabı haqqında (*professor Qulamhüseyn Bəyıldı*), «Yeni çıxan kitablar» (*Əziz Möhsüni*), «Məmməd Arazın 60 illiyi» (*doktor Cavad Hey'ət*), Savalan, Aydin Aytəkin, Mustafa Quluzadə, Hacı Hüseyin Danişi, Güneyli, Fəriba İbrahim, Dalğının şə'rələri və nəhayət, müasir Azərbaycan tarixinin xüsusiylə, Məşrutə hərəkatı dövrünün ardıcıl araşdırıcısı Səməd Sərdariniyanın «Mirzə Məhəmmədhüseyn Fani Zünzi» məqaləsi, Əziz Möhsüninin «Ata və oğul» hekayəsi, doktor Kərim Rəfizadənin «Ölüm məndən qaçırdı» xatirə romani.

Bu mündəricat «Varlıq»ın məzmun rəngarəngliyini nümayiş etdirməklə bərabər, öz ətrafına böyük yazarlar dəstəsi yığa bilməsini, bu nəçə il ərzində istə'dadlı qələm sahibləri yetirməsini də göstərir. «Varlıq»ın ilk illərdəki saylarında müəllif məhdudiyyəti nəzərə çarpırsa, illər keçdikcə jurnal yeni yaziçi nəсли yaratdı, ildən-ilə boy atdıqca qələm tutmağa başlayan cavan şair və yazıçıların yetkinləşməsini də tə'min etdi, səhifələrini onların üzünə geniş açmaqla ana dilində yazıb yaratmaq məziyyəti və zərurətini başa salmağa nail oldu. Bu baxımdan «Varlıq» təkcənə sözün həqiqi mənasında milli universitet vəzifəsini ifa etdi.

«Varlıq»ın bəhs etdiyimiz ilin payız sayı doktor Cavad Hey'ətin «Azərbaycanın adı və sərhədləri» ünvanlı məqaləsi ilə başlanır. Belə bir mövzuda məqalənin yazılıması lüzumu Azərbaycan xalqının var-

lığıni inkar etməyə çalışan, onun adı və sərhədlərini təhrif etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxıb, yalanlar uyduran, tarixi sənədləri və qaynaqları tərsinə çevirib məsx edənlərə cavab vermək, onları susdurmaq zərurətindən irəli gəlmışdır. Məqalədə miladdan əvvəl yaşamış məşhur yunan coğrafiyaçısı Strabondan başlanmış, Təbəri, Yaqt Həməvi, Yə'qubi, Bəl'əmi, Məs'udi, İbn Əsir, Həmdullah Müstovfi, «Bürhani-qate» müəllifi Məhəmmədhüseyin İbn Xələf Təbrizi və onlarla başqa alimlərin əsərlərindən faktlar gətirilir və Araz çayının şimal hissəsinin guya Azərbaycan deyil, Arran və ya Alban olması iddiası elmi dəlillərlə rədd edilir. Məqalə müəllifi yazır: «Azərbaycan özünün tarixi keçmişində siyasi-coğrafi və etnik bir vahid kimi formalşarkən müxtəlif dövrlərdə qurulan dövlətlər zamanında hüdudu etnik dəyişmələrə mə'ruz qalmış və buna görə də tarixçilər tərəfindən onun haqqında müxtəlif rəvayətlər yazılmış və bu məqalə bugünkü alimlər və tarixçilər arasında fikir ayrılığına və münaqişələrə səbəb olmuşdur. Lakin çağımızda mod olan milli-qövmi təəssübkeşlik və bə'zi siyasi məsələlər də bu elmi-tarixi münaqişəyə siyasi rəng və mahiyyət vermişdir.

Bu son qrupdan bə'ziləri iddia edirlər ki, guya Arazın şimalı heç vaxt Azərbaycan yox, Arran adlanmış və Azərbaycan adı ilk dəfə müsavat hökuməti 1918-ci ildə qurulduğu zaman siyasi məqsəd və İrana təcavüz niyyəti ilə verilmiş və 1920-ci ildə bolşeviklər iş başına gələndən sonra da bu ad eyni siyasi məqsədlə saxlanılmışdır!»

Müəllif bu qondarma, millətçilik təəssübündən doğan qeyri-elmi iddianı tarixi mənbələr əsasında qəti şəkildə rədd edir, bu sırada Samanilərin vəziri Məhəmməd Bəl'əminin tarixindən farsca gətirdiyi sətirlərin tərcüməsini verir. «Hüdudu Həmədan, Əbhər və Zəncandan başlanır və sonu xəzərlərin Dərbəndinə qədər uzanır. Bu arada olan bütün şəhərlər Azərbaycan adlanır».

Bu kimi aydın faktlara göz yuman, vəhdət pərdəsi dalında gizlənib İranın müxtəlifdilli müsəlman xalqları arasında nifaq yaradınanların xəyanətkar niyyətləri ifşa edilir. «Pəhləvi şahları və onların ətrafında toplaşan müfrid millətçi paniranistlər iranlılığı farslıqla eyni şey qəbul elədikləri üçün İranda fars dilini yaymaqla bərabər, başqa dilləri, xüssusilə, türk dilini məhv etməyi özlərinə siyasi-mədəni program seçmişlər. Onlar türkləri özlərinə düşmən sayır, uydurma nəzəriyyələrlə

iranlı türkləri türk yox, türkleşmiş iranlı qəbul edir və nəticədə onlara dillərini unutdurub farslaşdırılmalarını özlərinə milli bir vəzifə sayırlar.» Bu çirkin və iyrənc siyaset İslam inqilabı və Pəhləvilərin qaçmasından sonra bir müddət zəiflədisə də, son illərdə yenə canlanmağa başlamışdır. Pəhləvi dövrünün adamları və təbliğatçıları qalıqlarını dəyişərək hökumət müəssisələrinə girmişlər və ya orada bir müddət səssiz qaldıqları halda, yenidən irqçılık və paniranist təbliğatını aparmağa və əski uydurma hekayələri yenidən yaymağa və təbliğ etməyə başlamışlar. Bunlar sovet imperiyasının dağılması, Azərbaycan və digər müsəlman türk millətlərin azadlığı və istiqlala qovuşmalarını yaxşı qarşılamayıb hələ müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətini İranə təhlükə kimi görürər! İranla Azərbaycan Cümhuriyyətinin əlaqələrinin inkişafına və genişlənməsinə əllərindən gəldiyi qədər maneqçılık törədirlər. Məqaləyə yekun vurularaq deyilir: «Biz özümüzü onlar qədər iranlı və onlardan çox İran'a bağlı bildiyimiz halda, gün kimi aydın və aşkar olan həqiqətləri də dana bilmərik. Biz Arazın şimal hissəsini də Azərbaycanın bir parçası bilirik, lakin o tayın xalqını yalnız azərbaycanlı adını daşıdığı üçün yox, bəlkə hər şeyləri—dil, din və məzhəb, mədəniyyət, ənənə və tarixləri də bizimlə eyni olduğu və qısa sözlə, bir xalqın ikiyə bölünmüş parçaları olduğumuz üçün onları özümüzə qardaş bilmərik və sevirik».

«Varlıq» Azərbaycan xalqının varlığı uğrunda nəşr edildiyi ilk sayından bugündək ardıcıl mübarizəsini bir an belə unutmamış, ildən-ilə onun kəsərini və tə'sirini, elmi dəyərini daha da artırmışdır. Bu siyasi-mədəni mövzu yalnız ciddi məqalələrlə deyil, hekayə, şe'r, məktub, müraciətnamələrdə də öz eksini tapmış, uzun müddət üstü örtülümiş həqiqətin parlaq siması kütlələrə göstərilmişdir. İndi artıq öz milli varlığını isteyənlərə «separatçı-təcziyə-tələb», «mütəcasır», «pantürkist» kimi çaxırsəpmələrdən qorxan yoxdur. Bunları əlində dəstəvüz edənlərin şahənşah rejiminin tör-töküntüləri olduğu hamiya bəlliidir. İndi tək-tək şəxslər deyil, ali ruhani məktəblərdə, universitetlərdə, müxtəlif elm və sənət ocaqlarında olan minlərlə, on minlərlə türkdilli tələbə, ziyanlı, hünər sahibləri türk dili və ədəbiyyatının məktəblərdə və danişgahlarda tədrisini, radio-televiziyyada təbliğini tələb edirlər. Onlar İranı paniranistlərdən daha çox və sağlam məhəbb-

Cavad Hey'at "Təhsil" nəşriyyatının bir qrup yaradıcı hey'əti ilə. Bakı, 2000

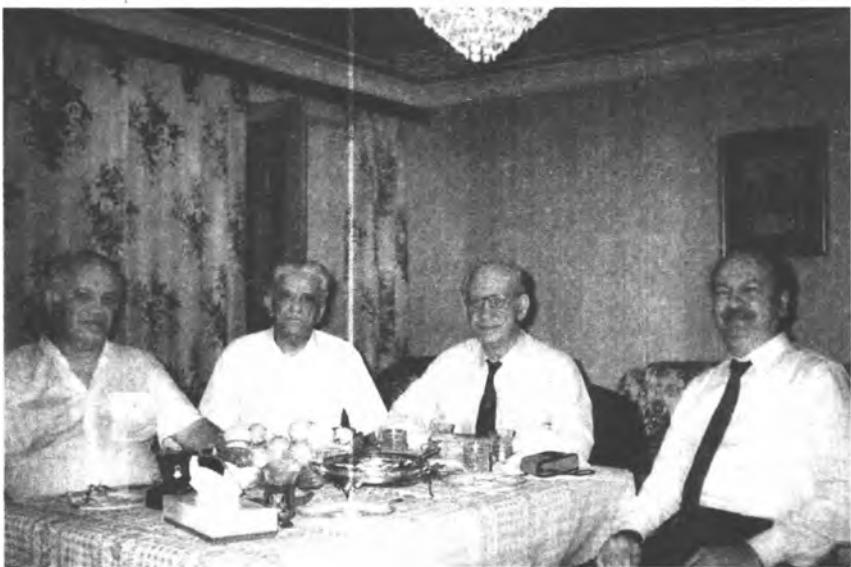
Cavad Hey'at və Elçin

Cavad Hey'ət "Varlıq" jurnalının yazarları
ilə birlilikdə şair Sənməzin evində

Cavad Hey'ət və Yaşar Qarayev

Cavad Hey'ət qardaşı Firuz Hey'ət, Bəxtiyar Vahabzadə və
Nurəddin Rza ilə Bakı, 1994

Cavad Hey'ət və Həmid Nitqi xanımları ilə birlikdə

Cavad Hey'ət qardaşı və bacısı oğlanları ilə. Bakı, 1993

Cavad Hey'ət xəstəsi və dostu Bəhruz Axundov və Aydın Hacıyevlə. Bakı, 2000

bətlə sevirlər, İranda yaşayan xalqlar arasında nifaq deyil, qarşılıqlı hörmət və birlik istəyirlər. Budur, Təbriz «Peyam-nur» dənişgahı elmi heyətinin üzvü doktor Hüseynqulu Səlimi azəri türkçəsinin məktəblərdə fars dili ilə bir sırada tədrisi lüzumunu, onun radio və televiziylarda indiki məsx olunmuş şəkildə deyil, qayda-qanunlarına düzgün riayət etmək şərtiə işlənməsi zərurətini irəli sürdüyü farsca məqaləsində yazır: «Yarım əsrən artıqdır ki, tağut dövründə azəri türkçəsinin mədrəsələrdə oxunması və yazılıması qadağan olduğu, sonra super qüdrətlərin təhmil etdikləri çətinliklər, o cümlədən, səkkiz illik təhəmili müharibə bu maneəni tamamilə aradan aparmaq imkanını vermədi, bir tərəfdən də radio və televiziyyada azəri türkçəsinin pozulması və təhrif edilməsi nəticəsində İran müsəlman millətinin az qala yarısının dili məsx olmaq və aradan getmək faciəsi burulğanında çapalayır. Ola bilsin, əziz dildaşlarımızın öz mədəni hüquqlarından xəbərsiz olan iddiası, qəfəsdə doğulub azad ucuş təsəvvürləri olmayan quşlar kimi, ana dilində savadsızlığı adı və məqbul hesab edib, savadlanmayı yalnız fars dilində yazış oxumaqdan ibarət bilsinlər və azəri türkçəsinin İranda məsx olunub aradan getməsi xətərinin nə dərəcədə ciddi olmasına təsəvvür edə bilməsinlər... Bu təhriflərin və xarabkarlıqların ancaq bircə nəticəsi ola bilər: Azərbaycan türkçəsinin İranda dağlıb məhv edilməsi! İran İslam Cümhuriyyətinin radio və televiziya məs'ulları bilməlidirlər ki, bu, devriliş tağuti Pəhləvi rejiminin hədəflərindən biri idi və belə bir siyaseti tə'qib etmək İran İslam Cümhuriyyəti Qanuni-Əsasının 19-cu maddəsinin ziddinədir. Bu maddədə deyilir: «İran xalqı hər qövm və qəbilədən olur-olsun, bərabər hüquqdan faydalana malıdır, rəng, irq, dil və bunun kimilər üstünlüyü səbəb ola bilməz»».

«Varlıq» erməni təcavüzkarlarının Azərbaycan xalqına qarşı işlətdikləri cinayətləri, erməni millətçilərinin Azərbaycan torpaqlarını işgal etməsini, törətdikləri vəhşilikləri, dinc əhalinin yurd-yuvasından di-dərgin salmalarını, Böyük Ermənistən xülyalarını ardıcıl şəkildə ifşa etmiş, hər bir sayında xalqımızın mə'ruz qaldığı faciələrə qarşı e'tiraz səsini ucaltmışdır. «Varlıq»ın elə bir sayı yoxdur ki, Qarabağda törədilmiş faciələrdən orada bir məqalə, e'tiraz, hekayə və şe'rədə bəhs

edilməmiş olsun. Bu da «Varlıq»ın öz vətəndaşlıq və dindaşlıq borcunu layiqincə yerinə yetirməsi yolunda atdığı addımlardan biridir.

Mətbuat cəmiyyətin güzgüsüdür. Bu güzgüdə mün'əks olunan naxışlar, adı güzgüdə olduğunun əksinə, anı, müvəqqəti deyil, əbədi qorunub saxlanılır. İyirmi bir yaşı «Varlıq»da xalqımızın acılı-şirinli həyatının gözəl, silinməz naxışları var, gələcək nəsillər üçün bunlar olduqca dəyərlidir.

HƏMİD MƏMMƏDZADƏ

filologiya elmləri doktoru, professor

CANLI ENSİKLOPEDİYA

Cavad Hey'ət dahidir. O, İbn Sina, Xəyyam, Biruni, Mikelancelo, Corc Küvyə kimi hərtərəfli biliyi ilə insan zəkasını heyran edən bir dahidir. Dahilər haqqında yazmaq çox çətin olduğu üçün, Cavad Hey'ət haqqında da kim nə yazırsa-yazsın, onun insanlığının bütün məziyyətlərini və elmi yaradıcılığının bütün şaxələrini əhatə edə bil-məyəcək. Əgər kimsə cəsarət eđib bir neçə səhifədə onun haqqında nəsə yazacaqsa, yazılışı çapa getdikdən sonra Cavad bəyin çoxşaxəli fəaliyyətini öz fikir süzgəcindən bir daha keçirərek, təəssüflənəcək və bəlkə də öz hafızəsindən narazılıqla deyəcək: «Mənəcə, Cavad bəyin bir insan kimi ən əsas məziyyəti budur, mən isə bu cəhəti unutmuşam; elmi yaradıcılığında isə təkrarolunmazlığını ən bariz nümunəsini onun əsərlərindən birində və ya bir neçəsindəki filan müddəalarda görürük. Təəssüf ki, mən bu cəhətləri də xüsusi vurgulamağı unutmuşam». Cavad Hey'ətin fəaliyyəti o dərəcədə əhəmiyyətlidir ki, onun haqqında nəyisə deməyi və ya yazmağı adı adamlar deyil, hətta ayrı-ayrı elmi, ictimai, siyasi qurumlar və ya cəmiyyətlər, hətta bə'zən suveren dövlətlər bələ unudurlar.

Sözün həm müstəqim, həm də məcazi mə'nasında Cavad Hey'ət dönyanın hansı nöqtəsində olursa-olsun, bir qayda olaraq, iki ölkəni təmsil edir: İran İslam Cümhuriyyətini və bir azərbaycanlı kimi, suveren Azərbaycan Respublikasını. Təəssüf ki, o, indiyə qədər bizim müstəqil respublikamızın, heç olmazsa, fəxri vətəndaşı olmayıb.

Cavad Hey'ət istə'dadlı bir cərrah kimi nankor qonşularımızın bizi qarşı apardığı dəhşətli müharibədə vətənimizi müdafiə zamanı ağır yaralanmış onlarca əsgərlərimizi ölümdən və ya şikəst olmaqdan qurtarmış, lakin indiyə qədər Respublika Səhiyyə Nazirliyinin ağlına bələ gəlməyib ki, Cavad Hey'ətə əməkdar həkim adı vermək haqqında məsələ qaldırsın.

Cavad Hey'ət Fransa Tibb Akademiyasının fəxri üzvüdür. O, təbabətin, xüsusən, cərrahiyyənin ən vacib və aktual problemləri haqqında monoqrafiyalar və yüzlərlə məqalələr, Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı, dili, folkloru haqqında çox ciddi əsərlər çap etdirmişdir; dönyanın bir çox ölkələrində vaxtaşırı keçirilən elmi məclislərdə İran vətəndaşı olsa

da, Azərbaycan elmini ləyaqətlə təmsil edir. Buna baxmayaraq, Cavad Hey'ət bu günə qədər Azərbaycan EA-nın fəxri və ya həqiqi üzvü seçilməyib.

Aydın məsələdir ki, Cavad bəyin elmi yaradıcılığı o qədər çoxşaxəli və zəngindir ki, mən onu kiçik bir yazıda heç cür əhatə edə bilmərəm.

Bəlkə, mən Cavad bəyin illər boyu milli sitəm altında yaşayan və eksəriyyət olduğu halda, əqəliyyət haqlarından da məhrum (doğma Azərbaycan) xalqına və bu xalqın böyük şairi Səhəndin əziz xatirəsinə ürək dolusu nisgil və sevgi ilə təqdim etdiyi «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir baxış» adlı Tehranda nəşr olunmuş kitabı haqqında yazım?!

Yeri gəlmışkən, onu da əlavə edim ki, Cavad bəy həmin kitabın birinci cildini 1980-ci ildə, ikinci cildini isə 1990-ci ildə nəşr etdirmişdir. Onu deyə bilərəm ki, bu əsərdə Bakıda indiyə qədər çap edilmiş ədəbiyyat tarixi kitablarında adları çəkilməyən Şeyx Əlvan Şirazi, Qazi Abdulla Xoi, Təbrizli Kəlbəli, Şah Abbas Sani, Tərzi Əfşar, Dəruni və onlarla başqa şairlərimiz haqqında mə'lumat verilir; müxtəlif türk xalqlarının ortaq yazılı abidələri olan Orxon və Yenisey kitabələrini də həmin kitabında tədqiqata cəlb edir ki, bunun da böyük elmi əhəmiyyəti var.

Lakin bu kitab, eyni zamanda, Bakıda da hələlik istifadə etdiyimiz əlifba ilə çap edilib, geniş yayıldıguna görə və onun haqqında ədəbiyyatşünaslarımız daha kəsərli söz deyə biləcəklərinə görə, mən bu fikirdən vaz keçdim. Eyni fikri Cavad bəyin Azərbaycan tarixinə dair əsərləri haqqında da təkrar edə bilərəm.

Məncə, Cavad Hey'ətin «Türk dili və ləhcələrinin tarixi inkişafı» adlı 420 səhifəlik əsəri fars dilində yazılmış olsa da, alimin şah əsəri hesab edilməlidir. Əlbəttə, bu əsər əsasında görkəmli alimin yaradıcılıq yolunu izləyə bilərdim. Amma mən bu fikirdən də imtina etdim, çünki həmin əsərin məziyyətləri və onun elmi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, həmin kitabın dilimizə tərcümə olunmasının zəruriliyi haqqında da bir neçə il əvvəl «Ədəbiyyat qəzeti»ndə böyük bir yazı ilə çıxış etmişəm.

Cavad bəyin şərəfinə hazırlanan bu məqalələr toplusunda bir neçə il əvvəl «Ədəbiyyat qəzeti» səhifələrində dediklərimi bu və ya digər şəkildə təkrar etməyi artıq saydım.

Bununla belə, «Türk dili və ləhcələrinin tarixi inkişafı» kitabının fars dilində yazıldığını və bu səbəbdən çoxlarının bu kitabdan xəbərsiz olduğunu nəzərə alaraq, mən ancaq kitabda müəllifin toxunduğu məsələləri sadalamaq istərdim. Kitabin birinci hissəsində türk dillərinin mənşəyi və morfoloji quruluşu araşdırılır. Burada müəllif türk dillərinin təsnifikasi haqqında XIX əsrən üzü bəri bütün mövcud fikirlərin tənqidini icmalından sonra türk dillərinin morfoloji quruluşunun yiğcam şərhini verir. İkinci hissə türk dillərinin müxtəlif mərhələlərinin araşdırılması məsələləri haqqındadır. Müəllif bu hissədə əski türkcə, Orxon—Yenisey kitabələri haqqında, orta türkcə və bununla bağlı olaraq Mahmud Kaşgari, «Qutadğu bilig», «Atəbət-ül-həqaiq», Əhməd Yəsəvi və «Divani-Hikmət», «Qisəs-ül-ənbiya», «Oğuznamə», «Qur'anın təfsiri və tərcüməsi», «Nəhcü'l-fəradis», «Münəl-l-mürid», «Məhəbbətnamə», «Müqəddimət-ül-ədəb» və bir çox başqa yazılı abidələrin dilindən danışır, üçüncü fəsildə isə oğuz qrupu türk dilləri, xüsusən, türk və Azərbaycan dillərinin tarixi inkişaf yolları haqqında müfəssəl bəhs edir. Dördüncü hissədə türk dillərinin ayrı-ayrı qruplarının təhlilini verən Cavad bəy İran İslam Cümhuriyyətində Azərbaycan dili və bə'zi dialektlər haqqında çox maraqlı mə'lumat verir. Onu da əlavə edim ki, türk dillərinin bu və ya digər məsələlərini şərh edərkən müəllif, hər şeydən əvvəl, dilçilərin həmin məsələ ilə bağlı bütün mövcud fikirlərinin yiğcam icmalını verir və sonra öz elmi müddəalarını müvafiq dil materialı ilə təkzibedilməz bir məntiqlə əsaslandırır.

Bir neçə il əvvəl dediyim kimi, bu kitab mütləq Azərbaycan dilinə tərcümə edilməli və kütləvi tirajla çap olunmalıdır. Yeri gəlmışkən, onu da əlavə edim ki, İran ərazisində mövcud olan türk dillərinin və dialektlərinin öyrənilməsində Cavad Hey'ətin rolu çox böyükdür.

Artıq 21 ildir ki, Cavad bəy Tehranın mərkəzi küçələrindən birində Şimali Fələstin xiyabanının 151 sayılı binasının ikinci mərtəbəsində Azərbaycan xalqını, onun tarixini, dilini, ədəbiyyat və mədəniyyətini sevən Tehran ziyalılarının bir qrupunu başına toplayıb, öz hesabına «Varlıq» jurnalı buraxır. Bir xalq kimi azərbaycanlıların varlığını təmsil edən bu jurnalın öz yolu, öz siyasi və mədəni mövqeyi var. Cavad Hey'ət jurnalın ancaq naşırı və hamisi olaraq qalmır, o, jurnalın

hər sayında bir-iki məqalə ilə də çıxış edir. Əlbəttə, Cavad Hey'ətin himayəsi və elmi rəhbərliyi altında çıxan «Varlıq» jurnalının 21 illik fəaliyyəti və jurnalda gedən materialların təhlili işığında, onun nəşrin-də Cavad Hey'ətin rolü və əsas qayəsi haqqında da yazmaq olardı. Lakin həmin jurnal haqqında Bakıda mənim redaktörlə buraxılmış bir məqalələr toplusunda* xüsusi məqalə verildiyi üçün və müxtəlif qəzet və jurnal səhifələrində «Varlıq»da gedən ən maraqlı yazıların bizim əlibənmizə çevrilərək çap edildiyini nəzərə alaraq, mən «Varlıq» və Cavad Hey'ət mövzusunda yazı yazmaq fikrindən də daşındım.

Müstəqillik əldə etmiş suveren respublikamızda, Rusiyada, Avropanın bir sıra ölkələrində, hətta İran İslam Cumhuriyyətinin özündə də, ABŞ-da mədəniyyəti, adət və ən'ənəsi, dini, məişəti dərin köklərlə bağlı olan farsdilli iranlılarla türkdilli iranlıların, İran İslam Cumhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikasının əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsini gözü görməyənlər çoxdur. Amerikada nəşr olunan «İranşenasi» jurnalında İnayət Hadi Azərinin, Cəlal Mətininin, İranın «Kəhkəşan» jurnalında Məhəmməd Rza Əbhəryanın, «İranifərdə»da Nüreddin Qərəvinin, «Nəşre-Daneş» jurnalının baş redaktoru Nəsrullah Pur-Cavadinin, «Literaturnaya qazeta»da P.Şextmanın və keçən il «İki sahil» qəzetində dardüşüncəli bir azərbaycanlı jurnalistin yazıları buna bariz nümunələrdir. Belə cizmaqaraları nəzərdən keçirərək, onlara elmi dəlillərə söykənməklə cavablar vermək, belə üzdəniraq jurnalistlərin iç-üzünü açmaq və onları yerlərində oturtmaq, eyni zamanda, belələrinə qarşı Cavad Hey'ətin mövqeyini müəyyən-ləşdirmək yolu ilə də yorulmaq bilməyən böyük alimin coğrafi bir anlayış kimi Azərbaycana, Azərbaycan xalqına və dilinə övlad münasibətinə görə xalqımızın adından «Cavad bəy, canın həmişə sağ, qələmin həmişə tutarlı, sözün həmişə kəsərli, bizim başımızı ucaltdığın üçün, başın həmişə uca olsun!» deyə bilərdim.

Lakin yazıya başlamazdan əvvəl sadaladığım nankorların yazdıqlarını bir daha oxudum və Cavad Hey'ətin onlara verdiyi tutarlı cavablarla bir də diqqətlə nəzər saldım və fikirləşdim ki, əgər onun yubiley toplusunda mən bir yazı ilə iştirak etsəm, o, haqlı olaraq məni

* Azərbaycan dili xaricdə, «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1991

məzəmmət edib, deyə bilər: «Vaqif bəy, çox sağ olun. Lakin bu yazılarla bağlı olaraq, Siz də Bakıdan mənim səsimə vaxtında səs versəy diniz, mənim mövqeyimi əlavə tutarlı materiallarla müdafiə etsəydiniz, əlbəttə, Sizə minnətdar olardım. Sizin adlarını çəkdiyiniz jurnalistlərə mən ya onların yazıları dərc edilən jurnallarda, ya da «Varlıq»da vaxtında cavab vermişəm. Unutmayın ki, mən xalqımı və müstəqil Azərbaycanı bütün varlığımı sevirəm və lazımlı gələrsə, onun səadəti, istiqlaliyyəti, azadlığı və çiçəklənməsi naminə canımdan keçməyə belə hazırlam».

Mən bə'zən tərcümənin nəzəri və praktik problemləri ilə məşğul oluram. Cavad Hey'ətin tərcümə sənətinə böyük əhəmiyyət verməsin-dən də xəbərim var. Mahir tərcüməçilərin fəaliyyətini təqdir etməklə yanaşı, Cavad bəy özü də tərcümə ilə məşğul olur. Bir çox Avropa və Şərqi dillərini mükəmməl bilən Cavad bəy bir neçə gözəl tərcümənin müəllifidir. Təəssüf ki, mən Cavad bəyin yaradıcılığının bu sahəsi haqqında da yaza bilməzdim, çünki mən onun bütün tərcümələri ilə tanış deyiləm.

Cavad Hey'ət Bakıya tez-tez gəlir. 1993-cü ilin əvvəllərində «Azərbaycan» mehmanxanasında axşam saat 6-da onunla görüşümüz var idi. Mənə söz vermişdi ki, bir sıra elmi məsələlər haqqında mükəmməl və hərtərəfli danışmaq üçün heç kəsi qəbul etməyəcəkdir. Tə'yin olunan vaxta 5 dəqiqə qalmış mən liftə mindim, liftdə başqaları arasında 25–26 yaşlı ucaboylu bir oğlan da gördüm. Qoltuq ağacları və bir ayağı üstündə dayanan bu oğlanın ayağının biri yaralı idi. Mən liftdən çıxanda həmin oğlan da gözəl bir gəlinlə liftdən çıxdı.

Mən Cavad bəyin otağına getdim. Yenice söhbətə başlamaq istəyirdik ki, qapı döyüldü. Liftdə gördüğüm oğlan və gəlin içəri girdilər. Mə'lum oldu ki, oğlan müharibədə yaralanıb. Cavad bəy oğlana kürsü göstərdi və xahiş etdi ki, oğlan corabını çıxarsın. Cavad bəy oğlanın ayağına şəhadət barmağı ilə toxunub dedi: «Daxili İşlər Nazirliyinə gedin, orada (təəssüf ki, adını unutmuşam) deyin ki, sizi mən gəndərmisəm. Ən uzağı, üç gün sonra Tehranda olun. Bir həftə sonra mən Sizin ayağınızi operasiya edəcəyəm. Əks halda, Siz ayağınızi tamam itirə bilərsiniz». Cavad Hey'ət adını belə bilmədiyi azərbaycanlı balasını şikəst olmaqdan xilas edib. Bir neçə ay sonra mən Cavad bəylə

görüşüb həmin oğlanın taleyi haqqında soruşduqda, Cavad bəy oğlanın yenidən müharibəyə qayıtdığını dedi.

Elm və texnikanın müasir inkişafı baxımından ABŞ-in ölkələrin ön sırasında durduğunu heç kəs inkar edə bilməz. İran İslam Cumhuriyyətini isə hələlik inkişaf etmiş ölkələr siyahısında görmürük.

Bir neçə ay əvvəl Bakıda növbəti səfərdə olan Cavad Hey'ət Amerikadan onun adına gələn bir məktubu mənə verdi ki, oxuyum. Məktubu Birləşmiş Ştatların mərkəzi şəhərlərindən birinin Cərrahiyyə Mərkəzinin direktoru və həmin şəhərin müvafiq universitetinin Cərrahiyyə Departamentinin müdürü yazdı:

«Hörmətli Cənab, Sizin dünya şöhrətli cərrah olduğunuz və bu sahədə apardığınız araşdırımlar bizə yaxşı mə'lumdur. Cərrahiyyə sahəsində Sizin təcrübənizdən faydalanañaq və Sizin müalicə üsullarını Birləşmiş Şatlarda bizim Mərkəzdə tətbiq etmək üçün Sizi bir-iki aylığa bizim Mərkəzə də'vət edirik ki, bizim cərrahlara mühazirələr oxuyub, onlarla praktik məşğələlər aparısınız. ABŞ-da olacağınız dövrə bütün xərclərinizi və təyyarə biletlərini Mərkəzimiz ödəyəcəkdir. İlın hansı vaxtı Sizi tə'min edirə, biz Sizi qəbul etməyə hazırlıq.»

Məgər bu hər bir azərbaycanlı üçün fəxr deyilmə?!

Bundan çıxış edərək, mən Cavad bəyin təbabət sahəsindəki fəaliyyətindən də yaza bilərdim. Lakin gözlərimin önündə məşhur cərrahımız, yazıçımız, jurnalistimiz, şə'r-sənət vurğunu Nüreddin Rzayev durdu. Cavad bəyi ilk dəfə «kəşf edən», onu Bakıya ilk dəfə də'vət edən də Nüreddin Rzayev olub. Deməli, Cavad bəyin cərrahiyyə sahəsində fəaliyyəti haqqında söz deməyə onun silahdaşı, sənətdaşı, dostu və qardaşı Nüreddin Rzayevin daha çox haqqı var.

Cavad bəy əsl alim, əsl tədqiqatçıdır. Sözün həqiqi mə'nasında alımlər siyasətdən uzaq olurlar. Lakin tarixin elə dövrləri olur ki, belə dövrlərdə gündəlik ictimai-siyasi həyatın özü insanları siyasətlə məşğul olmağa cəlb edir.

Suveren Azərbaycan Respublikasında son illərdəki hadisələrlə bağlı Cavad bəy Türkiyə Respublikasının prezidenti Süleyman Dəmirələ böyük bir məktub yazmışdı. Bir neçə ay əvvəl həmin məktubun bir surətini mənə oxuyan Cavad Hey'ət hər cümləni oxuduqca göz yaşı tökürdü. Məktubun mətni respublika qəzetlərinin bir çoxunda

verilmişdir. Qəzetlərdən biri həmin məktubu haqlı olaraq, «göz yaşları ilə yazılmış məktub» adlandırılmışdı. Əgər Cavad Hey'ətin heç bir elmi fəaliyyəti olmasaydı belə, Süleyman Dəmirələ yazdığı bu məktuba görə, onun adı Azərbaycan xalqının tarix salnaməsinə qızıl hərflərlə həkk olunmağa haqq verərdi. Bu məktub və onun doğurduğu əks-səda haqqında tarixçilər hələ çox yazacaqlar.

Bütün bu deyilənlərdən sonra güman edirəm ki, Cavad Hey'ət haqqında yazınğın nə dərəcədə çətin olduğunu oxucu özü də görər.

Cavad Hey'ət dahidir. Yaxın və Orta Şərqi tarixinin, İran İslam Cumhuriyyətinin, Azərbaycan Respublikasının, xalqının, dilinin, tarixinin, ədəbiyyatının canlı ensiklopediyası və fəxridir. Azərbaycanın səadəti naminə Cavad Hey'ət XX əsrin Prometeyidir. Lakin Cavad Hey'əti tanıyanların nəzərində o, nə İbn Sina, Xəyyam, Biruni, Mikelangelo, Corc Küvyə, nə də Prometeydir, o, bəşər tarixində öz yeri, öz dəstixətti, öz mövqeyi, öz çəkisi olan Cavad Hey'ətdir!

75 yaşınız mübarək, ey dövrümüzün canlı ensiklopediyası CAVAD HEY'ƏT!

VAQIF ASLANOV
filologiya elmləri doktoru, professor

DAİM AXTARIŞDA KEÇƏN ÖMÜR

*Vətən mənə oğul desə nə dərdim,
Mamır olub qayasında bitərdim.*

M.ARAZ

Xalqa, vətənə ağısaqqallıq etmək hər adama nəsib olmur. Bə'ziləri ağısaqqallığı saçların ağarması ilə şərtləndirir. Belə düşünənlər səhv edirlər.

Ağısaqqallıq ağlın, şüurun, yaradıcı təfəkkürün düzgün fəaliyyəti ilə, xeyirxah işlə, başqalarına ağıllı məsləhət verilməsi, doğru yol göstərilməsi ilə ölçülür. «Ağısaqqal açıdığı qapıdan boş qayıtmaz»—demişlər. Azərbaycan xalqının belə ağısaqqallarından biri də haqqında söhbət açdığını doktor Cavad Hey'ətdir. Cavad Hey'ət o taylı-bu taylı azərbaycanlılara rəğbət bəsləmək, onlara qızıl barmaqları ilə yardım etmək, öz xalqını ürəkdən sevmək baxımından əvəzsiz bir şəxsiyyətdir, ağısaqqaldır.

Xeyirxah əməlləri ilə Cavad Hey'ət xalqları bir-birinə yaxınlaşdırmağa çalışır. Arada mehriban münasibət yaradır, sülhü, demokratiyanı təbliğ edir.

Cavad Hey'ətin atası Mirzə Əli Hey'ət Mirzə Tağı Xan oğlu dövrünün mükəmməl təhsil görmüş ziyahlarından olmuşdur. O, öz oğluna da mükəmməl təhsil verib, xalqa xidmət etməyə sövq etmişdir. Cavad bəy orta təhsilini İranda almış, sonra İstanbulda və Parisdə tibb təhsili alaraq cərrahlıq ixtisasına yiyələnmişdir. İranda Cavad Hey'ət ilk dəfə ürək və böyrəkköçürmə əməliyyatlarını uğurla həyata keçirərək nəinki Şərq aləmində, hətta bütün dünyada məşhurlaşmışdır.

Şərq təbabətində inqilab sayılan xəstə bədən üzvünü sağlam üzv ilə əvəzləmək onun şöhrətini planetimizin hər bir guşəsinə yaymışdır. Cavad bəy bütün fəaliyyəti boyu saysız-hesabsız insan üzərində əməliyyat aparmış, onları ölümün pəncəsindən xilas etmişdir. Bu keyfiyyətlər doktor Cavad Hey'ətin Fransa, Azərbaycan və Türkiyənin şöhrətli akademiyalarının üzvü seçilməsinə, bir çox universitetlərin elmi şuralarının fəxri üzvlüyünə qəbul edilməsinə imkan yaratmışdır.

Ağa Cavad Azərbaycandan gələn xəstələrin çoxunu Tehran şəhərində təmənnasız müalicə edib vətənə yola salmışdır. O, vaxt tapıb xəstələrinə baş çəkmək üçün Bakıya gəlir, onların səhhəti ilə məraqlanır, yeni müalicə kursu verir. Bu da Cavad Hey'ətin öz həkimlik vəzifəsini yerinə yetirməkdə Hippokrat andına sadıqlıyi ilə şərtlənir.

Cavad Hey'ətin elmi yaradıcılığı təbabət elminin inkişafı ilə məhdudlaşdır. Elə buradaca xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığından bir bənd yadına düşür:

Ürək qəlbin timsalıdır,
Hər qatı bir lay kimidir.
İnsan göydə ay kimidir,
Görünmeyən tərəfi var.

Ağa Cavadın da yaradıcılığının geniş kütləyə mə'lum olmayan, görünməyən tərəfi var. Bu da onun ədəbiyyatşünaslıq elmi ilə məşğul olmasıdır. O, təbabətlə ədəbiyyatşünaslıq elminin qoşa qanad kimi heç birinə üstünlük vermədən bərabər tutub göylərə ucalmışdır.

Baş redaktoru olduğu «Varlıq» jurnalı vasitəsilə Azərbaycan ədəbiyyatının keçib gəldiyi yolları işıqlandırıb Şərq aləminə şö'lə salan Cavad Hey'ət ədəbiyyatın açılmamış səhifələrini vərəqləyib Nəsimi, Füzuli, Həbib, Xətai, Kişvəri, Qövsi, Saib Təbrizi, Vaqif, Bahar Şirvani, Nəbatı, S.Ə.Şirvani, Ə.Sabir, Ləli, Xəzani, Sərraf haqqında Güney azərbaycanlılara mə'lumat verir. «Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış» adlanan kitabında o, ədəbiyyatın daha dərinliklərinə baş vurur. Burada Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti yiğcam şəkildə ümumişdirilərək xalqa çatdırılır. Cavad Hey'ətin uzun illərdən bəri apardığı araşdırmaşların nəticələri bu kitabda toplanmışdır. Onun tədqiqatında geniş oxucu kütləsinə mə'lum olmayan Şeyx Əlvan Şirazi, Qazi Abdulla Xoyi, Təbrizli Kəlbəli, Şah Abbas Sani, Tərzi Əfşar və başqa sənətkarlar üzə çıxarılib təqdim olunur. Bütün bunlar onu göstərir ki, ədəbiyyatımızın və dilimizin taleyi Cavad Hey'əti həmişə düşündürüb.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının Azərbaycan türk xalqına məxsusluğu, onun Vatikan və Drezden Kral kitabxanasındaki variantları, Avropa alimlərinin «Dədə Qorqud»a münasibəti Cavad Hey'ətin yazılarında öz əksini tapmışdır. İtalyan şərqşünası Rossi, rus alimi

V.V.Bartold, Avropa alimi Dits, şərqsünas Tumanski Dibayev, Azərbaycan alimi professor Əzəl Dəmirçizadə, professor Həmid Araslinin «Kitabi-Dədə Qorqud»u öyrənmək sahəsindəki fəaliyyətlərini işıqlandırmaq, qorqudşünasların tədqiqat yoluna aydınlıq gətirir. Azərbaycan folklorunun açılmamış səhifələri Cavad bəyin tədqiqatında vərəqlənib monoqrafiya şəklində geniş kütləyə çatdırılmışdır. Geniş diapazonlu, zəngin intellektual səviyyəli alimin yaradıcılığına Azərbaycan ədəbi mühiti rövnəq vermiş, onu çıxəkləndirmiştir.

Onun «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» adlı monoqrafiyası folklorşünaslığımızın bütün sahələrini əhatə edir. Burada qədim türk dastanlarından başlamış bayatılara qədər olan janrlar tədqiqata cəlb edilmişdir.

Cavad Hey'ət Qarabağ müharibəsinə laqeyd qala bilmir. Bu ədalətsiz müharibə onu sarsılmış və mə'nəvi əzab vermişdir. Elə buna görə də Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirələ məktubla müraciət etmişdir. Məktubun bir yerində deyilir: «Bu məzlum, silahsız, ordusuz və əsarətdən yenicə çıxmış qardaşlarımıza yalqızmı buraxmalıyıq? Erməni-dəşnak ordusunun onların yurduna həyasızcasına təcavüzünə, qadın və kişiləri, qoca və uşaqları acımadan öldürmələrinə tamaşaçımı qalaçağıq? Bu bizlərin şərəfinə, türklüyə və müsəlmanlıqla, nəhayət, insanlığa yaraşarmı? Bu bizim şanlı tariximizə siğarmı?

Sayın Cümhur Rəisi, lütfən məni əfv edin. Bu sətirləri göz yaşlanması qabağını ala bilmədən yazıram. Və bu anda Allah-taaladan xalqımıza qurtuluş və ya da ki, özümə ölüm istəyirəm.»¹

Cavad bəy Qarabağ savaşında döyüşüb yaralanan bir çox əsgərlərimizi şikəst olmaqdan və ölümün pəncəsindən xilas etmişdir.

«Varlıq» jurnalının səhifələrində Qarabağ torpağına ermənilərin təcavüzü, 20 Yanvar hadisələri ən kiçik detallarına qədər təqnid edilib Şərq aləminə çatdırılmışdır.

Cavad Hey'ət şah dövründə də «Varlıq» jurnalını nəşr etdirirdi. Ana dilində danışmaq, yazmaq yasaq sayılan bir ölkədə Azərbaycan dilində «Varlıq» adlı bir jurnalın dəyərini heç bir ölçü vahidi ilə qiymətləndirmək olmaz.

¹ Doktor Cavad Hey'ət. «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995

«Varlıq» jurnalı 1993-cü il nömrələrinin birində «Azərbaycan adı və sərhədləri» məqaləsində Cavad bəy yazır: «Biz Arazın şimal hissəsinə də Azərbaycanın bir hissəsi hesab edirik, lakin o tayın xalqını yalnız Azərbaycanlı adını daşıdığı üçün yox, bəlkə hər şeyləri—dini, dili, məzhəb, ənənə və tarixləri də bizimlə eyni olduğu və qısa sözlə, bir xalqın ikiyə bölünmüş parçaları olduğumuz üçün onları özümüzə qardaş bilirik və sevirik».

Cavad Hey'ət özünün nadir istə'dadından, dövlət və xalq arasında nüfuzundan xalqın xeyrinə istifadə edib «Varlıq» jurnalını yaşıdır. 1979-cu ildən nəşrə başlayan bu jurnal türk xalqlarının dilinin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin və onların digər problemlərinin həllinə çalışır.

«Varlıq» İran İslam Respublikasında Azərbaycan dilində nəşr edilən yeganə jurnalıdır.

Əziz Cavad Hey'ət, Siz mə'nali həyatınızın 75-ci baharını yaşayırsınız. Bu zaman kəsiyi Şizin yaradıcılığınızın çiçəklənməsindən xəbər verir. Sizə göyün ənginliklərini fəth etmək, daha yüksək zirvələrə qalxmaq üçün qoşa qartal qanadlarınızın möhkəmliyini arzu edirəm.

Sizə ulu tanrıdan həyatda ən şirin ne'mət olan cansaqlığı və yaradıcılıq uğurları diləyirəm.

AYDIN HACIYEV
filologiya elmləri doktoru, professor

DOKTOR CAVAD HEY'ET AZƏRBAYCAN TARİXİNİN KEŞİYİNDE

«Varlıq» dərgisinin sahibi və naşırı kimi 20 il fədakarlıqla xalqımızda xidmət edən doktor Cavad Hey'ətin dilimiz, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz, bütövlükdə milli şürə və varlığımız uğrundakı elmi-publisistik fəaliyyətində İranda Azərbaycan tarixini məqsədyönlü şəkildə saxtalaşdırın, indiki və gələcək nəsilləri, ələcə də, dünya ictimai fikrini azdırmağa çalışaraq, xalqımızın tarixi ilə əlaqədar əsaslı iddialar irəli sürən müxtəlif fikir sahibləri ilə cəsarətli mübarizə mühüm yer tutur. Təəssüf doğuran haldır ki, min ildən çox İranın ictimai-siyasi, hərbi və mədəni həyatında aparıcı element olan türk ünsürünün İran tarixində yeri və rolü obyektiv işıqlandırılmamaqla bərabər, türk tarixinə, xüsusilə də, Azərbaycan tarixinə qarşı ən'ənəvi düşməncilik, qərəzçilik bir sıra tarixçilər, publisistlər və yalançı alımlar tərəfindən yeni şəraitdə də davam etdirilməkdədir.

Cavad Hey'ət, cərrahlıq və müəllimlik fəaliyyətinin vaxtının əsas hissəsini almasına baxmayaraq, belə saxtakar cızmaqaraçıları və «pəhləvi rejiminin dəmtutanlarının» davamçılarını mütəmadi olaraq, həm «Varlıq» dərgisinin səhifələrində, həm də İranın digər mətbuat vəstələrində, yerli və beynəlxalq səviyyəli seminarlarda və konfranslarda elmi tənqid atəşinə tutmuş, həmçinin Azərbaycan xalqının dili, tarixi və mənəviyyatı ilə bağlı olan bütün məsələlərin rəsmi dairələr qarşısında qoyulmasında və müdafiə edilməsində həmişə birinci yerdə durmuşdur. Məsələn, İranda Azərbaycan türklərinin ana dilində təhsilinin tə'min edilməsi və türkçənin işlədilməsinə icazə verilməsi tələbi ilə hazırlanmış Azərbaycan şair və yazıçılarının prezident Hətəmiyə açıq məktubunu birinci imzalayan və «Varlıq» dərgisində dərc edən Cavad Hey'ətdir, yaxud təcavüzkar Ermənistan Azərbaycan torpaqlarını işgal edərkən İran rəhbərlərinə və Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirələ rəsmən müraciət edən, hər iki Azərbaycanın dərd yükünü çəkən yenə Cavad Hey'ətdir.¹ İranda və müxtəlif xarici ölkələrdə Azərbaycan təəssübkeşliyini dərin elmi əsaslar üzrində yeridən və düşmənlərdən müdafiə edən də Cavad Hey'ətdir... Bu sahələrdə Cavad Hey'ətin fə-

¹ Bax: «Varlıq» dərgisi, 1999, № 108, səh. 51—55; «Ümide Zəncan», 1994, avqust

liyyəti o qədər genişdir ki, o ayrıca bir elmi tədqiqatın mövzusudur. Biz burada yalnız son vaxtlarda İran tarixçiləri tərəfindən yazılıb nəşr edilən bir neçə xarakterik kitab və məqalələrə Cavad Hey'ətin verdiyi tutarlı cavablarla oxucuları tanış edəcək, son illərdə antiazərbaycan ruhlu yazıldan diqqəti daha çox cəlb edən İnayətullah Rzanın «Azərbaycan və Arran (Qafqaz Albaniyası)» kitabı və Cəlal Mətinin «Azərbaycan koca əst?»¹ məqaləsi ilə əlaqədar doktor Cavad Hey'ətin tənqidində məqalələri barədə söz açacaqıq.

Cəlal Mətinin adı çəkilən məqaləsində öz sələfi məşhur tarixçi Seyid Əhməd Kəsrəvi Təbrizi və müasiri İnayətullah Rza və başqaları kimi sübut etməyə çalışır ki, indiki Azərbaycan Respublikasının xalqı İrandağı azərbaycanlılarla vahid mədəniyyətə, tarixə, dilə, müstərək adət-ənələrə, soy birliyinə və ərazi bütövlüyünə malik olmamışdır. Guya, Arazın şimal hissəsi «Azərbaycan» deyildir, həmişə «Arran» adlandırılmışdır, yalnız 1918-ci ildə siyasi məqsədlər baxımından müsavatçılar tərəfindən «Azərbaycan» adlandırılmışdır və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsas siyasi məqsədi sonralar iki Azərbaycanı birləşdirməkdən ibarət olmuşdur.

Cavad Hey'ət «Varlıq» dərgisinin 1990-cı il oktyabr—noyabr tarixli sayında, eyni zamanda, ABŞ-da dərc edilən «İran taymz» qəzetiində tutarlı elmi faktlar və təkzibəilməz sənədlər əsasında məqalə müəllifinə cavab vermişdir. O, bu qrup tarixçilərə cavab olaraq yazmışdır: «Belə bir iddianın yeniliyi yoxdur. 60 il bundan öncə dəfələrlə Kəsrəvi, onun tərəfdarları və havadarları bu məsələyə toxunmuşlar... Keçmişdə onların müddəalarını qəbul etmək üçün siyasi mühit əl-verişli olduğu üçün get-gedə bir çoxlarının şüuruna yol tapmışdır. Keçmiş kommunistlərdən və Tudə partiyasının üst kadrlarından olan, uzun illər Moskva radiosunda müxbir və diktör işləmiş İnayətullah Rza, sonra İrana qayıdır keçmişinə peşman olmaqla Şahənşah sarayına arxalanaraq Tehranda səltənət kitabxanasına müşavir və müavin tə'yin olunduqdan sonra «Azərbaycan və Arran» (Qafqaz Albaniyası) adlı kitabında bu barədə qələmini işə salmışdır».²

¹ «İranşenasi» dərgisi, ABŞ, 1989, № 3

² Cavad Hey'ət, «Dər bareye məqaleyə, «Azərbaycan koca əst?»», «Varlıq» dərgisi, 1990, № 78, səh. 25—38

Doktor Cavad Hey'ət IX əsr müəllifi əl-Yequbinin «Əl-Buldan», X əsrin birinci yarısında yaşamış tarixçi Məs'udinin «Müruc əl-Zə-həb», İbn əl-Əsirin «Əl-Kamil Fitt-tarix», Həmdullah Qəzvininin 1340-cı ildə yazdığı «Nüzhət əl-qülub», professor Mirzə Kazım bəyin 1846-ci ildə Qazan universiteti tərəfindən nəşr edilmiş «Türk dillərinin tətbiqi qrammatikası» əsərlərinə istinad edərək belə bir elmi nəticəyə gəlmüşdir ki, islamiyyətdən sonrakı bütün dövrlərdə Arazın şimal hissəsi Azərbaycanın tərkibində olmuş, hər iki tərəf Azərbaycan olaraq siyasi, iqtisadi, mədəni və etnik cəhətdən vahid coğrafi-siyasi ərazi hesab olunmuşdur. Cavad Hey'ət «Azərbaycan haradır?» məqaləsi haqqında yazdığı irihəcmli məqaləsində Cəlal Mətininin və onun istinad etdiyi saxta mənbələrin bütün iddialarını elmi dəlillərlə təkzib etmişdir. Qısa xülasə ilə qədim dövrlərdən bəri Azərbaycanın adı, sərhədləri, xalqı, dili barəsində mö'təbər qaynaqlardan dəlillər gətirərək isbat etmişdir ki, Azərbaycan heç də Cəlal Mətininin və İnayətullah Rzanın iddia etdikləri kimi təkcə Arazın cənubundan ibarət olmamışdır. O yazar ki, «İran Bastan» (Qədim İran) əsərinin müəllifi Həsən Pirmiyanın yazdığı kimi, Əhemənilər zamanında bu ölkə Kiçik Midiya adlanırdı və onun şimal-şərqi sərhədi Xəzər Dərbəndinə qədər uzanırdı. Azərbaycan, İran və Türkiyə mənbələrinə istinad edən Cavad Hey'ət qeyd etmişdir ki, Sasani hökmətlərindən Xosrov Ənuşirəvan (531—579) Şirvan və Dərbəndi aldıqdan sonra, Dərbənd və Şirvan qalalarını tikdirmiş və bütün bu bölgəni Azərbaycan adı ilə idarə etməyə başlamışdı. Qeyd edir ki, islam tarixçiləri tərəfindən də Azərbaycanın şimal sərhədlərinin Dərbənd olduğu təsbit edilmişdi. Məsələn, Yəqubinin «Əl-Buldan» kitabında Azərbaycan sərhədlərinin Zəncandan başladığını, Arazın şimalındaki Beyləqan və Bərdənin yuxarı Azərbaycan (Azərbaycane Ulya) adlandırılduğu göstərilmişdir.

Cavad Hey'ət Samanilərin vəziri olmuş Məhəmməd Bələminin «Bələmi tarixi» kitabına əsaslanaraq gətirdiyi aşağıdakı iqtibası Cəlal Mətininin diqqətinə yetirir: «Hüdudu Həmədan, Əbhər və Zəncandan başlayır və Xəzərlərin Dərbəndinə qədər uzanır, bu arada yerləşən bütün şəhərlərə Azərbaycan deyilir...». Yaxud, İbn əl-Əsirin «Əl-Kamil Fitt-tarix» kitabında Şirvan və Arranı Azərbaycanın bir hissəsi adlandırdığını nəzərə çarpdırır. Təbrizli Məhəmməd İbn Xələfin yaz-

dığı «Burhani Qati» lügətində Arranın Azərbaycanın bir vilayəti, Gəncə və Bərdənin isə onun şəhərlərindən olduğunun göstərildiyinə diqqəti çəkir. Doktor Hey'ət Azərbaycan tarixçisi professor Şövkət Tağıyevaya əsaslanaraq Səfəvilər zamanında Əlimərdan xan, ondan sonra isə, Kərim xan Zənd tərəfindən verilən fərmanlarda Azərbaycan adı ilə Arazın hər iki tərəfindəki şəhərlərin və məntəqələrin ehtiva edildiyini nəzərə çatdırır.

Cavad Hey'ət diqqəti buna çəkir ki, son zamanlarda da, məsələn, Məhəmmədəli Tərbiyyətin «Daneşməndane Azərbaycan» kitabında, yaxud əllamə Dehxudanın məşhur «Lügətnamə»sində «Arran» sözünün qarşısında «Azərbaycanın bir parçasıdır» ifadəsi yazılmışdır. Bu kimi onlarla qaynaqlara dayanan Cavad Hey'ət qeyd edir ki, yuxarıda nəql etdiyimiz sənədlərdən görünür ki, Arazın şimalında yerləşən torpaqlar—Aran, Şirvan 1918-ci ildə Müsavat partiyasının və mərhum Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin rəhbərliyi ilə qurulan Azərbaycan dövlətindən əsrlər öncə Azərbaycanın şimal qismi kimi qəbul edilmiş, «Azərbaycan» sözü də orada yaşayan xalq tərəfindən ana yurdun və Vətənin adı kimi işlənmişdir.

Cavad Hey'ət qeyd edir ki, biz Arran və Şirvan adlarını inkar etmədən, buna inanırıq ki, çox qədim zamanlarda Arazın şimalı və cənubu ayrı-ayrı ölkələr və vilayətlər kimi idarə edilmiş olsalar da, islamdan sonrakı dövrlərdə, daha çox vahid hökumətə tabe olmuşlar, buraya gəlib məskunlaşan türk tayfaları ilə qaynayıb-qarışmış və vahid bir millət, xalq kimi formalaşmış, eyni dilə, dinə, adət-ənənlərə sahib olmuşlar.

İnayətullah Rzanın bütöv bir kitabını Cavad Hey'ət bir cümlə ilə alt-üst edir. C.Hey'ət yazır: «Tarixdə heç bir zaman bir çay təbii etnik sərhəd olmamışdır, çünkü çayın ətrafında yerləşən boyalar, tayfalar burada obalar, kəndlər, şəhərlər qurduqları zaman, bunu həmin çayın hər iki sahilində etmişlər. Araz da belə çaylardan biri olmuşdur. İran dövləti ilə Rusiya arasında bağlanan Türkmençay müqaviləsindən sonra Azərbaycan Araz çayı sərhəd olmaqla ikiyə bölünmüş, hətta Arazın hər iki sahilində yerləşən Astara və Culfa şəhərləri də ikiyə bölünmüştür».

C.Hey'ət izah edir ki, Aran (Arran) ərəblərdən öncə «Alban, Al-baniya» adlanırdı və Şimali Azərbaycanın yarısını təşkil edirdi. Aran Kür və Araz çayları arasındaki bölgənin adıdır, Kürün şimalındaki bölgəyə isə «Şirvan» deyilirdi. Aran Azərbaycan türkçəsində isti yer, qışlaq mə'nasındadır və onun mühüm bir hissəsini Muğan düzü təşkil edir. Muğanın yarısı Arazın şimalında, yarısı da cənubundadır, İrandakı Astara, Meşkin Şəhr... də Arana daxildir.

Cavad Hey'ət belə nəticəyə gəlir ki, Azərbaycan torpaqlarının bir qisminin Aran, yaxud «Şirvan» adlandırılması onların Azərbaycan olduğunu heç də inkar etmir.

İranda Əhməd Kəsrəvi və onun davamçıları iddia edirlər ki, Azərbaycanın sərhədi Araz çayı olmuşdur, Arazın şimal qisminə «Arran» və «Albaniya» deyilmiş və xalqın soyu da, cənubdağından ayrı olmuşdur. Kəsrəvinin davamçıları indi də iddia edirlər ki, İran Azərbaycanının əhalisi əslində fars-tat olmuşdur, monqollar İранa gəlib Elxanilər hökumətini qurduqdan sonra onların həyata keçirdikləri türkçülük siyaseti nəticəsində xalqın dili türkçələşmişdir.

C.Hey'ət qeyd etmişdir ki, bu uydurma nəzəriyyələr Pəhləvilər zamanında heç də təsadüfən irəli sürülməmişdi. Paniranistlər iranlığı fərqliqlə eyni şey kimi qəbul edib təbliğ etdikləri üçün, İranda fars dilini yaymaqla bərabər, başqa dilləri, xüsusilə türk dilini aradan qaldırmağı bir siyasi-mədəni vəzifə kimi qarşıya qoymuşdular. Şimali Azərbaycana əlləri yetmədiyinə görə isə, oranı Azərbaycan deyil, başqa ölkə kimi qələmə almağa sə'y etmişlər.

C.Hey'ət dil və dilçilik probleminə, hazırkı İranda türk (Azərbaycan) dilinin vəziyyəti və işlənməsi səviyyəsinə, dövlətin yetirdiyi dil siyasetinə dair onlarla elmi məqalələr yazmış, çıxışlar etmiş, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, dövlət orqanlarına rəsmi müraciətlərin təşkilatçısı olmuşdur. Biz burada yalnız keçən il ustadin Məhəmməd Hüseyn Furuğinin «Fars dilini qoruyaq»¹ məqaləsinə yazdığı tutarlı cavabı qeyd etmək istərdik. Bir neçə qəzetdə və «Varlıq» dərgisində dərc edilən bu cavab məqaləsi «Fars dilini qoruyaq, lakin İranın turkdillilər və ərəbdillilərinin də ana dillərinin başını əzməyək»² adlanır. C.Hey'ət

¹ M.H.Furuğ, «Parsi ra pas bedarim», «Ettelaat» qəzeti, Tehran, 1377, 2 bəhman

² Cavad Hey'ət, «Parsi ra pas bedarim, vəli zəbane madəri torkzəbanan və ərəbzəbanan e İran ra sərkubnə konim», «Varlıq», 1998, № 107, səh.118—117

İranda yaşayan bütün xalqları irannəsilli hesab edən, lakin onların tarixi olaylar nəticəsində türk və ərəb dillərində danışmağa məcbur olduğunu iddia edən, türk və ərəb dilinin indi fars dilini guya təhlükədə qoyduğu üçün dövləti bu dillərin «başını əzməyə» çağırıran Məhəmməd Hüseyn Furuğiyə layiqli cavab vermişdir. O, Furuğinin dönə-dönə işlətdiyi «iraninejadlılıq» (iran irqliliyi) deyilən ifadənin kökündən yanlış olduğunu qeyd edərək, İranda müxtəlif xalqların və dillərin mövcudluğunu ölkənin konstitusiyasında təsbit edildiyini, dilin irqi heç də müəyyən etmədiyini başa salmaqla, bu gün İranda milli dillərin ölkə həyatında, tədrisdə və s. işlədilməsinin tə'min edilməməsini Furuğ kimi ifrat şovinist, faşist mövqedə duranların fəaliyyəti ilə əlaqələndirmişdir. C.Hey'ət isbat edir ki, minillik türk sülalələri zamanında məhz türk hökmədarları fars dilini qoruyub saxlamış və qüvvətləndirmişlər.

Cavad Hey'ətin «Varlıq» dərgisində çap etdirdiyi silsilə məqalələrindən «Oğuzlar» (1981, №4), «Kitabi-Dədə Qorqud dastanı», «Ağ-qoyunlular» (1986, №1—2), «Əski türk kitabələri» (1986, №3,4,5), «Məhəmməd Əmin Rəsulzadə» (1990, №3), «Azərbaycanın adı və sərhədləri» (1993, №3), «Şimali Azərbaycanda keçən qanlı hadisələr və qırğınlar» (1989, №4) və bunlar kimi onlarla məqalələri Azərbaycan tarixinin obyektiv araşdırılması və şərh edilməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu sahədə Cavad Hey'ətin ardıcıl elmi araşdırılmalarının məhsulu olan, İranda, Azərbaycanda və Türkiyədə nəşr edilən «Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış»¹ kitabı ayrıca qeyd olunmalıdır. İran türklerinin (azərbaycanlıların) tarix və mədəniyyətinin ümumazərbaycan və ümumtürk tarix və mədəniyyətinin ayrılmaz bir hissəsi olduğunun şərh edildiyi bu kitab Azərbaycan tarixini saxtalasdırınlara ən tutarlı cavabdır.

Yekun olaraq qeyd etmək istəyirik ki, iyirmi ildən çox tam anlamı ilə məlli şüur və varlığımız uğrunda mübarizə aparan «Varlıq» dərgisi doktor Cavad Hey'ətin ən qiymətli, ən böyük əsəridir, Azərbaycan xalqının bölünməz tarix və mədəniyyətinin parlaq güzgüsüdür. Doktor Cavad Hey'ət isə «Varlıq»ın fədakar xidmətçisi, Azərbaycan xalqının tarix və mədəniyyətinin sadıq və ardıcıl keşikçisidir.

EYNULLA MƏDƏTLİ

¹ Türklerin tarix və mədəniyyətinə bir baxış. Tehran, 1987; Bakı, 1993; Ankara 1998

NURLU ADAM

Yer üzündə elə adamlar var ki, həyatlarının mə'nasını insanlara xidmət etməkdə görür və bu amal uğrunda hər cür fədakarlıq göstərir-lər. Bununla da onlar ətrafdakılardan seçilir, qeyri-adi, müqəddəs bir varlığa çevrilir və hələ diriykən öz gözəl əməlləri ilə xidmət etdikləri insanların qəlbində əbədi məskən salırlar. Belə insanlardan biri də dövrümüzün dahi şəxsiyyətlərindən olan dünya şöhrətli alim, qüdrətli cərrah, ədəbiyyatşunas, tarixçi, İranda doğma Azərbaycan dilində çıxan «Varlıq» jurnalının tə'sisçisi və baş redaktoru doktor Cavad Hey'ətdir.

Şəfahı əlləri ilə minlərlə insana həyat verən Cavad Hey'ətin böyüklüyü məhz onda olan vətənpərvərlik, xalqsevərlik hissinin gücündədir desəm, yanılmaram. Vətəninin, torpağının mənafeyini öz canından qat-qat əziz tutan, o taylı-bu taylı xalqının dərdlərini, ələmlərini qəlbində gəzdirən qeyrətli Vətən oğlu, Azərbaycan vətəndaşıdır Cavad Hey'ət. İnsanlığa xas bütün müsbət keyfiyyətləri özündə ehtiva edən, loğman biçağı ilə qələmin vəhdətindən mö'cüzələr yaranan, ensiklopedik biliyə malik olan belə bir şəxsiyyətlə tanışlıq hər bir kəsə ancaq iftixar və qürur gətirə bilər.

1992-ci ilin yay ayları ömrümün ən mə'nalı günləri kimi heç zaman yaddaşından silinməyəcəkdir. Respublikamızın ərazi bütövlüyü uğrunda erməni təcavüzkarlarına qarşı vuruşarkən yaralanmış polis, daxili qoşun, milli ordu əsgərlərinin müalicə işini təşkil etmək üçün Cavad Hey'ətin də'vətilə bacısı oğlu, Alman—Azərbaycan Cəmiyyətinin sədri, tanılmış xeyriyyəçi doktor Ağabəy Azərbaycanı ilə birlikdə Tehran şəhərinə getmişdim.

Cavad Hey'ət bizi evində özünəməxsus ləyaqətlə, təbiətindən gələn bir kübarlıqla qarşılıdı. Mən əvvəller onun haqqında dostum professor Nurəddin Rzayevdən çox eşitmışdım, amma özünü görməmişdim. İlk gördüyümdə sanki bu böyük insanın çöhrəsindən və baxışlarından süzülən işiq selinə qərq oldum. El arasında işlənən «nurlu adam» ifadəsi elə bil ki, məhz bu şəxs üçün deyilmişdi. Söhbət əsnasında onda müşahidə etdiyim xüsusiyyətlər—sadəlik, təvazökarlıq, mehribanlıq, nəzakətlilik—bir sözlə, misilsiz mə'nəvi zənginlik məni heyran etmişdi.

Biz onunla xeyli dərdləşdik və Qarabağımızın taleyinin onu qəlbən nə qədər incitdiyinin, rahatsız etdiyinin şahidi oldum. Yaralılardan söhbət açıqdə isə o kövrəldi və göz yaşlarını saxlaya bilmədi. O, yaralıların müalicə məsələsini həll edəcəyinə və məni İranın səhiyyə rəhbərləri ilə görüşdürcəyinə söz verdi və və'dinə əməl etdi.

Ertəsi gün biz Azərbaycanın İrandakı səfirliyinə getdik. Doktor Ağabəy Azərbaycanı ilə birlikdə səhiyyə naziri Məlikzadə, onun müavini doktor Təbibi ilə görüş keçirdik. Biz Azərbaycandan gələn ilk nümayəndə idik ki, səfirliyin yeni binasında görüş keçirirdik. Cavad Heyətin sayəsində 5 gün ərzində çox çətin, həm də respublikamız üçün olduqca önəmlı bir məsələni həll etdik: yaralılarımızın təmənnəsiz olaraq Tehran, Təbriz və Rəşt şəhərlərində müalicəsinə razılıq aldıq. Həftə bizim Tibb İdarəsinin Tehranda müvəqqəti nümayəndəlik açmasına da imkan yaradıldı. İdarənin 16 əməkdaşı müxtəlif vaxtlarda Tehrana gələrək yaralıların problemlərinin həllində iştirak etdilər. Bu işlərdə bizə böyük köməklik göstərən Heyətlər nəslinin üzünə İranda bütün dövlət idarələrinin, xəstəxanaların, evlərin qapılarının açıqlığını gözlərimlə gördüm.

Razılığa əsasən, öncə 11 nəfər yaralı ilə birlikdə Nazirlər Kabine-tinin məs'ul işçisi Hadi Rəcəbov, Ədəbiyyat İnstututunun direktoru, prof. Yaşar Qarayev, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədr müavini Hacı Cəbrayıł, DİN-nin məs'ul işçiləri Həmid Cəfərov və mən Azərbay-can Televiziyanının çəkiliş qrupunun müşayiəti ilə 1992-ci ilin iyun ayında Tehrana yola düşdük. Tehranda yaralılarımızı Cavad Heyətin iştirakı ilə «Pünzeyi-Xordat» xəstəxanasında yerləşdirildilər. Beləliklə, xalqımızın 180-dən çox rəşadətli oğlu bu xeyirxah insanın bilavasitə himayəsi və rəhbərliyi ilə Tehranın, Təbrizin və Rəştin klinikalarında müalicə olunaraq Vətənə qayıtdılar. Televiziyanın «Durna teli» proq-ramı bu haqda xüsusi film yaratmışdır.

1994-cü ildə doktor Heyət mənim də'vətimlə Daxili İşlər Nazirliyinin Mərkəzi hospitalının 30 illik yubiley tədbirlərində iştirak etmək üçün Bakıya gəldi və öz ürək sözlərini, arzularını tibb işçilərinə yetirdi. O, ömrünün bu ixtiyar çağında belə ayağını fəxri üzvü olduğu DİN-nin Mərkəzi hospitalından çəkmir, respublikamızın suverenliyini, ərazi bü-

tövlüyünü qoruyarkən yaralanmış polis və daxili qoşun əməkdaşlarına qayğı göstərməyi özünə borc sayı, fəlakətlər girdabına düşmüş xalqımızın ağları ilə yaşayır.

Böyük qəlbi Azərbaycan eşqi ilə döyünen Cavad Hey'ətin vətənpərvərlik qeyrəti torpaqlarımızın bir hissəsinin tarix boyu himayəmiz altında dolanan, rəhmimiz və mərhəmətimizdən faydalanan ermənilər tərəfindən işğal edilməsini, «Qarabağ münaqişəsi» adı altında aparılan azərbaycanlıların soyqırımını, təbii ki, qəbul edə bilməzdi. İrandakı Qarabağ Müsəlmanlarına Yardım Komitəsinin sədri Cavad Hey'ət bu milli faciənin qarşısının alınması üçün hər bir üsula əl atmış, hətta İran İslam Respublikasının və Türkiyənin dövlət başçılarına telegram və məktubla rəsmi müraciət etmişdir. Yadımdadır, İstanbuldan Bakıya qayırdırmış. Təyyarədə əlimə bir qəzet keçdi. Burada Cavad Hey'ətin Türkiyənin prezidenti Süleyman Dəmirələ açıq məktubu dərc olunmuşdu. «Əsarətdən yenicə çıxmış qardaşlarımızı yalqızmı buraxmaliyiq?» suali ilə üzünü Dəmirələ tutmuş bu müdrik insanın Azərbaycan qayğılı, Azərbaycan ağrılı məşhur kəlamlarını bu gün də xatırlayıram: «Heç bir zaman insanlığın ağrilarını unutmadiğim kimi, məmləkətim, millətim, dindəşərim və soydaşlarının qayğıları və kədərlərindən kənarda qalmadım və onlardan ayrı yaşamadım». Mən məqaləni axıra kimi oxuya bilmədim və hönkürtü ilə ağladım. Həmin gün mənim yaddaşimdə dərin, siliməz iz buraxıb.

Bəli, Cavad Hey'ət xalqı, milləti yolunda yana-yana ömrün 75 illik zirvəsinə ucalan və bu zirvədən qoca Şərqə nur çiləyən parlaq bir gənəsdir.

Ustad Hey'ətin canından artıq sevdiyi xalqı üçün hələ çox işlər görəcəyinə inanır və Ulu Tanrıdan bütün qəlbimlə ona uzun ömür və cansağlığı dileyirəm.

BƏHRUZ SƏFƏRƏLİYEV

Daxili İşlər Nazirliyi tibb idarəsinin rəisi, polis polkovniki

ŞƏXSİYYƏTİN CAZİBƏSİ

Onun haqqında çoxdan, özü də müxtəlif adamlardan eşitmışdım. Təcrübəmdən bilirdim ki, bir adam haqqında dolğun və obyektiv təsəvvürün yaranması üçün hərtərəfli informasiyaya malik olmalısan, yəni ki, bilgiləri bir qaynaqdan almamalısan, mənfi və müsbət rə'yələri arasdırıdan sonra öz şəxsi münasibətini formalasdırımlısan.

Doktor Cavad Hey'ətin timsalında həyat və sənət təcrübəm gərəksiz oldu: onun haqqında, özü də müxtəlif adamlardan yalnız və yalnız müsbət rə'yələr eşitdim ki, nəticədə təcrübəmi yox, bu şəxsİyyətin cazibəsini üstün tutmağı rəva bildim.

Uzaqdən-azağa, televiziya ekranından hörmətli doktor Cavad Hey'əti izlərkən onun alicənablılığı, kübarlıqla yoğrulmuş sadeliyi, müdrik baxışlarından sözüllən insansevərliyi bir sənətçi kimi məni ov-sunlayırdı, heyfisi lənirdim ki, teatr və kino yaradıcılığında bu cür şəxsiyyətin obrazını yaratmaq mənə müyəssər olmadı. Mənə elə gelir ki, məhz belə şəxsiyyətlərin mövcudluğu xalq arasında alımlarə, həkimlərə, ümumiyyətlə, ziyalılara səmimi hörmət yaradır.

* * *

Qaranlığın, zülmətin bağlığını yaran ziyalıların dərkədilməz cazibəsi məndən ötrü sırr deyildi: həyatimdə çox hadisələr olub ki, onları rəsional dəlillərlə izah edə bilmirəm.

...Fələyin yazısıyla doktor Cavad Hey'ətlə ən çətin, ən ağır günlərimdə şəxsən tanış oldum, heç bir tibbi alətdən istifadə etmədən doktor məni müayinə etdi və bir an belə tərəddüd də etmədən diaqnozumu qoydu. Bu azmiş kimi, doktor mənə yubanmadan Tehrana gedib cərrahiyə əməliyyatından keçməyi əmr etdi. Bəndənizdə qorxu və ya təşviş duymayan doktor bir qədər sakitləşdi və gələcək əməliyyatın incəliklərini populyar formada, amma yüksək peşəkarlıqla açıqladı. E'tiraf edim ki, o andan ürəyimdə əməliyyat mənə o qədər də təhlükəli görünmürdü. Sonradan anladım ki, doktor Cavad Hey'ətin cazibə dairəsinə düşənlərin hamısı onun müsbət həyat enerjisindən faydalıdır və öz növbələrində onu yaymağa çalışırlar.

* * *

Rəvayətə görə, ulu Loğman həkimin biçağından da, hər cür dərmanlardan da sözü üstün tuturdu. Bunun nə dərəcədə doğru olmasını doktor Cavad Hey'ətlə səhbət edənlər bilir. Bə'zən mənə elə gəlirdi ki, bu adam hər səhbət elədiyi adamı sözü ilə müalicə etməyə başlayır: bir neçə dəqiqədən sonra özündə nə isə rahatlıq duymağa başlayırsan və başına gələn bəla o qədər də amansız, çarəsiz görünmür.

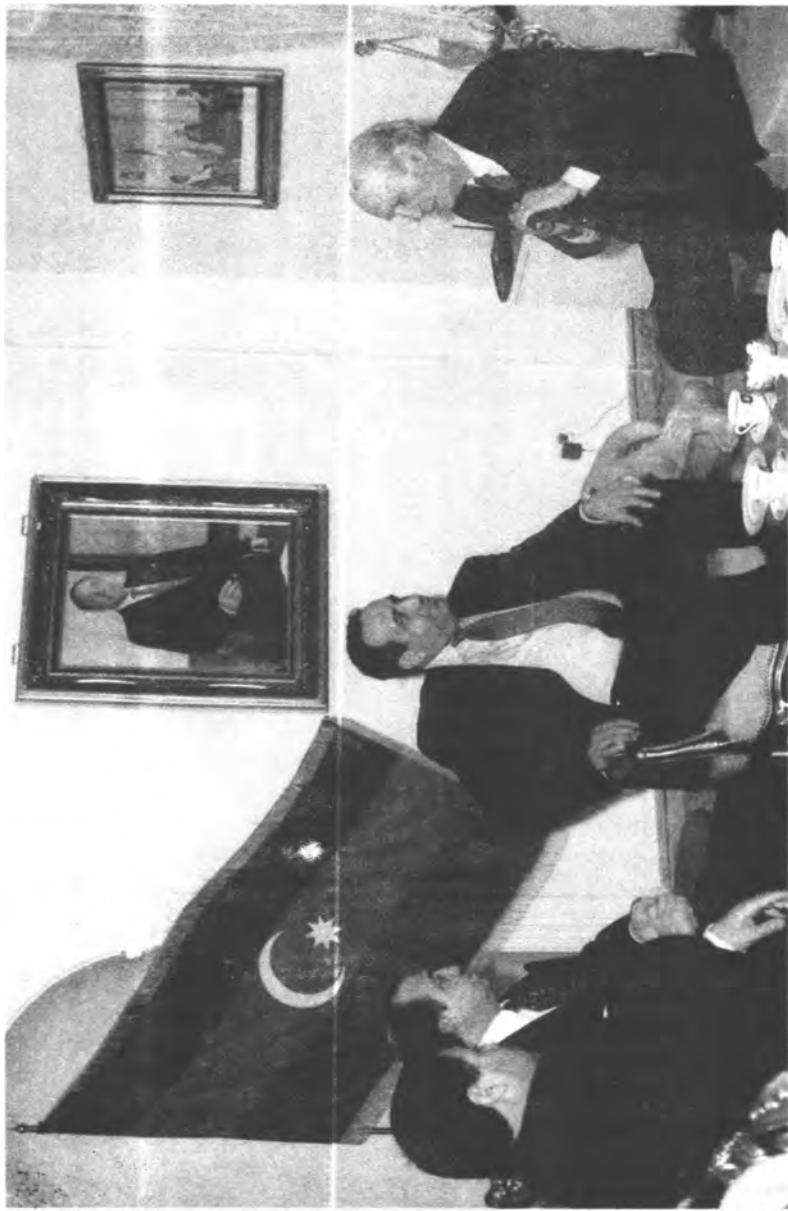
Doktor Cavad Hey'ətin cazibə dairəsini düşünərkən bir də anladım ki, şəxsi tanışlığımızdan öncə fikrimdə yaratdığını obrazla real Cavad Hey'ət əslində eynidir və deməli, mən yanılmamışam: doktoru məndən əvvəl tanıyanlar onun şəxsiyyətinin əsl mahiyyətini dəyərləndirib onun haqqında yalnız müsbət rə'y söyləyirdilər. Xoş, işqli Söz öz xeyirxah işini hər zaman gördüyü kimi Cavad Hey'ət şəxsiyyətiylə bağlılıqlıda da eyni xassəyə malikdir...

* * *

Alımların hikməti yalnız çalışdıqları elmi sahədə deyil, həyatın bütün sferalarında özünü bürüzə verir. Onların cazibə dairəsi konkret məkandan qat-qat genişdir—bunun təsdiqini ağır sınaga çekildiyim zaman gördüm, yaşadım.

... Məhz doktor Cavad Hey'ətin cazibə dairəsində çıxdan tanıldığım Maqbet Bünyadovu yenidən tanıdım. Mənimlə Tehrana gedən Maqbet müəllim indi çalışdığı Sirk, əvvəller işlədiyi Musiqili Komediya Teatrında müşahidə etdiyi hadisələri elə dadlı, elə gülməli, elə mə'nalı danışındı ki, onun direktorluğu keçirdi ikinci plana: önə çıxan yüksək ifaçılıq bacarığı və çox dərin humanizmi olurdu. Əməliyyatdan öncə bəndənizə ürək-dirək vermək qərarına gəlmış Maqbet qardaşım bir an belə qərarından dönmədi!

Doktor Cavad Hey'ətin cazibə dairəsində var olan neçə-neçə adamlarla sanki doğmalaşdım, dostlaşdım! İran İslam Respublikasının neçə-neçə adlı-sanlı, yüksək mənsəb və vəzifə sahibi bəndənizin görüşünə gəldi və bununla həm də amayı Cavad Hey'ətə olan hörmət və ehtiramını bir daha təsdiqlədi!

Cavad Hey'at Azərbaycanın xarici işlər naziri Vilayət Quliyev və səfir Abbaslı Həsənovla birlikdə Azərbaycanın İrandakı səfirliyində

Cavad Hey'ət qızları Məlihə, Mənijə və kürəkəni Məcidlə

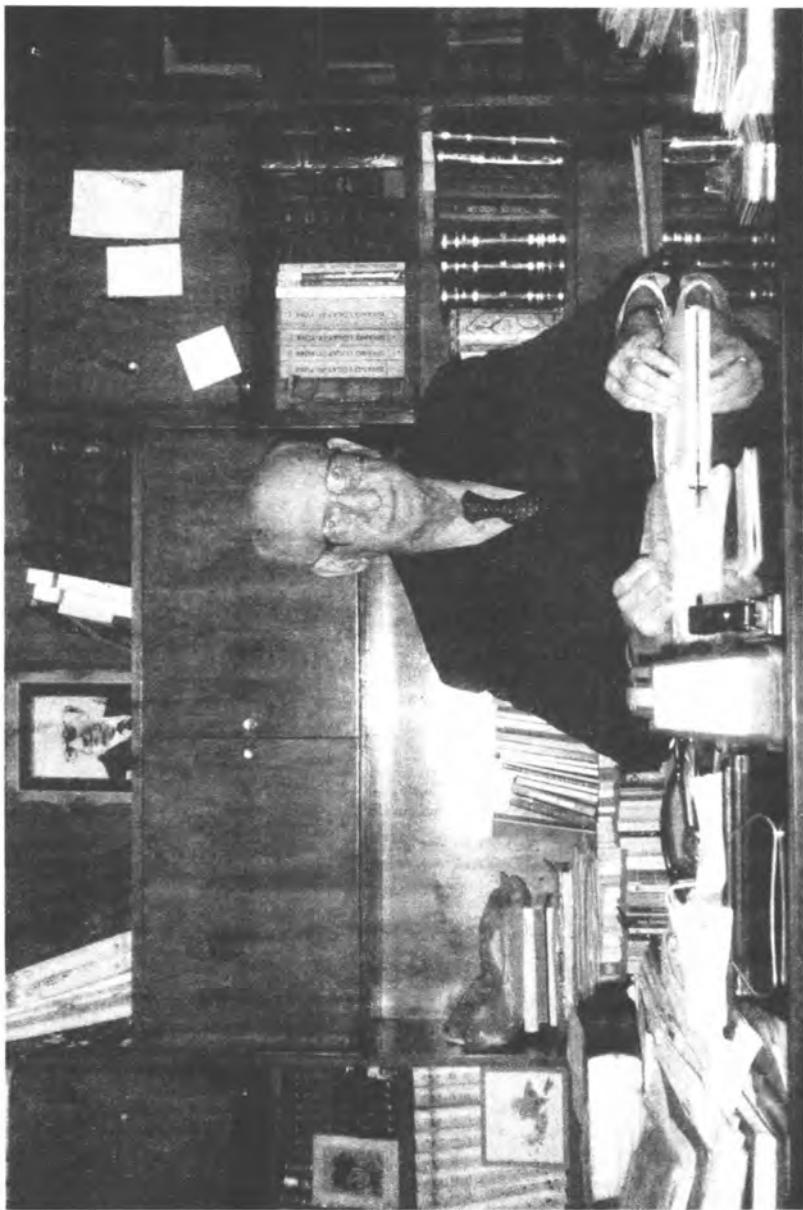

Cavad Hey'ət bacısı oğlu Ağabəy Azərbaycanı və xanımı Krista ilə

Cavad Hey'ət evində Məmmədrzə Hey'ət, Behruz Axundov, Elxan İbrahimov
və Abdulla Məmmədova birlikdə. Tehran, 1999

Cavad Hey's et qehnu otzguda

Xəstəxanada şəfa tapan neçə-neçə sadə insan yaxınlaşış mənə də şəfa diləyir, doktor Cavad Hey'ətin canına dua edir, ölənlərinə rəhmət söyləyirdi. Hələ on il bundan önce Bakıda «YUG» Teatrının Şəhri-yarın əsəri üzərində hazırlanmış tamaşasında tanış olduğum hörmətli dostumuz Şə'r dustla bu mövzuda söhbətlər etdi və belə qərara gəldim ki, şəxsiyyətin cazibəsi bütün fiziki qanunlardan daha güclü, daha müqəddəs və daha dərkədilməzdür!!!

* * *

Şair deyir: «Biriylə dostluğu bacarmayan kəs, yoldaşlıq edərmi sonra yüzüylə?!»

Doktor Cavad Hey'ətin cazibə dairəsində mövcud olan saysız-hesabsız insanları düşündükcə anlayırsan ki, bu şəxsiyyətin mayası dostluqla yoğrulub, bu insanı yaşıdan da, ona tərəf cəzb edən də dostluqdur.

Azərbaycanımızın dostu doktor Cavad Hey'ətə salam olsun!

HƏSƏNAĞA TURABOV

xalq artisti

«VARLIQ» DƏRGİSİ VƏ ONUN GÖRKƏMLİ YARADICISI

*Vətənsiz yaşamaq mümkün olsa da,
Dilsiz bir böyük xalq gedəcək bada.*

ƏZİZ MÖHSÜNİ

«Varlıq» dergisi yayınladığı 20 il ərzində, Azərbaycan və ümumiyyətlə, türk dili, tarixi, folkloru və bir çox önməli mövzuları ehtiva edən və bu sahədə yalnız Azərbaycan və İrana deyil, bütün türk dünyasına yeniliklər gətirən bir ensiklopediya halına gəlmışdır. Dərginin ilk sayından əlimizdə olan son sayına qədər, Azərbaycan türk kultürü və mədəniyyətinə aid hər bir mövzu ilə xüsusən dil və ədəbiyyatımıza dair elmi araşdırımlar və öyrədici (didaktik) yazılarla tez-tez rastlaşmaq olar. Bu da, ana dilinin İranda türklər üçün gerçəkdən həyatı bir məsələ olduğunu və dərginin bu məsələyə son dərəcə önem verdiyini göstərməkdədir.

Azərbaycanın böyük milli şairi rəhmətlik Bulud Qaraçorlu «Şəhəndəin fars şovinistlərinin illər boyu apardığı apartayd siyasetinin iç-üzünü kəskin bir dillə açan «Yasaq» şe'rinin dərginin ilk sayında çap olunması da bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır:

Taleyimə sən bax!
Düşüncələrim yasaq,
Duyğularım yasaq,
Keçmişdən söz açmağım yasaq,
Gələcəyimdən danışmağım yasaq,
Ata-babamın adın çəkməyim yasaq,
Anamdan ad aparmağım yasaq...
Bilirsən? Ana dan doğulanda belə,
Özüm bilməyə-bilməyə
Dil açıb danışdığım dildə
Danışmağım da yasaq imiş, yasaq!!

¹ «Varlıq», 1979, sayı 1, səh. 15

İranda Pəhləvilər dövründə türkçəmizin yasaqlanması və onunla da azərbaycanlıların doğma dil, ədəbiyyat və mədəniyyətdən məhrum edilməsilə bağlı yazırlara dərginin hər sayında istər ayrıca məqalə və şe'r, istərsə də oxucu məktubları şəklində geniş yer verilmişdir. Həmin yazırlardan biri də dərginin naşiri və baş yazarı d-r Cavad Hey'ətin «Varlıq»ın iyirmi yaşına girməsi münasibəti ilə yazdığı məqalədir. D-r Hey'ət bu məqaləsində dərginin kimlər tərəfindən, nə üçün və necə nəşr edilməsi və keçən 19 ildə görüyü işlər və etdiyi xidmətlər haqqında ətraflı danışdıqdan sonra, bir daha ürək ağrısı ilə dilimizin düşdürüy ağır vəziyyətə toxunaraq, İranda türk düşmənliyinin artıq ənənəyə çevriləməsi və kültür şəklini almasından söz edərək yazar.

«Uzun illər Pəhləvi rejimində yasaq olan və kökdən inkar edilən bir dildə dərgi çıxarmaq və o dili, ədəbiyyatı və mədəniyyəti təbliğ etmək asan bir iş deyildi, hətta indi daha asan deyildir. İslami inqilabın və onun iş başına gətirdiyi hökumətin bizə verdiyi haqqı həyata keçirmək bizi bir çox çətinliklərlə qarşı-qarşıya qoymuşdur. Pəhləvilər zamanında hökumət stratejisi kimi tətbiq olunan türk düşmənliyi ya-vaş-yavaş fərhəng-mədəniyyət şəklini almışdır. Kökü Firdovsi və onun zamanına qədər gedən türk düşmənliyi, Pəhləvilərin iş başına gelməsindən sonra ən şiddətli şəklini almışdı. Hələ Avropadan gelən nasionalizm, Məşrutə inqilabından sonra, Pəhləvilər zamanında fars nasionalizm və hətta şovinizminin doğmasına və xalq arasında, xüsusi olmuşlar və aydınlar arasında bir milli fərhəng və vətənpərvəstlik kimi yayılmasına səbəb olmuşdur. Bu vəziyyət, Pəhləvilərin süqutu ilə (düşürülməsilə) aradan getməmiş və təəssüflə deməliyəm ki, hələ də davam etməkdədir».¹

Göründüyü kimi, Pəhləvilərin devrilməsindən iyirmi il keçsə də, İran əhalisinin aşağı-yuxarı yarısını təşkil edən türklərin ana dili nəinki rəsmiləşməmiş, hətta ona qarşı aparılan mənfi və bir çox halda çirkin təbliğat hələ də davam etməkdədir. Fəqət bu düşmənlik, keçmişdəkin-dən fərqli olaraq dövlət məqamları tərəfindən deyil, əsasən, dövlət orqanlarına nüfuz etmiş əski şovistlərin əli ilə yeridilməkdədir. Bütün bunları nəzərə alaraq cəsarətlə deyə bilərik ki, «Varlıq» dərgisi onun yaradıcısı və yönədicisi olan d-r Cavad Hey'ətin mədə-

¹ D-r Cavad Hey'ət. «Varlıq» iyirmi yaşında, «Varlıq» dərgisi, 1998, sayı 107

niyyət sahəsində ilk şah əsəri sayılsa da bütün çətinliklərə və qadağalara rəğmən dərgini bu günə qədər həm də yüksək səviyyədə, eyni zamanda, sağa-sola sapmadan yaşada bilməsi, dilinə və elinə ürəkdən bağlı olan yeni bir nəsil törətməsi, onun ikinci şah əsəri sayılmalıdır. Təbiidir ki, bu şah əsərlərin yaranmasında «Varlıq»ın qurucuları, yazarları və hətta oxucularının da unudulmaz rolü olmuşdur.

«Varlıq» dərgisi, Güney Azərbaycan türk mətbuatının ən yaşlısı olması e'tibarilə «Əkinçi»nin, yayım dairəsinin genişliyi, oxucuya tə'sir və yeni ədəbi bir məktəb açması e'tibarı ilə «Molla Nəsrəddin»in və dil və bəlkə də məfkurə e'tibarı ilə «Tərcüman»ın davamçısı olaraq, Azərbaycan mətbuatı tarixində özünəməxsus bir mövqə və dəyər qazanmışdır. Mirabbas Aslanov «Qalmaz bu çöl divanəsiz» adlı yazısında «Varlıq» dərgisini qaranlıqları işıqlandıran məş'ələ bənzədərək yazar:

«Birinci Azərbaycan qəzeti «Əkinçi»nin naşiri və redaktoru Həsən bəy Zərdabinin xidmətlərindən danışan Əlibəy Hüseynzadə 1907-ci il-də yazmışdı ki, «aləmi-islam qaranlıqlar içərisində qaldığı zaman, bu adam əlinə məş'əl alıb, qaranlığı işıqlandırmağa çalışırdı. O məş'əl nə idi? Əvvəlinci mətbü kəlam idi» («İrşad» qəzeti, 2 dekabr 1907, № 122).

H.Zərdabi, Ünsizadə qardaşları, M.Şahtaxtı, C.Məmmədquluzadə, Ə.Ağayev, Ə.Hüseynzadə, N.Vəzirov, Ü.Hacıbəyov və «mətbü kəlam»ın Koroğlu dəlilərinə əkiz qardaş olan «divanələri» ömürlərini xalqa bağışlayıb getdilər, «aləmi-islam»ın qaranlıqlarını işıqlandıran məş'əli doktor Cavad Hey'ət gəzdirməyə başladı».¹ Bu məş'əl 21 ildən bəri Tehranda yayınlanan «Varlıq» dərgisidir.

Dilimiz, ədəbiyyatımız və tariximizə aid müxtəlif sahələrdə aparılmış araşdırmaları ilə dərgidə çıkış edən d-r Cavad Hey'ət, ilk yazısını «Azəri türkcəsinin tarixinə qısa bir baxış» adlı məqalə ilə başlamışdır. O, bu məqalədə türk sözünün etimologiyasını verdikdən sonra, türk kəlməsinin irqi bir məfhum deyil, kültürel-mədəni bir anlam daşıdığını qeyd edib, «Azərbaycanlıların əsil İranlı (Ariyayı) olub, Monqolların istilasından sonra türkləşdiklərini» iddia edən fars şovinistlərinə mö'təbər faktlar əsasında cavablar verir və yazar: «Ana dili türkçə olan, türkçə danışan və türk adət-ənənəsilə yaşayan hər kəs turkdür» («Varlıq», 1979, sayı 1, səh. 20).

¹ Mirabbas Aslanov. Cənubdan səslər: Qalmaz bu çöl divanəsiz, «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 3 fevral 1989

D-r Cavad Hey'ət, məqaləsinin davamında Azərbaycan türkçəsinin 700 illik yazılı tarixə malik olması və türklərin tarix boyu İrana və Azərbaycana köçləri barədə, eyni zamanda, onların İslAMDAN sonrakı dil və ədəbiyyatları haqqında qısaca danışaraq, «Qutadqu Bilik», «Divanu lügət-türk», «Ətbətül-Həqayiq», «Dədə Qorqud» və bu kimi qiymətli əsərlər həm də Azərbaycanın görkəmli ədibləri barədə oxucularına mə'lumat verir. Bu məqalə, əslində, d-r. Hey'ətin «Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış» adlı silsilə məqalələrinin başlanğıcı sayılır. D-r Cavad Hey'ət həmin məqalələri bitirər-bitirməz «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» adlı başqa bir silsilə məqaləsini də dərgidə dərc etdiirməyə başlayır və qısa bir süre içərisində klassik və şifahi ədəbiyyatımıza dair ayrıca kitab şəklində üçcildlik bir ərməğan bağışlayır.

«Türk dili və əlhcələri tarixi» kitabının bir bölümü olaraq, d-r Cavad Hey'ətin «Varlıq» dərgisində farsca nəşr etdirdiyi «Azərbaycan türkçəsinin adı və mövqeyi barədə» məqaləsi fars irqilərinin saxta iddialarına cavab mahiyyəti daşımaqla yanaşı «Varlıq» dərgisinin dili-mizin adı barədə münasibətini də bildirməkdədir. D-r. Hey'ət, ilk önce şovinistlərin iddialarını açıqlayaraq yazar: «İran əhalisinin nisbi ək-səriyyətinin türk olduğuna baxmayaraq, ma'ləsəf hətta xoşniyyəti olan vətəndaşlarımızın bə'zisi keçən əlli ildə aparılan şovinizm və mədəni istismar siyasətinin etgisi altında qalıb və belə bir iddia irəli sürürlər ki, «Türkə Azərbaycan və İran türklərinin dili deyil, çünki Monqolların İrana gəlməsinə qədər onların dili tat və ya fars dili olmuş və türk dili Monqolların hakimiyəti dövründə zorla xalqa qəbul etdirilmişdir. Başqa bir sözlə desək, Monqol hökuməti azərbaycanlılara türkə öyrətmiş və onları ev, ailə, tayfa, şəhər və yurdlarında türkə danışmağa məcbur etmiş və bu da onların ana dillərini unutmalarına və türkləşmələrinə səbəb olmuşdur. Sonra deyirlər ki, həmin səbəblərə görə, İran turkdilliləri türk deyil, Ariyayı və iranlı soyundandırlar». D-r Hey'ət sonra əlavə edir ki, «bu qəbil adamların çoxu (fars şovinistləri və ya türk manqurtları) irq sözünün həqiqi mə'nasını bilmədən iranlı olduqlarına (vətən e'tibarılə) heç bir dəlil və sübut gərəkməyən xalqlardan xəyalı bir irq düzəldib, vahid və nümunə bir millət yaradaraq İranın müstəqilliyini qorumaq və pantürkizm və kommunizm təhlükəsi qarşısında dayanmaq istəyirlər. Onlara görə, Azərbaycanda türkə da-

nışılır və Allah eləməmiş, məktəblərdə türk dili oxunursa İran parçalanacaq və Azərbaycan da Türkiyəyə və ya Sovet İttifaqına* yapışacaqdır». D-r Cavad Hey'ət, onlann cavabında deyir ki, «Əgər bu fikri qəbul etsək, həmin iddianı Xorasandakı fars dili haqqında da irəli sūrmək olar. Çünkü Xorasanın qonşusu olan Əfqanistanın da dili farscadır və oranın (Əfqanistanın) Sovet ordusu tərəfindən işğal olunduğu və orada kommunizm rejiminin bərpası İranın müstəqilliyini təhlükəyə sala bilir. Odur ki, Xorasanda fars dili yığışılmalıdır. Xüsüsən ki, Xorasan və Əfqanistan farscalarının fərqi Azərbaycan və Türkiyə türkçələrinin fərqindən daha azdır». Göründüyü kimi, d-r Cavad Hey'ət, məqaləsində şovinistlərin öz fikirləri və təklifləri ilə onları məhkum etməyə çalışır. Amma təəssüflə demək lazımdır ki, dilimizin düşmənləri məntiq və dəlil adamı olmadıqları üçün bu düşüncə onların tərəfindən hələ də yayılmaqdadır. Müəllif məqaləsinin davamında azərbaycanlıların monqolların əli ilə türkləşdikləri fikrinə qarşı çıxaraq yazar: «Keçmiş əlli ildəki hakimiyyət, əlində olan məktəb və universitet kimi imkanlara malik olduğuna və Türk dilinin məhvi üçün cizdiyi planlarına rəğmən, hansı şəhər, qəsəbə və kəndi və ya türk tayfasını farslaşdırıa bilmışdır? Bəlli deyil ki, sadə (imkansız) monqollar hansı məlzəmə, metod və yoldan faydalanaraq, savadsız və ucqarlıarda yaşayan milyonlarca insana türkəni öyrədib, ana dillərini, yə’ni tat və ya fars dilini unutmağa məcbur etmişlər... Bundan əlavə, mə’lum deyil, monqollar nədən bu işi öz dilləri üçün yapmadılar və əksinə, yerli tatlar kimi onlar da türklərin arasında əriyərək türkləşdilər...»

D-r Cavad Hey'ət, yazısının sonunda dilimizin adı barəsində ortaya çıxan bə’zi ixtilaflara toxunaraq, bu məsələnin daha çox siyasi məhiyyət daşıdığını işaret edir və belə bir qənaətə gəlir ki, dilimizin adı türkçədir və Stalinin fermanından öncə bütün qaynaqlarda da türki deya adlanmışdır. Müəllifə görə, iki və ya bir neçə türk dil və ləhcəsi ni müqayisə etdiyimiz zaman ona Azərbaycan türkəsi demək məqsədə daha uyğundur. Əlbəttə, məqalənin yazılmış tarixi göstərir ki, bu məsələ son vaxtlarda Quzey Azərbaycanda gedən mübahisələrdən çox əvvəl «Varlıq»da öz əksini tapmışdır.

* Məqalə Sovet İttifaqının dağılmasından çox əvvəl yazılmışdır

Bu gün 21 yaşına girmiş olan və bu müddətdə İran, Azərbaycan, Türkiyə və Avropada yaşayan və ziyanlılarımız arasında mö'təber bir mənbə kimi tanınan və istifadə olunan «Varlıq» dərgisinin özünəməxsus bir dili və yazı tərzi var və bu məsələdə d-r Cavad Hey'ətin və rəhmətlik d-r Həmid Nətqinin payı və etgisi hər kəsdən çoxdur. Bilindiyi kimi, «Varlıq» dərgisi ilk gündən ədəbi dilimizin şimal variantını özünə örnək seçərək bütün yazılarını o çərçivəyə salıb Quzeyli-Güneyli vahid bir yazı dilinin yaranmasına doğru möhkəm addımlar atmağa çalışmış və bu yolda inanılmaz uğurlar qazanmışdır. Amma bununla belə, Türkiye və Azərbaycan türkçələrini mükəmməl bilən və başqa türk ləhcələri üzərində də ətraflı tədqiqat aparan d-r Hey'ət və d-r Nətqi hamımızın arzusu olan ortaq türkcənin—heç olmazsa İran, Azərbaycan və Türkiyə türklərinin anlaya bildiyi bir türkcənin həyata keçə biləcəyinin mümkün olduğunu öz yazılarında göstərmişlər.

Ustad Cavad Hey'ətin «Varlıq»da nəşr etdirdiyi onlarca elmi-ədəbi çalışmalarından biri də onun hələ də yazmaqdə olduğu yeni dilçiliyə aid məqalələridir. Bu araşdırımaların əhəmiyyəti burasındadır ki, təkcə Güney Azərbaycan deyil, hətta Quzey Azərbaycan üçün də yeni olan və müxtəlif səbəblər, o cümlədən, ideoloji görüşlər üzündən indiyə kimi üzərində yetərincə işlənilməyən mövzuları əhatə edir və ilk dəfə olaraq «Varlıq» dərgisində öz əksini tapır. D-r Hey'ət, bu yazılarında Amerikanın məşhur dilçisi Noam Çamskinin yeni teoriyalarını incələyərək, onları dilimizə tətbiq etməyə çalışır, eyni zamanda da Azərbaycan dilçilik elminə yeniliklər gətirir.

D-r. Cavad Hey'ətin «Varlıq»dakı yaradıcılığı o qədər rəngarəng və çoxşaxəlidir ki, onların haqqında fikir söylemək üçün irihəcmli bir kitab və ya kitablar yazmaq gərəkdir. O, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, tarix, ədəbiyyat tarixi, folklor və s. mövzularda yazdığı elmi məqalələri ilə bir filoloji tələbəsinə lazım olan bilgi və materialı dolğun və sadə şəkildə ortaya qoymuş və böyük bir elmi qrupun görəcəyi işi təkbaşına yerinə yetirməyi bacarmışdır.

Söz yox ki, ana dilinin yasaq olduğu qapalı bir mühit və Pəhləvi-lərdən başlayaraq bu günümüzə gəlib çatan ağır bir şəraitdə türkcəni

göylərə qaldırıb, dünya türkoloji mərkəzləri arasında özünəməxsus bir yer tutub, əlçatmaz arzuları həyata keçirmək üçün böyük düha, zəngin bilik, sarsılmaz iradə və bir sözlə, bu gün 75 yaşını qutladığımız ustad Cavad Hey'ət kimi bir qəhrəman tələb edir.

D-r Cavad Hey'ətin 100 illiyinin «Varlıq» dərgisinin 35 illik yubileyi ilə birləşkən keçirilməsi mənim ən böyük arzumdur.

MƏHƏMMƏD RZA HEY'ƏT

«VARLIQ» DƏRGİSİ NAXÇIVANDA TƏDQİQ EDİLDİ

Akademik Y.H.Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universitetinin (1993) fəxri professoru seçilmiş, yaddaşlarda, ürəklərdə əbədiyaşar varlığa çevrilən doktor Cavad Heyətin ali zəkası yollarımızı işıqlandıran nurlu çırraqdır. Bu zəkanın nuruna yiğisəraq 1994-cü ildə universitetimizdə «Varlıq—15» elmi-ədəbi yubiley keçirildi. Yubileydə Azərbaycanın digər şəhərlərindən də qonaqlar iştirak edirdilər.

Azərbaycan dövlətinin milli müstəqilliyi nəticəsində ədəbi-mədəni əlaqələr genişlənmiş, milli prinsiplərlə milli təfəkkür qaynaqlarının araşdırılması üçün zəmin yaranmışdır. Belə bir zamanda «Varlıq» dərgisini tədqiq etmək, keçdiyi möhtəşəm yolu araşdırmaq, bugünkü yaşantalarımızı olduğu kimi öyrənib müasir ədəbi prosesə tətbiq etməklə yanaşı, keçmişimizə və dünənimizə nəzər salaraq bu sahədə əməli işə başlamağın zəruri olduğu açıqlanmalıdır. Professor İ.Həbibbəylinin məsləhəti ilə «Varlıq» dərgisini namizədlik mövzusu kimi seçərək işləməyə başladım.

Azərbaycan türkçəsini məhəlli səviyyədə saxlayan bir məmləkətdə otuz beş milyonluq bir xalqın səsini dünyaya çatdırmaqdə iyirmi bir ildir ki, öz vəsaiti hesabına müntəzəm jurnal nəşr edən, bu illər ərzində o taylı-bu taylı xalqımıza zəngin ədəbi-mədəni, elmi bir xəzinə bəxş etmiş və bəxş etməkdə olan doktor Cavad Heyətin xidməti misilsizdir.

«Varlıq» jurnalı Füzuli sözündən, Dədə Qorqud qaynağından su içərək dilimizin, tariximizin, ədəbiyyatımızın keşiyini çekən əzəmətli bir qaladır. Müdafiə qalası! Bu qala Güney Azərbaycanın şifahi və yazılı ədəbiyyat incilərini öz səhifələrində nəşr etdirərək itibatmaqdan qoruyub saxlayan ədəbi prosesin, milli bədii-estetik fikrin kamala çatmasına, Güney xalqının oyanış və intibahına yeni istiqamət verir. Güney ilə Quzey Azərbaycanın ədəbi-mədəni, milli-ruhi vəhdət və birliyinə, təmas və əlaqələrinə xidmət edərək mə'nəvi körpü olmuş, illərlə bir-birinə həsrət qalan soydaşlarımızın bir-birinə bəslədiyi sonsuz sevgi və qardaşlıq duyğularının ifadəçisi, təbliğatçısı və carçısıdır.

Toplunun redaktoru doktor Cavad Hey'ət və redaksiya üzvlərinin şərəflə yaradıcılıq fəaliyyəti, milli idrak və şüurun oyanış və yüksəliş yolundakı xidməti, ana türk dilinin tərəkəmə saflığı uğrundakı sə'y və təşəbbüsleri, milli bədii mədəniyyət uğrunda mübarizə əzmi Bütöv Azərbaycanın tarixinə qızıl hərflərlə yazılıcaqdır.

Bu gündən sonra «Varlıq» dərgisinin neçə sayının çıxacağı barədə mə'lumat verə bilməsək də onu deyə bilərik ki, artıq mətbuat tarixində önəmli yerlərdən birini tutur.

Göründüyü kimi, «Varlıq» jurnalı İran İslam Respublikasında ana dilimizdə nəşr olunan ən uzunömürlü və davamlı ədəbi-elmi dərgidir. Bu jurnal öz ətrafında Güney Azərbaycanın tanınmış yaziçi və şairlərini, elmi qüvvələrini birləşdirmişdir. Onlar 21 ildir ki, doktor Cavad Hey'ətin rəhbərliyi altında birləşib çetin, ağır, lakin şərəflə bir missiyani həyata keçirirlər. «Varlıq» həmçinin Güneydə yeni ədəbi nəslin formallaşmasına da müsbət tə'sir göstərmişdir.

Ustad doktor Həmid Nitqi uzun illər jurnalın baş məqalələrini yazmışdır. O, ünlü türkoloq, ensiklopedik bilik sahibi olmaqla yanaşı, həm də gözəl şairdir. «Varlıq»ın müasir orfoqrafiyasının və qrammatikasının işlənilən hazırlanmasında onun xidmətləri misilsizdir. Onun «İmla qaydaları» adlı bir risaləsi də «Varlıq»ın əlavəsi kimi çap olunmuşdur. Məmmədəli Fərzənə «Varlıq»ın ilk sayından bu günə kimi jurnalın yaradıcı hey'ətinin tərkibində fədakarlıqla çalışır. O, 50 ildən çoxdur ki, ana dili və ədəbiyyatımızın inkişafı sahəsində yorulmadan xidmət göstərir. Dilimizin qrammatikası və folklorumuz haqqında bir çox çalışmaların müəllifidir. Dərginin çıxdığı gündən orada külüng çalanlardan biri də gözəl şairimiz Həsən Məcidzadə Savalandır. O, dilimizin və mədəniyyətimizin inkişafı yolunda öz bilik və bacarığını heç vaxt əsir-gəməmişdir. Jurnalın bir çox cari məsələlərinin həllində onun rolu misilsiz olmuşdur. Mərhum Əbdülkərim Mənzuri Xamnei, Səməd Sərdariniya və mərhum Teymur Pirhaşımı də ilk gündən «Varlıq»ın səmimi və fədakar həmkarları olub. Ə. Mənzuri 12 il ərzində dərginin materiallarını təmənnasız olaraq makinada yiğmiş, faydalı elmi-ədəbi məqalələri kiril əlifbasından ərəb əlifbasına köçürmiş, eyni zamanda, özü də folklorumuz barədə qiymətli tədqiqatlar aparmışdır. Neçə illər-

dir ki, bu nəcib işi Dilbər xanım İbrahimpur davam etdirir. Redaksiyaya gələn yazıların üzünün köçürülməsində və icra işlərində onun çox böyük xidmətləri vardır. Jurnalın hər bir nömrəsinin hazırlanıb nəşr edilməsində gənc tədqiqatçı-filoloq, Bakı Dövlət Universitetinin məzunu Məhəmməd Rza Heyvətin xüsusi rolü vardır.

Səməd Sərdariniya isə müasir Azərbaycan tarixinə aid farsca yazdığı məqalələrində Azərbaycanın böyük şəxsiyyətləri haqqında qiyamətli mə'lumatlar vermişdir. O, həm də dərginin səlahiyyətli nümayəndəsi kimi «Varlıq»ın saylarının Təbrizdə yayılması işini təmənnasız olaraq boynuna götürmüştür. «Varlıq»ın işıq üzü görməsindən bir neçə ay sonra professor Qulamhüseyn Bəydili, bir neçə il sonra isə professor Həmid Məmmədzadə onunla yol yoldaşlığı etməyə başlamışdır. Azərbaycanın bu iki görkəmli ədəbiyyatşunas alimi Bakıda ali məktəb bitirmiş, elmlər doktoru adı almışlar. Onların Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında yazdıqları qiyamətli məqalələr «Varlıq»ı məzmun və mündericə cəhətdən xeyli zənginləşdirmişdir. Professor Bəydilinin köməyi ilə «Varlıq»a yol tapmış mərhum Əli Kəmali ilk günlərdən özünü istə'dadlı yaziçi və tədqiqatçı kimi göstərmişdir. Əli Kəmalinin tədqiqatları nəticəsində üzə çıxarılmış Telimxan adlı şairin əsərlərinindən dərgidə bir sıra nümunələr verilmişdir. Onun başqa elmi-tədqiqi məqalələri də jurnalın maraqlı və oxunaqlı çıxmasına önəmli rol oynamışdır. Əziz Möhsüni poliqlot, şair və qiyamətli yaziçıdır. O, gözəl şə'rleri ilə bərabər, həm də istə'dadlı araşdırıcı kimi «Yeni çıxan kitablar» rubrikasının aparıcılarından biridir.

İsmayıllı Hadi də bir neçə ildir ki, müxtəlif sahələrə—ədəbiyyata, dilçiliyə, ilahiyyata aid elmi-tədqiqi məqalələri ilə «Varlıq» jurnalının elmi cəhətdən rəngarəng çıxmasına yardım göstərir. Şair Kərim Məşrutəçi (Sönmez) jurnalın daimi əməkdaşlarındandır. Mir Hidayət Hesari və Böyük Rəsulvənd isə son illərdə «Varlıq»ın cərgələrinə qoşulan yaziçı və şairlərdəndirlər.

Tarixdə maddi olan çox şeyi məhv etmək olar. Lakin yaddaşı, hafizəni məhv etmək olmaz. Dissertasiya ilə əlaqədar «Varlıq» jurnalının redaksiyasında, iş arxivində, zəngin kitabxanasında işləyərkən bu fədalıkar insanların şahidi olduğum zəhmət və çətinlikləri gözlərim qarşısın-

dadır. Müdafiə vaxtı isə Savalanın dediyi sözləri heç unutmaram: «Neçə illərdir ayrılığın acısı sanki bu gün canımızdan çıxdı. Ədəbi ümid çırarıımız «Varlıq» jurnalı ilə bağlı dissertasiya yazdığını üçün sənət halal olsun».

Mənim müdafiəm «Varlıq» jurnalının 20 illiyinə təsadüf etdiyindən başda doktor Cavad Hey'ət olmaqla bütün varlıqları jurnalın həm 20, həm də 21-ci ildönümü münasibəti ilə təbrik edir və deyirəm: Bütöv mədəniyyəti, dili, tarixi, mə'nəviyyatı olan vahid millətin səsini batırmaq olmaz. Bu böyük yolda Sizə uğurlar diləyirəm.

Allah Sizi amalınıza qovuşdursun, hörmətli ustadım, doktor Cavad Hey'ət.

NƏZAKƏT İSMAYILOVA

*filologiya elmləri namizədi,
Naxçıvan Dövlət Universiteti*

CAVAD HEY'ƏT FENOMENİ VƏ «VARLIQ» DƏRGİSİ

Doktor Cavad Hey'ət haqqında yazmaq mənim üçün həm asan, həm də olduqca çətindir...

C.Hey'əti mən 80-ci illərin əvvəllərindən—BDU-nun tələbəsi olduğum vaxtdan tanıyıram. Sonuncu kursda onun sahibi və naşiri olduğu «Varlıq» dərgisi ilə bağlı araşdırma apardığım üçün həmişə böyük hörmət bəslədiyim müəllimim rəhmətlik Abbas Zamanovun məsləhəti ilə doktorla məktub vasitəsilə əlaqə yaratmışdım. Heç özüm də gözləmədiyim halda o mənim ilk məktubuma, suallarımıza çox dolğun və operativ surətdə cavab məktubu yollamışdı.

Sonralar Azərbaycanın Xarici Ölkələrlə Dostluq və Mədəni Əlaqə Cəmiyyətində işlədiyim zaman cəmiyyətin xətti ilə Azərbaycana gələn Cavad Hey'ətlə tez-tez görüşürdüm. Hər dəfə Bakıya gələndə özü ilə «Varlıq» dərgisinin son nömrələrini gətirər, onlardan birini də şəxsən mənə təqdim edərdi. Beləcə özüm də bilmədən «Varlıq»ın daimi oxucusundan onun araşdırıcısına və təbliğatçısına çevrildim. Onun dəyərli əsərlərindən birini—1995-ci ildə Tehranda nəşr olunmuş «Ədəbiyyatşunaslıq» kitabını kiril əlifbasına çevirərək çapa hazırlamaq da mənə nəsib oldu.

Bu il doktor Cavad Hey'ətin 75 yaşı tamam olur. Onun 70 illiyi münasibətilə çap olunmuş kitabda o taylı-bu taylı tanınmış görkəmli ziyalalarımızın çox dəyərli fikirləri, xatirələri var. Bütün bu yazıların qarşısında yeni bir söz deməyin nə qədər məs'uliyyətli olması çətinliyi ikiqat artırır.

Peşəsi ilə bağlı dünyanın müxtəlif ölkələrində mö'təbər məclis-lərdə iştirak edən dünya şöhrətli həkim-alim çox vaxt fürsətdən istifadə edib istirahət dəqiqələrini həmin şəhərlərin kitabxanalarına baş çəkməklə keçirir. Xalqının keçmişü ilə bağlı əlyazmaların sorğunda olan bu fədakar ziyalının axtarışları çox zaman uğurla nəticələnir. Belə uğurlar bir deyil, beş deyil. Dilimizdə olan XVII əsrə aid nadir bir əlyazmanın surətinə o, İsveçdə Dövlətlərarası Cərrahlar Konqresinə dəvət olunduğu zaman mərkəzdən xeyli uzaqda yerləşən Upsala şəhərinin universitet kitabxanasında rast gəlir. Yaxud Fransada olduğu

zaman Parisdə Ferdinand Halandonun 1900-cü ildə çap olunmuş əsərində Bizans imperatoru Aleksisin qızının atasına həsr etdiyi «Aleksiada» kitabından göstərilən nümunədə teatr tarixi ilə bağlı çox maraqlı bir fakt dərhal C.Hey'ətin nəzərini cəlb edir. Orada yazılır ki, 1112-ci ildə bizanslılarla Alp Arslanın oğlu Məlikşah arasındaki savaş zamanı Bizans imperatoru özünü xəstəliyə vurub müharibə meydanına getmir. Bundan duyuq düşən türk əsgərləri komediya şəklində bir tamaşa hazırlanıb onu səhnəyə çıxarırlar. Tamaşanın mərkəzində Bizans imperatoru at arabasında öz həkim və qoruyucuları ilə hədəf seçilir. Sən demə, komediyanın yaranma tarixi XV əsr ilə və özü də fransızlarla deyil, ondan 3 əsr öncə səlcuq türkləri ilə bağlıdır. Bu orijinal fikri ilk dəfə Cavad Hey'ət irəli sürür.

Mən «Varlıq» dərgisi haqqında tədqiqat əsəri yazmışam və araşdırıcı kimi Cavad Hey'ət fenomeni, onun yaradıcılığının ayrılmaz hissəsi olan «Varlıq» dərgisi ilə bağlı məqamlara toxunmaq istəyirəm.

Necə olub ki, C.Hey'ət kimi tibb sahəsində çox böyük nüfuz qazanmış bir cərrah ədəbiyyat, dilçilik və tarixlə də dərindən maraqlanıb?

Doktor Cavad Hey'ət bu haqda xatirələrində yazır: «İranda oxudğum kitablarda Vətənim, millətim ilə bağlı bir çox sorğulara cavab tapa bilmirdim. Ona görə də Türkiyə və Quzey Azərbaycanda çap olunmuş qaynaqları, sonralar isə fransız və ingiliscə tarix və tərcümələri oxuyub, bir məsələni bir neçə qaynaqdan oxumağa bir növ adət etdim». Doktor bu sahədəki çalışma və araşdırılmalarını bütün həyatı boyu davam etdirir.

Millət, vətən təəssübkeşliyi doktor Cavad Hey'ətə ırsən keçmişdir. Vaxtilə İranda yüksək qulluqlarda işləyən atası Mirzə Əli Hey'ət xalqını Cənubi Azərbaycanda şah qırğınlardan, Naxçıvanda erməni təcavüzündən qorumuşdu. Doktor atasının bu mötəbər missiyasını heç vaxt unutmamış, bütün imkanlarından potensial surətdə istifadə edib elmi və ədəbi fəaliyyətində Arazın hər iki tayında yaşayan xalqının mədəniyyətini, tarixini bütövlükdə araşdırmış, təbliğ etmiş və bu müqəddəs amala həsr olunmuş cild-cild kitablar nəşr etdimişdir. Doktor C.Hey'ətin ən böyük əsəri, belə demək mümkünsə, şah əsəri onun 21 ildən bəri müntəzəm yayınladığı «Varlıq» dərgisidir.

«Varlıq», ilk növbədə, Güney Azərbaycanda milli hərəkatın siyasi reallığı əsaslanan zəmində inkişafına xidmət edir. İkiyə bölünmüş xalqın siyasi, mədəni və bədii təfəkkür baxımından qovuşmasında əvəzsiz rol oynayır. Milli birliyin Güneydə ədəbi-mədəni mərkəzi də məhz «Varlıq» dərgisi sayla bilər.

«Varlıq» dərgisinin yarandığı illərdə yaşamaq və məhv olmaq dilemması ilə qarşılaşan bir xalqın milli varlığının ifadəsi olan ana dilində sözə, fikrə böyük ehtiyacı vardı. «Varlıq» Güney Azərbaycan mədəni mühitindəki bu boşluğu doldurmaq zərurətindən yarandı.

«Varlıq»ın yaradıcıları başda doktor C.Hey'ət olmaqla sonsuz fədakarlıq, sədaqət və zəhmətlə doğma xalqın mə'nəvi ehtiyaclarını ödəmək üçün çalışdılar. Onlar sənət və peşə baxımından müxtəlif sahələrdə işləsələr də (dilçi, jurnalist, ədəbiyyatçı, tarixçi, hüquqşunas, həkim, müəllim, inşaatçı, ilahiyyatçı və s.) bu yaradıcı ziyalıları—doğma dilə və xalqa sonsuz məhəbbət hissi sıx birləşdirirdi.

«Varlıq» jurnalının yarandığı vaxt Cənubi Azərbaycanda ədəbi dilin Şimalda mövcud olan üslubları yox idi. Ziyahların danışq tərzində və yazı üslublarında fars təfəkkür tərzi hakim idi. Orfoqrafiya və orfoepiya qaydaları haqqında təsəvvür zəif idi. Ən başlıcası isə Azərbaycan dilini mükəmməl bilən yazarlar, jurnalistlər çatışmırıldı.

«Varlıq»ın həll edəcəyi birinci dərəcəli vəzifə publisist dildə yeniləşmə, reforma etmək, Şimalda mövcud olan nailiyyətlərdən bəhrələnməklə ədəbi dildə vahid yazı qaydası yaratmaq idi.

«Valıq» ilk gündən başlayaraq dil-üslub problemini də tədricən aradan götürmiş, nəticədə ərəb əlifbası ilə sözlərin Azərbaycanca asan oxunması kimi vacib məsələni həll etmişdir. Bir mətbuat orqanı kimi özünəməxsus dili olan «Varlıq», digərləri üçün də örnək rolunu oynayır. Ortaq türkçə sözlərdən bol-bol istifadə edən dərgi bu gün ümumtürk nəşrinə çevrilmişdir. Dərgidə İrandakı digər türk xalqlarının da az öyrənilmiş ədəbiyyat, dil və tarixi araşdırılır, doğma xalqının mə'nəvi dəyərlərinə həsr olunmuş materiallara ümumtürk konteksti prizmasından yanaşılaraq bu məsələnin kompleks halda həllinə sə'y göstərilir.

««Varlıq» jurnalı varlığımızın rəmzi və bayrağı oldu»—bu sözlər doktor Həmid Nətqinindir və dərginin ictimai-milli məzmununu və platformasını dəqiq əks etdirir. Jurnalın nəşr olunmuş nüsxələri, komplektləri onun xalqımızın mədəniyyət, ədəbiyyat və ictimai-siyasi fikir tarixindəki misilsiz xidmətlərini ümumiləşdirməyə və Həmid Nətqinin bu qənaətini təsdiqləməyə imkan verir.

Elmi ədəbiyyatda «Varlıq»ın «Cənubi Azərbaycanın «Molla Nəsrəddin»i adlandırılması təsadüfi deyil. «Varlıq» bir çox cəhətləri ilə «Molla Nəsrəddin»i xatırlatmaqdadır. Hər iki dərgi inqilabi hərəkatın məhsuludur: «Molla Nəsrəddin» 1905-ci il inqilabının, «Varlıq» isə 1978—1979-cu illər İran inqilabının. Hər iki dərginin ilk nömrəsi baharda, hətta eyni ayda—aprelədə işiq üzü görüb. «Molla Nəsrəddin» 25 il yaşadı, «Varlıq»ın da bu qədər yaşayacağına (tanrıının köməyi ilə 25 ildən də qat-qat çox) şübhə etmirik. Hər iki dərgi öz səhifələrində şimalı-cənublu Azərbaycanın problemlərinə yer ayırrı. Dərgilərin mövzu dairəsi, idealları da olduqca oxşardır. Xüsusən ana dilini yaşıtməq, qorumaq, inkişaf etdirmək məsələlərində hər iki dərgi eyni mövqədə durur. Lakin dərgilərin yollarının ayrıldığı məsələlər də az deyil. «Varlıq»ın dili, onun ümumtürk kontekstində geniş yer verməsi, dinə münasibəti onu «Molla Nəsrəddin»dən ayıran cəhətlərdir. Bütün bunlar isə mövcud ictimai-siyasi şəraitlə şərtlənir.

Cənubla Şimal arasında milli-mə'nəvi psixoloji körpü rolunda tarixi vətəndaşlıq missiyasını yerinə yetirən «Varlıq», eyni zamanda, bütün türk dünyasının keçmişisi, indisi və gələcəyi haqqında mö'təbər elmi, ədəbi yazılar verməklə türk xalqlarının birliyinə xidmət edir. Türk dövlətləri və mədəniyyətləri haqqında silsilə yazılar, tədqiqatlar öz soykökünü dərk etməkdə hər bir türkə yardımçıdır.

Nəhayət, «Varlıq» Quzey Azərbaycanın ən vacib, ən ağırlı problemlərinə böyük yanğı və həssaslıqla yanaşır, xalqımızın düşar olduğu bəlalara ən mö'təbər səviyyədə münasibətini bildirir. Qarabağ dərdi «Varlıq»ın da dərdidir. Cavad bəyin Süleyman Dəmirələ məktubu «Varlıq»ın ictimai-siyasi xəttini parlaq əks etdirir.

Güney Azərbaycan poeziyasının korifeyləri ustاد Şəhriyar və Səhənd «Varlıq» dərgisinin nəşrini böyük sevincə qarşılımış, onun ya-

**BAKİ DÖVLET UNIVERSİTETİNİN
FƏXRİ DOKTORU
DİPLOMU**

**M. RÜZGÂRDADE ADINA BAKI DÖVLET
UNİVERSİTEİNİN EMLİ SÜRASı**

QƏRARA ALIR:

Ebenfalls im Längsgrunde, zahlreicher aussonder aemekdagung ve
söñlich erodirten und durchsetzten Kämmenlinien höre

BEST DOCTORAL DISSERTATION
BOSTON COLLEGE

Verlinde en een minn' m' Bayen studij
Held wylt dat te min' oelir
Rector. *Jasmon.*

Digitized by srujanika@gmail.com

નાના દાદા

9 May

29.03.1994 cia

卷之三

**AZƏRBAYCAN TİBB UNIVERSİTETİNİN
FƏXRİ DOKTORU**

DİPLOMU

**N. NƏRİMANOV ADINA AZƏRBAYCAN TİBB UNIVERSİTETİNİN ELMİ ŞURASI
QƏRAR ALIR:**

DIPLOMU

Domin *intendit*, **adspicit** *prascens* **conducere** **ve**
stuprare *metatenebrosam* *adversariam* *genu*

prof. Cənizadə Həybat
Azərbaycan Tibb. Universitetinin FƏXRİ
DOKTORU adına layiq görüllür.

विद्यालय एवं शिक्षण विभाग ने इस बाबत प्रकाशित करने का अधिकार रखा है।

၁၃၂

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TIP FAKÜLTESİ

Tip dəvədəti oequtma ve ugurlama ilə təməfüz eden.
İstanbul Tip Fakülətinin 1946 yılı mənzumu

Dr. Cevat HEYET'e

ellı yili qızan bir sivreden bu yana sündürdüyü baxıtsı şəhəndəvərdən dələy.
İstanbul Üniversitesi İstanbul Tip Faküləti bu alın diplomaya sonarək
«Tip Dəlkəsi» ümvanı təzələməkən onur duyar.

İstanbul, 12 Mart 1997

Prof. Dr. Mesut Parlak
Dekan

Prof. Dr. Büleni Berkanda
Rector

دیلمۇر فىدورىي اقمارى

زېڭىشلى

جۇھىتى

ئىلداشكى خابىط ئەنۋەرى

باڭىز

شەھىد ۲۲-۲۲/۲/۱۹۹۲

Н. Туси адына Азэрбајҹан Дөвләт
Педагожи Университети Елми
Шурасынын гәрарына эсасын

(Протокол № 37 26° март 1993-чү ил)

Азэрбајҹан филологиясынын
инкишафында хидмәтләриңе көрə

ЧАВАД ҮЕГӨТӨ

университетин

фәхри профессору

елми адь верилир

TÜRK DİL KURUMU ŞEREF ÜYELİĞİ BERATI

Türk diline yaptığı değerli hizmet ve katkılarından dolayı

Dr. Cevat HEYET'in şeref üyeliğine seçilmesi

Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu'nun 08.06.1996 tarihli
toplantısında oy birliğiyle kararlaştırılmıştır.

Prof. Dr. Ahmet B. ERÇİLASUN
Türk Dil Kurumu Başkanı

Азәрбајҹан Университетин
Елми шурасынын 02 нојабр 1996-чы ил тарихли
(протокол № 12) гәрары илэ

Чавад Нәјәмә

Азәрбајҹан Университетин
Фәхри Профессору
ады верилмишdir

Елми шуралынын сәдри

Елми шуралынын катиби

Азәрбајҹан Республикасы, Бакы ш. 1996-чы ил

Naxçıvan Üniversitesi

Tərəfindən

CAVAD HEY'ƏT

cərrahiyə və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində nailiyətlərinə görə

FƏXRİ DOKTOR

adına layiq görülmür.

Bu qərarın doğruluğu aşağıda selahiyətli şəxsin
imzası və Universitetin möhürü ilə təsdiqlənir.

Azərbaycan, Baki, min doqquz yüz doxsan beşinci il
oktyabrın on yeddisində verilmişdir.

Tə'sisçi

HAMLET İSAXANLI

J. Məcəd

zarları sırasına qatılmışdılar. Sevimli şairimiz Şəhriyarın dergi haqqında yazdığı:

Dil açmada karlıq da gedər, korluğumuz da,
Çün lallığımız doğmuş idi karlığımızdan—

misralarında öz əksini tapmış fikrin böyük həyatı mə'nesi zaman ötdükcə artır.

1978—1979-cu illər inqilabından sonra İranda azərbaycanlılar tərəfindən yaradılmış 20-dən artıq anadilli mətbuat orqanlarından yalnız biri—«Varlıq» XXI əsrə qədər özünü yaşada bildi. Ömrü 1-2 ildən artıq olmayan mətbuat nümunələrinin qapanmasının səbəbləri müxtəlif idi. «Varlıq»ın isə belə uzun ömür yaşamasının səbəbi bədir: C.Hey'ət fədakarlığı və C.Hey'ət uzaqgörənliyi.

«Varlıq»ın 20 ildə keçdiyi inkişaf yoluna nəzər salsaq, onu şərti olaraq 3 mərhələyə bölmək olar:

I. 1978—1979-cu illər İran inqilabı ilə Güney Azərbaycanda milli mədəni intibahın başlanması (1979—1982-ci illər).

II. Dövlətçiliyin dini məzmununun Güney Azərbaycanda milli dilə, düşüncəyə tə'siri, durğunluq dövrünün başlanması (1983—1990-ci illər).

III. SSRİ-nin dağılmasından sonra Quzey Azərbaycanın müstəqillik qazanması, hər iki tayın mədəni həyatında nisbi dirçəlişin başlanması (1991—2000-ci illər).

I. İran Konstitusiyasında milli məsələnin həlli ilə bağlı yeni madđələr qəbul edildikdən sonra Güney Azərbaycanda onlardan qismən və formal da olsa istifadə olundu. Xalq ziyahları anadilli qəzet və jurnallar çıxarır, Yaziçılar Birliyi yaradır, radio verilişlərini təmiz ana dilinə çevirir, ana dilinin fars dili ilə yanaşı dövlət dili kimi işlənməsinə çalışırlar.

Öz ana dilini ancaq evdə ailə çərçivəsində eşidən və bilənlərə «Varlıq» dərgisi bir növ əlisba və digər dərslikləri əvəz edən bir müəllim, məktəb rolunu oynadı.

«Varlıq»da ilk illər müəllif məhdudiyyəti vardı. Bütün materialların hazırlanması, demək olar ki, redaksiya hey'ətinə daxil olan 4-5 nəfərin öhdəsinə düşürdü. Dərgi ildən-ilə öz səhifələrini yeni qələm

tutmağa başlayan cavan şair və yazıçılara açdı, onların yetkinləşməsinə çalışıb, yeni yaziçi nəslə yaratdı. Professor Həmid Məmmədzadənin də yazdığı kimi, bununla gənc yazarların ana dilində yazış-yaratmaq məziyyəti və zərurəti yarandı.

İlk illər dərginin səhifələrində əsas yeri xalqın ruhuna yaxın olan folklor nümunələri tuturdu. Məhəmmədəli Fərzənə, Əli Kəmali, Mənzuri Xamneyi, Abbas Mehyar dərginin, demək olar ki, hər nömrəsində yeni material təqdim edirdilər. Bununla şifahi xalq ədəbiyyatı həm elmi cəhətdən araştırılır, həm də onun toplanıb nəşr olunması qayğısına qalanların sayı artırdı. Bu materiallər oxucular tərəfindən maraqla qarşılanır, onlar redaksiyaya yazdıqları məktublarda verilmiş folklor nümunələrini yeni mə'lumat və faktlarla zənginləşdirirdilər.

«Varlıq»dakı folklor nümunələri öz təravəti, ilkinliyi ilə seçilərək xam material kimi milli bədii yaddaşımız haqqında yeni tədqiqatlar aparmağa geniş meydan açır.

İldən-ilə püxtələşib yetkinləşən dərginin onu izləyənlərə də tə'siri çox olmuşdu. Əvvəllər gələn məktubların əksəriyyəti farsca idisə, sonralar artıq bu nisbət Azərbaycan türkcəsinin xeyrinə dəyişmişdi. İnqilabin qələbəsindən sonra professor Q.Bəydili, professor Həmid Məmmədzadə və professor Məhəmmədətgä Zəhtabi kimi yetkin ziyanlılar Vətənə qayıtdılar. Onlar Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və təbliği sahəsində çox önəmlı işə başladılar.

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının bə'zi açılmamış, namə'lum səhifələri bu tədqiqatçı alımlar tərəfindən araştırılıb incələndikdən sonra oxuculara çatdırıldı.

Xalqın ədəbiyyatını qavramaq və təhlil etmək üçün o xalqın dilinin təşəkkülünü, inkişafını, üslublarının meydana gəlməsini izləmək lazımdır. Azərbaycan dilinin dünya dilleri arasında qədimdən özünə-məxsus yer tutduğunu, onun zənginliyini oxuculara çatdırmaq üçün dərginin səhifələrində dillə bağlı geniş bəhslər açıldı. Dərgi müxtəlif sahələrdə çalışan müəlliflərin ana dili haqqında məqalələrini çap etməklə milli dilin yaşayış qorunması yolunda böyük xidmət göstərdi.

Tanınmış ziyanlılar xalqın dilini təhrif edib saxtalaşdırılara elmə əsaslanan faktlarla cavab verirdilər.

Azərbaycanın ilk mətbuat orqanı olan «Əkinçi»nin redaktoru Həsən bəy Zərdabi deyirdi ki, qəzet-jurnal insanı dünya xəbərləri ilə tanış etməklə yanaşı, həm də ona öz ana dilini öyrədir¹. Bu işi XIX əsrin 70-ci illərindən onun başçılığı ilə çıxan «Əkinçi» görürdü. XX əsrin 70-ci illərindən isə bu tarixi missiyani Cənubda «Varlıq» yerinə yetirib bu günə qədər İran türklərinə az qala unutduqları ana dilini öyrədir, xalqı oyadır, dil və mədəniyyətin yüksəlişinə yardım edir.

II. İinqilabın ilk illərində tədricən mətbuat azadlığına son qoyuldu. Yeni nəşrə başlayan qəzet və jurnallar bir-birinin ardınca qadağan edildi. Onların naşirləri və müəllifləri tə'qiblərə mə'ruz qaldılar. «Varlıq» istisna olmaqla, qəzet və dərgilərin nəşri 1982-ci ildə, demək olar ki, tamamilə qapandı. Xalq inqilabdan və yeni yaranmış respublikadan çox şey gözləyirdi. Lakin aradan az keçmədi ki, ölkədəki sosial-iqtisadi problemlərin həlli unuduldu. Xırda millətlərə öz müqəddərətimi tə'yin etmək hüquq verilmədi. Dini konservativlik, ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatın inkişafına mane olmağa başladı.

Anadilli mətbuatı yaşatmaq mövcud şəraitdə çox çətin oldu. «Varlıq» nəyin bahasına olursa-olsun yaşamalıdır! —bu, dərginin baş redaktorunun və işçi kollektivinin çıxardığı qərar idi. Bunun üçün mövcud rejimlə münasibətlərə az da olsa sərinlik gətirən yazılar ehtiyatla yanaşmaq zərurəti yaranırdı. Anadilli bu yeganə mətbuat orqanını yaşatmaq üçün həm də müdrik siyasetçi olmaq lazımdı. Cavad Heyət gözəl bilirdi ki, İranın siyasi reallıqlarını nəzərə almadan həyata keçirilən hər bir tədbir ikiqat müqavimətə rast gəlir. Bu baxımdan xalqın milli maraqlarını ədəbi-bədii fikirdə yaşadıb inkişaf etdirmək üçün mövcud rejimlə münasibətlərdə tarixi reallığın əyani göstəricisi «Varlıq» və onun təcrübəsi oldu.

III. 70-ci illərdə Azərbaycanın hər iki tayı arasında mədəni körpünü mərhüm şərqsünas alimimiz professor Rüstəm Əliyev salmışdı. Mə'lum 1990-ci il hadisələrindən sonra sərhədlər artıq keçilməz deyildi. Gediş-geliş nisbətən asanlaşmışdı. «Varlıq»ın da o tayla bağlı mövzu dairəsi xeyli genişlənmişdi. Quzey Azərbaycanın müstəqillik qa-

¹ «Əkinçi», 1876, №15

zanması Güney Azərbaycanın mədəni həyatında canlanma yaradaraq nisbi dirçəlişə səbəb olmuşdu. Təbii ki, «Varlıq» da bu cür dəyişiklikləri, xalqın həyatındaki ictimai hadisələri özündə əks etdirirdi. O illərdə dərgi bir növ oxucuların tribunasına çevrilmişdi. Adətən, oxucular öz məktublarında onları narahat edən məsələlərə toxunurdular. Köhnə rejimin şovinist siyaseti rəsmi dairələrə də yol tapıb usaq və gənclərə türkçə yaranmış ədəbiyyata xor baxıb onu yad dil kimi qəbul etməyi aşılıyırı. Gələn məktublarda bu xüsusda məsələlərə toxunu-lurdu. Xüsusilə radio-televiziya ilə səslənən dilin bərbad vəziyyətdə olduğu vurğulanırı. Təəssüf ki, yeni Konstitusiyanın 15-ci maddəsin-də göstərilmiş İranda yaşayan bütün xalqların, o cümlədən, azərbay-canlıların da dil və mədəniyyətinin yayılması, işlənməsi, ən əsası isə ana dilində təhsil almaq hüquqları indiyədək hələ də öz həllini tap-mayıb. 1998-ci ildə 64 azərbaycanlı ziyanı yaziçi və şairin Cümhuriy-yətin prezidenti Cənab Haşimi Həzrətlərinə yazış göndərdikləri mək-tubda da bu məsələlərə toxunulur.

90-cı illərdən üzü bəri Quzey Azərbaycanda baş verən mühüm ha-disələr «Varlıq»da da öz əksini tapırdı. Qırmızı Ordunun Bakıya basqını ilə töredilən 20 Yanvar faciəci, erməni işgalçlarının Azərbaycan torpaqlarına təcavüzü və onların törendikləri cinayətlərlə bağlı mate-riallar dərginin hər sayında verilirdi. Dərginin səhifələrində yaxın və uzaq keçmişimizə aid olan bir çox sənədlərə də tez-tez rast gəlmək olardı. 90-cı illərdən başlayaraq Quzeyli alımların yazıları «Varlıq»da müntəzəm görünürdü.

Ümumiyyətlə, həm Şimali Azərbaycanda, həm də dünyanın müx-təlif ölkələrində nəşr olunan anadilli mətbuatda «Varlıq»ın Güneyin mədəni həyatına, xalqın milli şürunun inkişafına xidmətləri yüksək qiymətləndirilmişdir.

İsveçdə Azərbaycan və fars dillərində nəşr olunan «Tribun» dər-gisi «Varlıq»ın 20 illiyi münasibətilə dərc etdiyi yazida «Varlıq»ı yana-yana əriyib amma tükənməyən bir qüvvə, mö’cüzə adlandırır, dərgini boy-a-başa çatdırın Cavad Hey’ət ehtiramla anılır.

Nəşr olunduğu ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitin ziddiyyəti və mürəkkəb olmasına baxmayaraq, «Varlıq» bu gün də Azərbaycan mə-

dəniyyətinin inkişafına öz töhfəsini verir, Güney milli şurunun yüksəlişində öz misilsiz rolunu oynamaqda davam edir.

«Varlıq» doktor Cavad Hey'ətin yaradıb yaşatdığı ən böyük əsərlərindən biridir. Tək elə «Varlıq» dərgisi bu fənomenal şəxsiyyətin bütün yaradıcılıq potensiallarını özündə dolğun əks etdirir. Cavad Hey'ət böyük cərrah kimi nüfuz qazandı, böyük şəxsiyyət, hərtərəfli savadı, geniş eridisiyasi olan ziyalı kimi öz imkanlarını «Varlıq»da ifadə etdi və bu gün də böyük əzm və ehtirasla bu işi davam etdirir.

Mən 75 illiyi münasibətilə doktor Cavad Hey'əti təbrik edir, ona cansağlığı, uzun ömür, bütün işlərində uğurlar arzulayıram. Xalqımızın fiziki və mə'nəvi yaralarının sağalması üçün gördüğünüz işlərdə Ulu Tanrı yardımçınız olsun, ustad!

PƏRVANƏ MƏMMƏDLİ

elmi işçi

MÜQƏDDƏS ZİYARƏT

1992-ci ilin may ayında mö’cüzələr mö’cüzəsi Məkkə ziyarətinə gedərkən yolüstü Tehran şəhərində olmağımı özüm üçün ikiqat müqəddəs ziyarət hesab edirəm.

«Nur şəhəri»ndə müqəddəs Kə'bəyə qovuşmaq üçün bütöv bir ömür yaşamalı olmuşam. Müsəlmanların bu qibləgahını ziyarətə xeyir-dua verən, bütün xərcləri öz üzərinə götürən İran İslam Respublikasının Bakıdakı səfirliyinə dərindən minnətdaram. Lakin Tehranda qismətimə böyük bir şəxsiyyətlə görüş imkanı düşdüyü üçün səfirlilik daha bir savab iş görmüş oldu.

Tehranda zəvvvarlar üçün «İstiqlal» oteli ayrılmışdı. Bura sanki dünya müsəlmanlarının görüş mərkəzi idi. Otelə daxil olan kimi foyedə dayanmış ucaboy, zabitəli adamı dərhal tanıdım. Dünya şöhrətli cərrah, İranda Azərbaycan dilində çıxan məşhur «Varlıq» məcmuəsinin baş redaktoru Cavad Hey'ət idi. O, yəqin ki, Azərbaycandan gələn soydaşlarını gözləyirdi. Cavad Hey'ət haqqında, onun dünya alimlərini heyrətə salan elmi ixtiraları barədə oxumuşdum, müəyyən qədər mə'lumatım var idi. Televiziya ekranlarında ona dəfələrlə baxsam da, həyatda heç vaxt görməmişdim. Zəvvvar yoldaşım, əməkdaşı olduğum «Azərbaycan gəncləri» qəzetiinin o vaxtkı baş redaktoru Yusif Kərimovla alımə yaxınlaşış hal-əhval tutduq.

O vaxtlar Azərbaycanın ağır günləri idi. Demək olar ki, hər gün Qarabağ uğrunda döyuşlərdə həlak olan neçə-neçə qəhrəman oğullarımız torpağa tapşırılırdı. Rusların və ermənilərin Xocalıda törətdikləri soyqırım hamımızı sarsılmışdı. Cavad Hey'ətin bizə ilk suali Azərbaycandakı vəziyyət barədə oldu. Cavad ağa həvəslə və təmkinlə danışsa da, bu qısa görüşümüzdə onun öz xalqını necə böyük məhəbbətlə sevdiyinin şahidi olduq. Azərbaycanın taleyindən bərk nigarançılıq çəkdiyi, Xocalı ağrısı, qəlbindəki pünhan təlatüm onun kədərli gözlərindən oxunurdu.

Böyük alim çox sadəlik və istiqanlılıqla bizə telefon nömrəsini verib evinə dəvət etsə də, təəssüf ki, ikinci görüş bizə nəsib olmadı. Məkkədən qayıdanda yolumuz Məşhədə—İmam Rzanı ziyarətə ayrıldı.

Azərbaycan xalqının iftixarı, dünya şöhrətli görkəmli alim Cavad Hey'ətlə Tehrandakı görüşüm mənim üçün Məkkə ziyarəti qədər əziz və müqəddəsdir.

Öz yazılarımda xalqımızın dahi oğlu Cavad Hey'əti böyüməkdə olan nəslə tanıtmağa çalışmışam. Müstəqil ictimai-siyasi qəzet olan «Nəbz»in bu ilin aprel ayındaki xüsusi buraxılışında da böyük alımımız haqqında, onun tibb elmindəki misilsiz uğurlarından qısa da olsa, mə'lumat vermişəm.

Görkəmli alimin 75 illik yubileyinin Bakıda keçiriləcəyini eşidəndə çox sevindim. Təkcə azərbaycanlıların deyil, bütün dünya xalqlarının məhəbbət bəslədiyi Cavad Hey'ətə möhkəm cansağlığı, uzun ömür, daim ucalıq və yenə də ucalıq arzulayıram.

SONA BAĞIROVA

əməkdar jurnalist

BÖYÜK İNSAN

*İdraka olanlar məni sonra qanacaqdır,
Hər gövmü dirildən də cahanda galacaqdır.*

M.HADİ

Qanmaq, anlamaq dərdi, xalqının, millətinin təəssübünü çəkmək sanki onun boyuna biçilib. Mən Cavad Hey'ət haqqında düşünərkən ilk növbədə damarlarında əsl türk qanı axan, cəmiyyətə təmənnasız xidmət göstərən, həyatın, yaşamağın mə'nasını dərk edən, Azərbaycanın adını yüksəkliklərə qaldıran, milləti üçün qəlbini məş'ələ döndərib yandıran və bundan böyük zövq alan, milləti (qövmü) dirildən bir İnsan gözlərim öünüə gəlir.

Azərbaycanın varlığını «Varlıq»da yaşıdan alim, cərrah, tənqidçi, jurnalist və nəhayət, sözün əsl mə'nasında böyük İnsandır Cavad Hey'ət.

Hərtərəfli biliyə malik, öz işi, əməli ilə xalqa maarif ziyyası bəxş edən, bütün bilgilerin açarı olan ana dilimizə, onun söz və mə'na gözəlliklərinə vurulan, «Varlıq»ı bu dildə «dilləndirən», bəsləyən, onun qayğısını çəkən, sözü-söhbəti tükənməyən bir İnsandır Cavad Hey'ət.

Səsi beynəlxalq məclislərdən—qurultay və konqreslərdən gələn, təkcə tibb aləmində misli görünməyən uğurlu tədqiqatları «Tromboflebitin müalicəsi», «Ümumi cərrahiyə» kitablarında və onlarca məqalələrində ifadə olunur. Bu məqalələrin adlarını diqqət yetirdikdə görürük ki, onlar tibbin müxtəlif sahələrini əhatə edir. O, müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşan mükəmməl cərrah-alimdir.

Ədəbi, tarixi və ictimai mövzulu əsərləri, zəngin türkoloji tədqiqatları ilə tənqidçi, ədəbiyyatşunas, dilçi, mahir el bilicisi kimi tanınan bir İnsandır Cavad Hey'ət. Onun «Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış», «Azərbaycan şəfahi xalq ədəbiyyatı», «Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış», «İki dilin müqayisəsi» və s. kitabları çox dəyərlidir.

Bu xüsusda saysız məqalələrində görkəmli sənətkarlar: Nəsimi, Yunus İmrə, Nizami, Ə.Əmani, Nəvai, Füzuli, Ə.Nəbatı, M.Ə.Rəsulzadə, A.İldinm, M.Araz və b. haqqında elmi-monoqrafik səpkidə əsl ziyanı—vətəndaş tədqiqatçı kimi çıxış edir.

Fitri istə'dada, tükənməz biliyə, atəşin qəlbə, işgüzarlığa malik olan, yüksək erudisiyalı İnsani bəşəriyyətə bəxş edən Tanrı onu yer üzünə insanların mübtəla olduqları dərdlərə sanki əlac etmək üçün göndərmişdir.

Bəlkə də bu qüdrət, bù qüvvət Allah vergisidir. O, humanizmi, xeyir-xahlığı, üzündəki nuru bəşər övladına verdikcə rahatlanır, Allaha yaxınlaşır. Nəsimi kamilliyi, Füzuli Büyük məhəbbəti ilə yaxınlaşduğu kimi.

C.Hey'ətin əsərlərində, onun danışığında Azərbaycanın daimi müstəqilliyinə inam, xoş gələcəyinə, tarixi ədalətsizliklərin tamamilə aradan qaldırılacağına ümidi lər duyulur, onun xislətində bunları təlqin etmək müdrikliyi hiss olunur və nəhayət, xalqımızın döyünen ürəyi, vuran əli, görən gözü, düşünən beyni olan, tarixin çox az yetişdirdiyi tək-tək adamlardan biri kimi necə bir zirvədə durduğunu getdikcə daha çox dərk olunur. C.Hey'ət ona görə dünyanın hər yerində görünür ki, o, ən uca kamillik, insanpərvərlik, humanizm zirvəsindədir.

Bu İnsan dünyaya Vətənin sevincindən, dərdindən içində sözülen bir duyğu kimi baxır. Onun üçün xalq mənafeyi, xalq duyğusu, xalq sevgisiindən ali sevgi yoxdur. O, əsl vətəndaşdır.

Peşəsi cərrahlıq olan, eyni zamanda, bütün qəlbi ilə ədəbiyyata bağlı bu İnsanı hər an xalqının fiziki və mə'nəvi sağlamlığı düşündürmüdüdür. O yorulmadan cərrah biçağının və alim qələminin gücü ilə çalışmışdır və çalışmaqdadır.

Tehran—İstanbul—Paris marşrutlu təhsil illəri və Paris—İstanbul—Tehran marşrutu ilə vətənə qayıdaraq bütün bilik və bacarığını öz xalqına sərf etməyi qərarlaşdırıran böyük amalı onu Tehranda Hidayət xəstəxanasına gətirir. Hələ 1961-ci ildə «Cavid» adlı ilk özəl xəstəxanasını quranda da, 1963-cü ildə ilk «Daneşe-pezeşki» adlı jurnalını nəşr etdirəndə də, 1965-ci ildə İranda «Ümumi cərrahlıq» ilk tədris kitabını tibb aləmində meydana qoyanda da adı, sadə həkim kimi vətən övladlarının keşiyində dururdu və indi də durur.

C.Hey'ət adı artıq o zamanlardan fenomenə çevrilməyə başlayırdı. Dünyanın elə bir mö'təbər beynəlxalq tibbi toplantısı olmazdı ki, orada C.Hey'ət geniş əks-səda doğuran elmi çıxışları ilə iştirak etməsin. Şah rejiminin bitib-tükənməyən zülm-zillətlərini, İranın minlərlə haqqı tapdalanan ziyalılarını, elinə-obasına hər şeyin, hətta şirin-şərbət ana dilinin yasaq bilindiyini, şərəfli tariximizin önəmli səhifələrinin örtbasdır edildiyini, xalqın öz dilində maariflənməsi üçün bir məktəbin, bir mətbü orqanının olmadığını gördükcə, nəyin bahasına olursa-olsun bu çətin, taleyüklü problemləri yoluna qoymağə, belə qaranlıqlara işiq saçmağa özündə mə'nəvi güc, qüvvə hiss edir və bu istək, bu amala doğru uzun, çətin və şərəfli yolun yolcusuna çevirilir.

Elə, vətənə bağlılıq bütün varlığını bürümüş, qanına, canına hopmuş, namus, qeyrət simvoluna çevrilmişdi. Xalq üçün, onun xoş gələcəyi üçün döyünən ürəyinin səsi ilə yeni icimai şəraitin—İslam inqilabının qələbisinin ilk anlarında—1979-cu ildə «Varlıq»ı dünyaya getirdi. Jurnalın çıxmazı üçün bütün xərcləri öz boynuna götürən, bu jurnalda böyük ümidi bəsləyərək xalqın söz ocağını quran qüdrət sahibi, nəhayət, arzularının ən böyükünü çatmışdı.

Xalqın və C.Hey'ətin xitabət kürsüsü olan «Varlıq» az müddət içərisində nələr etmədi. Məhz bu jurnal onun ədəbi-türkoloji fəaliyyətinin də qaynayıb-coşduğu elmi yaradıcılığının inkişafına, gözü açılan bulaq kimi çağlmasına səbəb oldu.

Üzündən nur yağan, şirin ləhcəli dilindən, söz-söhbətindən doyulmayan bu İnsan iki dövlət—İran və Azərbaycan arasında mə'nəvi körpüdür. Onunla bütün Azərbaycan xalqı fəxr edir. Qarabağ cəbhəsində yaralanmış əsgərlərin yaralarına şəfali əlləri ilə məlhəm qoyan, Azərbaycana çoxlu miqdarda dərman və tibbi aparatlar gətirən, Azərbaycanın səsini uzaqlara yayan bu əzəmətli İnsanın may ayının 24-də 75 yaşı tamam olur. Bu tayda yaşayan qardaşının—B.Vahabzadənin də bu il avqustun 16-da 75 yaşı tamam olacaq. Bu, qəlbən, ruhən yaxın qardaşların taleyinə yazılmış Zaman adlı böyük bir qüvvətin hökmüdürmü?! Yoxsa bu, Tanrıının onların taleyinə saldığı işiqdır?!

O taylı-bu taylı Azərbaycanda,
Əkiz qardaşlardan biri Bəxtiyar.
Adı vətən olan Böyük Ananın
Övlada arzusu, sözü—bəxtiyar.

İranda böyüüb yaşa dolanım,
Neçə sənələri başa vuranım,
Dünyaya səs salıb soru soranım,
Cavadın da dili, ağızı Bəxtiyar.

Başını ucadan uca tut, Vətən!
Ələmi, kedəri, qəmi at, Vətən!
Bu iki övlada dua et, Vətən!
Qoy olsun istəyi, kamı, bəxti yar.

HİCRAN QARAYEVA
müəllimə

VƏTƏN SƏNƏ OĞUL DEYİB

Bəri başdan bildirim ki, mənim doktor Cavad Hey'ətə olan münəsibətim, bu kiçik yazını yazımaqə sövq edən hisslərim heç də təkcə neçə il əzab-əziyyət çəkən və çox qısa bir müddətdə sehrlı cərrah əllərilə şəfa tapan bir xəstənin öz həkiminə olan minnətdarlığı deyil, eyni zamanda, bütün həyatını elmə sərf etmiş, ömrünü vətəninin birliyi və tərəqqisi, xalqının fiziki və mənəvi sağlamlığı, İranın və bütün türk dünyasının, xüsusilə, Güneyli-Quzeyli Azərbaycanın elmi, ədəbi-mədəni və tarixi əlaqələrinin genişləndirilməsi, ana dilinin saflaşdırılması yolunda fəda edən nəhəng bir ziyanlı-alim, yüksək ixtisaslı həkim, müdrik el ağsaqqalı ilə yaxından tanış və dost olan adı bir azərbaycanlı ziyanının hissəridir. Həm də bu gözəl insana üzbəüz demədiyim, deyə bilmədiyim sözlərdir bu yazı.

Açığını deyim ki, İranda təbabətin, xüsusilə, cərrahiyənin yüksək olmasını eşitmədim, lakin nədənsə heç vaxt Tehrana getməyi ağlıma belə gətirməmişdim. Şiddətli böyrək ağrıları məni elə təntitmişdi ki, doğrusu, nə edəcəyimi bilmirdim. Bu sahədə yaxşı mütəxəssis sayılan bir neçə həkimlə, o cümlədən, cərrahla məsləhətləşdim. Müayinələrdən, analizlərdən, rentgen çəkilişlərindən sonra təxminən hamusının fikri oxşar oldu: «Böyrəyində 3 böyük daş var (*doktor Cavad Hey'ət isə 1 saatın içində 21 daş olduğunu müəyyən etdi*), onlar böyrəyin lə-yənlərini və kanalı tutublar, mütləq əməliyyat etmək, böyrəyini çıxarmaq lazımdır». Hətta, mənə ürək-dirək verənlər də tapıldı ki, bir böyrəklə nə qədər desən yaşamaq olar və s.

Mən qismətə inanıram. Bunun nə dərəcədə elmi gerçeklik olduğunu inad edə bilmərəm, lakin onu biliyəm ki, insan başına gələn hadisələrin dərinliklərinə varıb, incəliklərini soyuq başla, dəqiq təhlil edərsə, onların bətmində bir zərurət olduğunu dərk edər. Mən, qisməti həyatın məntiqi gerçekliyi hesab edirəm.

Məni doktor Cavad Hey'ətin yanına gətirib çıxaran da elə qismət idi. Psixoloji cəhətdən artıq əməliyyata hazır olduğumu hiss edən həkim dəstəm Rüfət Əliyev mənə mütləq İrana getməyi məsləhət gördü. Lakin məhz Cavad Hey'ətə müraciət etməyimin əsl səbəbəni hörmətli

xalq yaziçisi Elçin oldu. Yeri gəlmışkən, Elçin müəllimə öz dərin min-nətdarlığımı bildirirəm. «Doktor Cavad Hey'ət böyük mütəxəssis, dünya şöhrətli cərrah, həm də gözəl insandır. Bizim camaata da xüsusi məhəbbət, qayğı ilə yanaşır» deyərək onun ictimai xadim, alim, naşir və ə'la cərrah kimi fəaliyyətindən, qazandığı uğurlardan elə ürəklə, inamla danışdı ki, (bilirdim ki, tam əmin olmasayıdan danışmazdı) artıq məndə də doktora qarşı bir sevgi, inam yarandı. Elçin müəllim onunla telefon əlaqəsi saxladı və mən ertəsi gün Tehrana uçdum.

Bir an belə boş vaxtinin olmadığını və mənim tə'kidli xahişlərimə baxmayaraq, hava limanında məni şəxsən qarşılıqla Cavad Hey'ətin nə qədər sadə, həssas və narahat bir insan olmağıyla yanaşı bu taylı qardaşlarına olan böyük məhəbbət və ehtiramını bir daha göstərirdi.

Lakin açığını deyim ki, əlində əsa görəndə bir az tutuldum (yaxınlarda bud sümüyünün sindiqini və özünün əməliyyata mə'rüz qaldığını bilmirdim). Və bə'zi ağızgöyçəklərin «Cavad Hey'ət daha əməliyyat etmir» kimi sözləri yadına düşəndə mütəəssir oldum. Doktor çox həssaslıqla bunu duydub və ustalıqla söhbəti bu məcraya yönəldərək bütün nigarənciliğimə son qoydu.

Yadımdadır, biz bimaristana (xəstəxanaya) gedən gün Cavad Hey'ət (bəlkə də qəsdən) çəliyini yaddan çıxararaq otaqdan getdi. Bir an sonra biz (doktor Elxan, Abdulla və mən) kresloya söykənmiş çəliyi görəndə təəccübə bir-birimizə baxdıq və tələsik onun arxasında çıxdıq. O, uzun, işıqlı koridorla sərrast və inamlı addımlarla elə gedirdi ki, ... bizə ancaq ciyinlərimizi çəkib otağa qayitmaq qaldı. Geri dönəndə Elxanın «Doktor, bəs əsa Sizin nəyinizə gərəkdir?» sualına üçümüz də səbirsizliklə cavab gözləyirdik. Cavad Hey'ət isə tələsmədən kresloya əyləşdi, ayaqlarını bir-birinin üstünə aşıraraq: «Elxancığım, mən həmişə harasa tələsdiyim üçün çox çevik, sür'ətlə hərəkət etməyə adət etmişəm. Bir dəfə ehtiyatsızlıq edib yixildim və omaba sümüyümü qırdım. Bu əsa mənə onu xatırladır və hər an ehtiyatlı olmağı yadına salır» —deyə cavab verdi.

Mən onun 5—6 ay bundan əvvəl qırılmış, indi isə bir-birinin üstünə aşırılmış və yeriyəndə çox sərbəst hərəkət edən ayaqlarına baxdıqca, 7 il öncə avtomobil qəzası zamanı eyni cür qırılmış öz omaba

sümüyümü, 2—3 il çəkdiyim əzabları, keçirdiyim 3 əməliyyatı, bir ildən çox bədənimin gipsdə hərəkətsiz qalmasını xatırlayaraq, hətta bu gün də çəkdiyim əziyyətləri düşünür, o vaxt bu istə'dadlı cərrahi tanımadığımı təəssüflənir, özümə, həm də məni müalicə və əməliyyat edən həkimlərə yazığım gəlirdi.

Cavad Hey'ət dahi cərrah, həkim olmaqla yanaşı, həm də çox gözəl psixoloqdur (mən hesab edirəm ki, əslində hər bir həkim belə olmalıdır). Söhbətlərimizi elə səmtə yönəldirdi ki, mən az qala xəstə olduğumu unudurdum. Məni Güneyli-Quzeyli Azərbaycanımızın tarixindən, bu gündündən, ədəbi-tarixi yaradıcılıq əlaqələrindən, dilimizin, ədəbiyyatımızın köklərindən, bugünkü problemlərimizdən elə maraqlı söhbətlərə çəkirdi ki, xəstəlikdən danışmağa macal belə olmurdu. Ən maraqlısı o idi ki, bu söhbətlərə təkcə məni deyil, həm də həmkarları və mənim həkim dostlarım Elxanı və Abdullanı da cəlb edir, onlara da mənim əməliyyatım haqqında çox danışmağa imkan vermir (bilmirəm, bəlkə də sözleşmişdilər). Özünü elə aparırdı ki, sanki mən Tehrana ağır bir cərrahiyyə əməliyyatına deyil, sadəcə olaraq havamı dəyişməyə, olsa-olsa laxlayan bir dişimi çəkdirməyə gəlmişdim. Hətta, əməliyyata bir gün qalmış axşam xudahafızlaşdırıcı o, sözərəsi «bir-iki ilac verəcəklər, onları mütləq qəbul edin, səhər də mən gelənə qədər heç nə yeməyin» deməklə kifayətləndi. Mən bir neçə dəfə cərrahi əməliyyat keçirmiş adam kimi, əlbəttə, sabah əməliyyata hazırlandığımı duydum. Lakin həyəcanlanmağa mənə vaxt qalmamışdı, ilaclar öz işini gördü, mən artıq mürgüləyirdim və qarşıda şirin bir yuxu gözləyirdi məni.

Səhər əməliyyata bir neçə dəqiqə qalmış palatada ikimiz tək qaldıq. Gözlərimiz bir neçə saniyə bir-birinə zilləndi. Araya anı bir süküt çökdü. Mən divar saatının tiqqıltısından başqa, həmin ritmlə çırpınan ürəyimin guppultusunu da aydın eşidirdim (mənə elə gəlirdi ki, doktor da bunu eşidir). Heç birimiz bir-birinə sancılıb qalmış nəzərlərimizi yayındırmırıq. Sanki bu sükütu pozmaqdan qorxan kirpiklərimiz də bir anlıq donub qırılmırırdı. Və, nəhayət, onun dodağından yavaş-yavaş bütün çöhrəsinə yayılaraq gözlərində nurlanan təbəssüm mənim də qanıma hopub dodaqlarımı qaçırtdı. O, mənim baxışlarimdə yiğilib qalmış sualları bir anda oxudu və daha çox təbəssümle: «Bəhruz bəy,

yə'ni doğrudan həyəcan keçirirsınız?»—sağ əlini açaraq qətiyyətlə— «Bir də axı, nədən qorxursunuz, biçaq öz əlimdə olacaq»—dedi. Mən doğrudan da qorxmurdum, bir qədər həyəcan keçirsəm də qorxmurdum, çünki doktorun böyük təcrübəsi, özünə olan inamı mənə də sirayət etmişdi. O, bu inamı artıq məndə yaratmış, məni psixoloji cəhətdən hazırlamışdı. Bir də mən, ümumiyyətlə, təbiətən qorxu hissindən uzaq insanam.

Cavad Hey'et hamımızın ürəyindən keçən bir istəyi də duymuşdu. Məni qabaqlayaraq: «Tapşırıq vermişəm, Elxan bəy də, Abdulla bəy də əməliyyatda iştirak edəcəklər»—dedi. Mənəsə ancaq onun əllərinə xeyir-dua vermək qaldı.

Cərrahiyyə otağına öz ayağımla getmək istədim (bəlkə də qorxmadığımı nümayiş etdirmək istəyirdim). Lakin təkcə alışib yanan gözlərini gördüğüm nerslərin (baş tibb bacıları—onlar qara xalat və qara yiğcam çarşabda idilər) istiqanlılıqla qarşımı kəsib «Ağayı Bəhruz, xahişi mikonəm» və doktorun «Bəhruz bəy, Siz ki, qayda-qanunu pozmağı xoşlamırsınız» deməyi məni fikrimdən daşındırdı. Mən Elxanın: «Ay dayı, day dava eləmiyəcəksən ki?!» sözünə də cavab vermədən xərəyə uzandım.

İlahi, cəmi 35—40 addımlıq məsafə nə qədər uzanarmış. Mən tuncixib gözlərimi yumdum. Xərək yırğalanırdı. Nədənsə birdən mənə elə gəldi ki, balaca bir qayıqla Xan Arazın bu tayından o tayına keçirəm. Qəribədir, bayaqdan heç nədən qorxmayan mən indi gözlərimi açmağa cür'ət etmirdim. Yol isə uzanırdı...

Sirin fars ləhcəsi qulaqlarımı oxşayırıldı. Hardansa ney səsi də eşidirdim. Ürəyimdən keçdi ki, bu fonda Füzulinin, ya da Sə'dinin bir lirik qəzəlini həzin-həzin deyən olaydı. Deyəsən, hansısa bir qəzəli piçildamağa başladım...

Tanış, mehriban bir səs məni oyadı:

—Gözlərini aç, oğlum... Hər şey bitdi, Bəhruz bəy, aç gözlərini...

Alnimda isti bir əl hiss edirdim. Kimsə nəbzimi tutmuşdu:

—Dayı, hər şey qurtardı, gözlərini aç...

Göz qapaqlarımı ehtiyatla qaldırdım. Elə bil üstünə ağır yük yiğmişdilər.

Doktor Cavadın mehriban təbəssümlü çöhrəsi və Elxan həkimin ağappaq ağarıb rəngi qaçmış bənizi gözlərim önündə yavaş-yavaş aydınlaşırıdı.

—Əfəndim, bir bu qədər daşı hara yiğirdiniz? —o, irili-xirdalı bir ovuc daşı mənə göstərdi.

—Bağ tikdirmək istəyirdim, doktor.

Zorla danışsam da, mən də şuxluğumdan qalmadım.

Həkim Elxan İbrahimov və Abdulla Məmmədovun təəssürat-larından:

«Cərrah olmasaq da istər xarici, istərsə də öz mütəxəssislərimizin apardığı çoxlu cərrahiyə əməliyyatları görmüşük. Doktor Cavad Hey'ət haqqında da çox eşitmış, oxumuşduq. Lakin birinci dəfə idi ki, onunla şəxsən tanış olur, apardığı əməliyyatın şahidi olurduq. Bunu bir neçə sözlə ifadə etmək çətinidir. Bu, əsl fantastika idi. Uzun müddət özünə yer eləmiş, faktiki olaraq, bütün ləyəncikləri və kanalı tutmuş, kifayət qədər iri 21 ədəd daşı və saysız-hesabsız qum dənələrini özündə saxlayaraq fəaliyyətini itirmək üzrə olan bir böyrəyə özünəməxsus metod ilə birbaşa cərrahi müdaxilə edib böyrəyi saxlamaq şərtilə 13—14 dəqiqə ərzində onu 2 yerdən kəsib, təmizləyib, tikib çıxmaq, heç bir fəsad qoymadan tam funksiyasını bərpa etmək, əməliyyatın 3-cü günü xəstəni ayağa qaldırmaq və 8-ci günü xəstəxanadan çıxarmaq ancaq Cavad Hey'ət kimi dahi, ustad cərraha müyəssər ola bilər. O, elə böyük ustalıqla, məharətlə və cəld işləyirdi ki, sanki canlı əməliyyata deyil, bir tamaşaaya baxırdın və buna valeh olmamaq mümkün deyildi. Ən çətin anda özünü hədsiz dərəcədə təmkinli aparır, səsində və hərəkətlərində özünə inam hiss olmur və bu, əməliyyatın digər iştirakçularına da tə'sir edir, hamını sakitləşdirirdi. Ustad Cavad Hey'ət dahi və nadir cərrahdır».

Tehranda olanlar, yəqin ki, bunu yaxşı bilirlər. 12 milyona yaxın əhalisi olan, maşınların addım-addım hərəket etdiyi nəhayətsiz bir şəhərin bu başından o biri başına gündə 2—3 dəfə gəlib-getməyin nə demək olduğunu təsəvvür etmək çətin deyil. Özü də eyni gündə bir neçə xəstəyə baxmaq lazımlı gəlir. Biri əməliyyata hazırlanır, biri müayinə olunur, başqaşı üzərində tə'cili cərrahiyə aparılmalıdır, di-

gəri əməliyyatdan yeni çıxmışdır və s. Xəstəxananın da hərəsi bir tərəfdə. Hələ bunlardan başqa öz ambulator-klinikasında (xüsusi qəbul saatlarında) neçə xəstəni qəbul edib müayinə etmək. Eyni zamanda, Azad İslam Universitetində mühazirələr oxumaq, Cərrahlıq kafedrasına rəhbərlik etmək. Üstəgəl ictimai fəaliyyət, demək olar ki, gündəlik görüşlər, tədbirlər... İranın ayrı-ayrı bölgələrində məsləhətə, köməyə gəlmış müxtəlif təbiətli adamları qəbul etmək, onların problemləri ilə məşğul olmaq, el məclislərində iştirak etmək, «Varlıq» kimi ağır və sensasiyalı bir məcmuənin baş redaktoru və naşiri olmaq (bunun haqqında ayrıca söhbət açacaqıq), müntəzəm olaraq mətbuatda çıxış etmək, yeni-yeni dəyərli kitablar, elmi əsərlər yazmaq, ailə, məişət qayğıları... Bütün bunların bir adam tərəfindən ardıcıl, özü də yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi mümkün mü? 75 yaşı Cavad Hey'ətdə olan enerjiyə, təmkinə və sağlamlığa həsəd aparmamaq mümkün deyil. Onu bütün bunların öhdəsindən gəlməyə qadir edən qızgrün həyat eşqi, peşə sevgisi, eyni zamanda, Vətən, xalq məhəbbəti, onun qarşısında xidmət həvəsidir.

Cavad Hey'ət təbiətən həm də çox narahat insandır. Kimliyindən asılı olmayaraq müalicə etdiyi adamlı birgə nəfəs alır, gecə-gündüz qəlbini onun ürəyinin ahəngi ilə çırpinır. Xəstəsinin bircə an halı dəyişəndə, onun da əhvalı pozulur, yuxusu ərşə çəkilir. Gecə yarıya qədər neçə dəfə növbətçi nerslərlə (baş tibb bacıları, Tehranda tibb bacılarının müxtəlif kateqoriyaları var və onlar öz ixtisasları üzrə o qədər professionaldırıllar ki, gecələr şö'bələrdə növbətçi həkim olmur) telefon əlaqəsi saxlayır, ən adı halda belə xəstənin əhvalı, tə'yinatların icrası, hətta nə yeyib-içdiyi ilə maraqlanır.

Əməliyyatın 7-ci günü məni xəstəxanadan özü çıxardı. Qalacağım otağa, hətta yatacağım çarpayıya da özü baxdıqdan sonra icazə verdi. Və işinin başından aşmasına baxmayaraq, hər gün məni oteldən klinikaya sarğımı dəyişməyə özü aparırdı. Mənim və həkim dostlarımın təvəqqə etməsinə (onun əziyyətinə razı deyildik) baxmayaraq, o, mənə başqa maşına minməyə belə icazə vermirdi. «Hər şeyə özüm nəzarət edib, əmin olmalıyam»—deyirdi.

Heç yadımdan çıxmaz, bir səhər Eynulla bəy mənə zəng edəndə (E.Mədətli—səfirliyin işçisi—hər gün ya yanına gəlir, ya da zəng çalıb vəziyyətimlə maraqlanırıdı. Hər şey üçün ona minnətdaram) Cavad Hey'ətin bacısının qəflətən vəfat etdiyini bildirdi. Mən çox müttəessir oldum. Öyrəndim ki, ürək infarktından keçinib, Allah ona rəhmət eləsin. Öz-özümə düşünürəm, dünyanın, Allahın işinə bax, neçə-neçə adamı ən ağır infarktlardan xilas edən, ölümün caynaqlarından alıb həyata qaytaran doktor Cavad, sevimli bacısına kömək üçün özünü çatdırı bilməyib.

... Mən zəng edib doktora başsağlığı verdim, eyni zamanda, dəfnin vaxtını və yerini soruşdum. Bu ağır anlarda bir dost kimi onun yanında olmaq istəyirdim. O isə bunu qəti qadağan etdi. E'tiraz, dil-ağız yox, qadağan—komandirin öz əsgərinə qadağan etdiyi tərzdə. Hansı ki, mənə oturmağa və hətta gəzməyə belə icazə vermişdi. Bunlar bir yana, həmin o ağır gündə, heç birimizin gözləmədiyi halda, adı günlərdə olduğu kimi, mənim yanına gəldi və bütün e'tirazlarımı baxmayaraq ambulator-ofisinə aparıb, yaramın tikişlərini sökərək sarğısını dəyişdi. Halbuki, bu xırda işi başqasına həvalə edə və ya bir gün sonraya keçirə bilərdi (mən elə də xahiş etmişdim). Həmin anda o, bacısını itirmiş qardaş kimi deyil, xəstəsinin sağlamlığı üçün özünə belə güzəşt etməyən bir həkim kimi görünürdü. Biz hamımız bunu görür, bu böyük iradəli insanın mə'nəviyyatına, yüksək həkimlik mə'suliyyətinə məftun olurduq. Bəli, mən bütün bunların—onun xəstəsinə olan həssas və qayğıkeş münasibətinin canlı şahidi oldum. Lakin bir neçə gün. Abbasəli müəllim isə, özü demiş, demək olar ki, hər vaxt bunun şahidi olur. Yeri gəlmışkən, omu da qeyd edim ki, Azərbaycanın İran İslam Respublikasındakı səfiri Abbasəli Həsənov və səfirliyin mə'sul işçisi Eynulla Mədətli səfirliyə müraciət edən hər bir Azərbaycan vətəndaşına xüsusi qayğı göstərir, ən xırda məsələlərdə belə problem yaranmaması üçün əllərindən gələni əsirgəmirlər (kaş bütün səfirliklərimiz belə olaydı).

... 21 adı rəqəm deyil. Müxtəlif ölkələrdə bu rəqəm başqa-başqa mə'nalara yozulur. Ruslar 21-ə «oçko» («xal») deyirlər. Bu da bir təsadüf və ya bəlkə də taleyin bir qisməti idi ki, biz Cavad Hey'ətlə

məhz 21 gün bir yerdə olmuşuq. Fikirləşirəm ki, həmin günlərdə itirdiyim ağrı-acı, mənə neçə il əziyyət verən böyrəyimdəki 21 ədəd daş, qazandığım isə qəlbindəki məhəbbətin hərarəti, zəkasının nuru bütün türk dünyasına yayılmış müdrik el ağsaqqalı, nəhəng cərrah doktor Cavad Hey'ət kimi gözəl bir insanın dostluğunu olmuşdur.

Hər bir adamı yaxşı tanımaq, insani keyfiyyətlərini tam duymaq üçün onunla temasda olmaq lazımdır. Mən də Cavad Hey'ətlə temasda oldum, hissərini, amalını daha yaxından duydum. O, qanıyla, canıyla bu Vətənə, bu millətə bağlı bir insandır. Bir sözlə, Türk oğlu Türkdür.

Doktor Cavad Hey'əti, eyni zamanda, 21 il əvvəl tə'sis etdiyi və bu günə qədər fasiləsiz olaraq öz vəsaiti hesabına uğurla nəşr etdirdiyi «Varlıq» dərgisinin səhifələrindən də tanımaq olar. «Varlıq» adı yəqin ki, elə-bələ seçilməmişdir. «Varlıq» o tayda boğulmaqdə olan dilimizin, tariximizin, mədəniyyətimizin varlığını yaşadıb təcəssüm etdirən bir varlıqdır. «Molla Nəsrəddin» ən'ənələrinin layiqli davamçısı olan «Varlıq» 21 ildir ki, Güneylə Quzeyin, İranla Azərbaycanın mə'nəvi körpüsüdür. Göz bəbəyi qədər qoruduğu «Varlıq» həm də Cavad Hey'ətin özünün varlığıdır. Əksəriyyət təşkil etməsinə baxmayaraq siyət içərisində yaşayan, ana dilində bir məktəbi, ədəbiyyatı olmayan, bu dildə milli dərdini nəinki danışmaqdan, hətta bu haqda fikirləşməkdən belə ehtiyat edən xalqın yaşadığı bir məmləkətdə «Varlıq» kimi məcmuəni yaşıdan, obrazlı desək, sazaqlı bir zülmətdə ürəyinin odu ilə «Varlıq» adlı bir tonqal qalayıb, xalqını onun işığı və istisi ilə ovudan Cavad Hey'ətin Azərbaycan qarşısında xidmətləri böyükdür.

İllərlə ana dilində oxumaq, eşitmək həsrəti ilə yanın Böyük Azərbaycan şairi Şəhriyar 1979-cu ildə jurnalın nəşrə başlaması münasibətilə yazdığı şe'rədə «Varlıq»ı azadlıq quşu, şirindilli tutiyə, bənzədir və onun geləcəyinə böyük ümidi bəsləyir.

Hərçənd qurtulmaq hələ yox darlığımızdan,
Amma bir azadlıq doğulub varlığımızdan.
«Varlıq» nə bizim təkcə azadlıq quşumuzdur,
Bir müjde də vermiş bizə həmkarlığımızdan.
Bəh-bəh, nə şirindilli bu cənnət quşu tuti,

Qəndin alıb ilham ilə dindarlığımızdan...
... Yoxluqlarımız bitdirəcək varlığımızdan.

«Varlıq» haqqında ziyanlarımız, alımlarımız çox yazmışlar. Bircə onu qeyd edək ki, «Varlıq» İranda Azərbaycan dilində çıxan yeganə uzunömürlü jurnalıdır və o, 21 ildə bir universitetin görəcəyi qədər iş görmüşdür.

«Varlıq» varlığımızdır, nə gözəl ad seçmişən!
«Varlıq»ının yolunda varlığından keçmişən!
Nəsiminin, Sabirin ruhuna and içmişən!
Müdniklikdə Qorqudum, cəsarətdə Rövşənim,
... Ağ xalatlı əsgərim—Cavad Hey'ətim mənim!
Cavad Heyrətim mənim!

(prof. N.Rzayev)

Doktor Cavad Hey'ət doğrudan da heyrətamız bir insandır. Həkimlik fəaliyyəti dövründə, dünya təbabətində, xüsusilə cərrahiyədə o vaxt mö'cüzə hesab edilən bir sıra əməliyyatları güclü manələrə baxmayaraq (ürəkköçürmə və s. cərrahi əməliyyatlara ruhaniyyət icazə vermirdi), İranda, bə'zilərini isə Şərqdə birinci olaraq o, həyata keçirmiş və böyük uğurlar qazanmışdır. Aorta qapağı darlığı əməliyyatı, hipotermiya (soyutma) ilə açıq ürək cərrahiyəsi, ürək və ağciyər maşınınından istifadə etməklə açıq ürək və böyrəkköçürmə (transplantasiya) əməliyyatı və s. məhz belə cərrahi əməliyyatlardandır.

Cavad Hey'ət həkimlikdən başqa heç bir iş görməsəydi belə məşhur bir doktor, mahir bir cərrah kimi dünyada şöhrət qazanardı. Lakin yüksək milli qüruru, dahlilərə məxsus böyük təfəkkürü, amali və elbəttə ki, qaynar qəlbə onu övladı olduğu əzabkeş xalqın mə'nəvi tələyindən kənarda qalmağa qoymadı. O, cərrah bıçağı ilə ədib qələmini cütləşdirərək ömrünü xalqın fiziki və mə'nəvi sağlamlığı yolunda şam kimi əritməyə başladı. Bu yolda onun indiyədək gördüyü işlər bütövlükdə adı bir insan ömrünə siğmayan, hətta ən fədakar vətəndaşın imkanlarından xeyli böyük olan işlərdir.

Cavad Hey'ət dünya şöhrətli cərrah olmaqla bərabər müxtəlif ölkələrdə çap olunmuş elmi, ədəbi, tarixi və ictimai mövzulu ondan çox sanballı kitabları, saysız-hesabsız məqalələri, doktorun özünə və «Varlıq»na həsr olunmuş yüzdən çox yazılar, onun Fransa Cərrahlıq Akademiyasının, eləcə də Azərbaycanın və Türkiyənin neçə-neçə şöhrətli akademiyalarının, elmi şuralarının cəmiyyət və birliliklərinin üzvü olmayı, neçə-neçə tanınmış elm ocaqlarının, universitetlərin fəxri professoru və doktoru seçilməyi, bir sıra mükafatların laureatlığını qazanmayı, «Varlıq» kimi tükənməz, qaynayan bir bulağı xatırladan ədəbi dərginin tə'sisçisi və baş redaktoru olmayı və s. bunu bir daha sübut edir.

Cavad bəy dünyaya baharda göz açıb. Şəxsiyyətində cəmləşmiş yüksək insani keyfiyyətlərin, xarakterində olan müləyimliyin, qayğı-keşliyin bir kökü də bəlkə, elə bununla bağlıdır?!

Onun haqqında çox deyilib, çox yazılıb. Ancaq mən öz müşahidələrimlə bu məşhur insani belə tanımış, belə qəbul elemişəm:

«Doktor Cavad Hey'ətin Allahdan başqa iki müqəddəsi, iki məhəbbəti, iki sevgilisi, çoxlu sevgisi və bir nisgili var.

İki müqəddəsinin biri Vətəndir—ikiyə bölünmüş yaralı Azərbaycan. O biri ona həyat bəxş edən valideynlər, tarixi şəxsiyyət, həyat müəllimi və ustası olan atası—mərhum Mırzə Əli Hey'ətdir.

İki məhəbbətinin biri xalq məhəbbətidir, biri ailə—övladlar.

İki sevgilisinin biri cərrah bıçağıdır, o birisi qələm.

Sevgisi isə çoxdur. O, həyatı, həqiqəti, dostlarını, qohum-qardaşları, bütün yaxşı insanları çox sevir.

Nisgili isə birdir—aynılıq. Vətənin ikiyə bölünməsi, xalqın parçalanması, bir millətin iki ölkədə yaşayıb ayrı-ayrı dillərdə yazıb-danışmasıdır.

Cavad Hey'ətin çoxlu yüksək elmi adları, stimulları var. Ancaq mənə görə, bunların ən yüksəyi, ən doğması camaatın ona verdiyi «Dədə Qorqud» adıdır. Çünkü bu adı ona ömrünü yolunda fəda etdiyi və canından artıq sevdiyi xalq verib. Mən müxtəlif bölgələrdən yanına məsləhətə, köməyə gələn adamları doktorun necə qəbul edib, onlara əlindən gələn yardımını etməyinin şahidi olmuşam.

İranın ayrı-ayrı şəhərlərində yaşayan, elmə maraq göstərən, Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixi üzrə elmi araşdırımlara meyl edən gənclərə, yaradıcılıqla məşğul olan cavanlara necə qayğı göstərdiyini, onlarla saatlarla söhbət edib, programlar və tapşırıqlar verdiyini müşahidə etmişəm. Bu işlərdən sonra Cavad bəy özünü qətiyyən yorğun deyil, əksinə, çox gümrah və şux hiss edir—can verən xəstəyə kömək edib, ona həyat bəxş edən bir həkim kimi.

Yadımdadır, mən «Mehr» xəstəxanasında yatanda baş nərs yanına gelib Urmiyadan gəlmış cavan bir oğlanın tə'kidlə məni görmək istədiyini bildirdi. Məni təəccüb və maraq bürdü. Axı, mənim Urmiyada heç bir tanışım yox idi. Ortaböylü, enlikürək, pərişan saçlı bir gənc idi. Yoldan gəldiyi o saat bilinirdi.

—Səlam! Mən Urmiyadan gəlmisəm, Dədəni axtardam.

—Xoş gəlmisin, Dədə kimdi, qardaş? (Mən hələ el arasında Cavad Hey'ətə «Dədə Qorqud» dediklərini bilmirdim).

Qonaq yəqin ki, ləhcəmdən o saat bu taylı olduğunu bildi:

—Dədə Qorqudu deyirəm də, doktoru, Ağayı Cavad Hey'əti. Siz, yəqin, o taylı qardaşlarınız, heləmi?

—Hə, biz Bakıdan gəlmışık.

—Xeyli xub,—üzümə baxıb—nə yaxşı. Vəli, mən «Varlığı»a getdim, ağayı Məmməd Riza dedi, Siz, doktorun mərzisiniz də. Mən də ustadin yanına gəlmisəm, bə'zi məsləhətlərim var. Dedilər, əzənə yaxın Sizin yanınızda olar.

Elxan həkim qonağa çay süzdü. Söhbət əsnasında o, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ilə əlaqədar elmi araşdırımlar üzrə işlədiyini və doktorun yanına program və məsləhətlər almaq üçün gəldiyini dedi.

Onunla və Cavad Hey'ətin ətrafında olan digər adamlarla söhbətlərdən mə'lum oldu ki, həttə camaat, xüsusən ziyalılar, övladları (nə-vələri) olanda çox vaxt Dədəni, yəni Cavad bəyi dəvət edib xahiş edirlər ki, uşağa ad qoysun. Lap «Kitabi-Dədə Qorqud»da olduğu kimi.

Xalq şairi Məmməd Araz deyir:

Vətən mənə oğul desə, nə dərdim,
Mamır olub, qayasında bitərdim!...

Ey Vətən oğlu! Müdrik el ağsaqqalı! Vətən Sənə oğul deyib! Həyatda ən şərəfli olan bu adı, Siz, millət qarşısındakı xidmətlərinizlə qazanmışsınız. Siz bir ömürlə, həyatdakı əməllərinizlə özünüzə və adını şərəflə davam etdiriyiniz Heyətlər nəslinə elə bir mə'nəvi qala ucaltmışınız ki, bu əzəmətli qala Azərbaycanın tarixinə qovuşaraq nəsildən-nəslə keçəcəkdir.

Hörmətli Ustad!

Əziz dost!

Allah Sizi bu Vətənin oğulluğundan, bu xalqın övladlığından, camaatın ağsaqqallığından—Dədəlikdən əskik ələməsin. Sizin parlaq zəkanız, cərrah biçağınız qədər iti və müdrik qələminiz xalqımıza, cəmiyyətimizə çox gərəkdir.

Allah Sizi ucalardan uca olan ən müqəddəs arzunuza çatdırınsın!

BƏHRUZ AXUNDOV

naşir-publisist

*DOKTOR
CAVAD HEY'ƏTƏ VƏ
«VARLIQ» DƏRGİSİNƏ
HƏSR OLUNMUŞ
ŞE'R'LƏR*

AZADLIQ QUŞU «VARLIQ»*

Hərçənd qurtulmaq hələ yox darlığımızdan,
Amma bir azadlıq doğulub varlığımızdan.
«Varlıq» nə bizim təkcə azadlıq quşumuzdur,
Bir müjdə də vermiş bizə həmkarlığımızdan.
Bəh-bəh, nə şirin dilli bu cənnət quşu tutı,
Qəndin alıb ilham ilə dindarlığımızdan.
Dil açmada karlıq da gedər, korluğumuz da,
Çün lallığımız doğmuş idi karlılığımızdan.
Düşmən bizi əlbir görə təslim olu naçar,
Təslim oluruq düşmənə naçarlığımızdan.
Hər inqilabın vur-yıcı son bənnaliq istər,
Dəstur gərək almaq daha mə'marlılığımızdan.
Huşyar olasız, düşməni məğlub edəcəksiz,
Düşmənlərimiz qorxuri huşyarlığımızdan.
«Birlik» yaradın, söz bir olar biz kişilərdə,
Yoxluqlarımız bitdirəcək varlığımızdan.

Təbriz, 1979

* «Varlıq» jurnalının nəşrə başlaması münasibətilə yazılmışdır.

BIÇAQ-QƏLƏM

«Varlıq» məcəlləsinin naşırı cərrah-ədib Cavad Heyvətə

İnsana xidmətdir məramın sənin,
Sən ömrün boyunca ömr uzatmışan.
Cərrah bıçağıyla min-min xəstənin
Ağrı-acısını kəsib atmışan.

Xəstəylə bərabər sevindin sən də,
Cismani bir dərdə əlac edəndə...

Mə'nəvi dərdlərsə qaldı əlacsız,
Bəs onun dərmanı nə imiş görən?
Cərrah bıçağıyla gördün ki, yalnız
Cismani ağrını kəsə bilərsən...

Bir xalqın mə'nəvi ağrılarına
Əlacı, qardaşım, qələmdə gördün.
Gündüzlər bıçaqla kəsmək bir yana,
Gecələr əlinə qələm götürdü.

Yarıya bölünmüş ana vətənin
Bu gün səndən umur dərdinə məlhəm.
Qardaş, qoşalaşdı silahın sənin;
Gündüzlər—bıçaqdır, gecələr—qələm.

Sən sözə çevirdin iztirabları,
Yazdırın, bir həsrətdən min dərd göyərdi.
Əlində birinin azar-bezəri,
Əlində bir xalqın yüzillik dərdi.

Gecə də, gündüz də hey döyüşürsən
Mə'nəvi, cismani ağrılarla sən.
Həkim nüsxələri yazdırın həmişə
Xəstən şəfa tapıb sağaldı...

fəqət,
Ədib qələmilə yazdığını nüsxə
Bir xalqın dərdinə şəfadır əlbət!

Yaz ki, bütöv idik, paralanmışıq,
O taydan dünyaya səsin ucalsın.
Yaz ki, qələmindən şüzlən işiq,
Vətəndən Vətənə bir körpü salsın!

10 oktyabr 1982

VƏFALI ÜRƏK, ŞƏFALI ƏLLƏR

Əziz qardaşım doktor Cavad Heyvətə

Məgər əbədilik
Biz ayrı düşdük?
Eynidir müqəddəs üfüqlərimiz.
Sanıram ilk dəfə dünən görüşdük,
Sanıram yüz ildir biryerdəyik biz.

Ayrılıq görüşə səcdəyə gələr,
Bəxtimiz olsa da nə qədər çətin!
Vəfali ürəklə, uzun gecələr
Yazdır tarixini doğma millətin.

Hicran körpüsündən ötüb keçəndə,
Sən ki, uca tutdun öz vüqarını.
Şəfali əllərlə qan-tər içində
Sarıdın millətin yaralarını.

Can möhnətə dözməz, ürək darlığı,
Neçə yol qartaltək sərhədlər aşdır.
Bütün varlığını verib «Varlığ»a,
Dünyaya sən Vətən qapısı açdır.

Müqəddəs bir ana səsləyir səni,
Ürəklər möhtacdır övlad sözünə.
Təbrizin yolları gözləyir səni,
Bakı yolları da həsrətdir sənə.

Sən ora çatanda bu sahildəsən,
Sən burda yatanda o sahildəsən.

Öz ana dilinə kim edib səcdə,
O, tarix boyunca müdrik sayılıb.
Qaniçən şahlara lə'nət dedikcə,
Sən tutdun göz üstə Şah İslmayıl!

Sən bizə doğmasan,
Ey doğma insan,
Doğmalıq eşqini qoru özündə.
Şəhriyar üzünə heyran baxınsan,
Qalib o gözlərin nuru üzündə.
A yaşıd qardaşım, gəl, gəl öpüşək!
Qoy, sənə bənzəsin təzə nəsillər!
Yüz il də döyünsün vəfali ürək,
Xalqa həyat versin şəfali əllər!

15 oktyabr 1995

GƏTİRİN

Əzizimiz doktor Cavad Hey'ətə

Cavad Hey'ət Bakıdадı deyirlər,
Də'vət edin, gedin qonaq gətirin.
Təbriz, Tehran havası var səsində,
Soraqlaşın, bir səs-soraq gətirin.

Gözümdədi ayrılığın xiffəti,
Ayırmayın o tay, bu tay milləti.
Elçi gedin ata-baba adəti,
Baxtıyeyin, yüngülyalaq gətirin.

Bakı deyib həsrət getdi Şəhriyar,
Cavad Hey'ət qalıb bizə yadigar.
Deyin «Varlıq» varlığını yaşadır,
Bivaxt olsa, elə bivaxt gətirin.

Azərbaycan şəhid verir bir əldən,
İmtahana çəkir tarix yenidən.
İki sərhəd dirəyi var, bir vətən,
Ordan mənə bir az torpaq gətirin.

Yarı canın o taydadı, Cavadım,
Yarı canın bu taydadı, Cavadım,
Gör Nəriman nə haydadı, Cavadım,
Sinəm dolub, bir ağ varaq gətirin.

DOKTOR CAVAD HEY'ƏTƏ

Gözündə həsrət var, qəlbində ələm,
Neçə həyat verdin ümidsiz cana.
Bir əlində bıçaq, birində qələm,
Əməlin şərəfdır Azərbaycana.

Bir naqis «cərrah» da öz bıçağıyla,
Bu ana vətəni doğradı, böldü.
Ayrılıq həsrəti, torpaq dağıyla,
Milyonlar inlədi, milyonlar öldü.

Zalımlar milləti saldılar dərdə,
Yüz ildir göz yaşı aşımızdadır.
Fələyin naxışı şimalda, qərbdə,
Qara daşı bizim başımızdadır.

Dünya fani deyil, həyat oyuncaq,
İndi oyuncaq da danışır, dinir.
Yadlar qohumlaşır, birləşir, ancaq
İkiyə bölünmüş qardaşlar dinmir.

Allahın min hökmü, min bir sırrı var,
Min ikinci sırrı gərək edək faş.
İkiyə bölünmüş bu doğma diyar
Ağlılı əməllə birləşər, qardaş.

Min ömür uzatdın, bəxş etdin həyat,
Nə bir insan ölsün, nə bir gül solsun.
Gün o gün olsun ki, ay Cavad Hey'ət,
Bölünmiş üzəklər yenə bir olsun.

SALAM DE

«Varlıq» jurnalının naşiri Cavad Hey'ətə

Yer üzündə həsrət-möhnət sardan
Bizzən varlı yaratmayıb yaradan.
İnci axır gözümüzdən anbaan,
Daş-qasına daş-qasımdan salam de!

Mən əvəzdən Savalanı soraqla,
Nərgizini, laləsini qucaqla.
Təbrizdə Ərk qalasını qucaqla,
Əlincəmin duruşundan salam de!

«Varlıq»ından qüvvət gəlsin sözümə,
Tamarziyam, qardaş, özüm-özümə.
Bəxtiyardan Şəhriyarin gözünə,
Baxışına baxışimdən salam de!

Xalılarda köz-köz olub odumuz,
İlmə-ilmə geri dönür adımız.
Dil öyrədib naxışlara Xudumuz,
Naxışına naxışimdən salam de!

Ayrılığın üzüyünə qaş bizik,
Bəxt sardan içiçəkaçmaz qış bizik,
Döyünlükdə qaya bizik, daş bizik,
Dağ-daşına dağ-daşimdən salam de!

Gözləyirik müjdəsini hər ilin,
Bu tərəfə köçəcəkmi bir gəlin?
Araz üstə boyun bükən gözəlin
Göz yaşına göz yaşimdən salam de!

Utanıram hər baxanda yaşıma,
Bir alınmaz qala çıxıb qarşıma.

Çatan kimi Səhəndin başdaşına
Yonulmamış başdaşımdan salam de!

Aslandüzün sağ-soluna yaxşı bax,
Öz əlinlə öz bəxtinə xına yax.
Taleyi yox, özürümüzü qarğıyaq,
Qarğısına qarğışımdan salam de!

Heyf, qardaş, bu görüşün ömrü az,
Bu arzumu yaddaşına yaxşı yaz:
Domruluma Həcər olsun Saniaz,
Alxışına alxışımdan salam de!

ƏZİZ QARDASIM CAVAD HEY'ƏTƏ

İcazə ver deyim, Hey'ət, qardaşım!
Vətəndən vətənə xoş gəlibsiniz.
Öz doğma elinə həsrət qardaşım,
Bu solmaz çəmənə xoş gəlibsiniz!

Eşitdik bir zaman gəlir Şəhriyar,
Gəlmədi, qəlbimi bürüdü qubar,
Dünya sevinc verdi bizə bu didar,
Bu doğma vətənə xoş gəlibsiniz,
Bu bağa, çəmənə xoş gəlibsiniz!

Otuz beş ildir ki, həsrətik sizə,
Gəlmışik vətənə, bir gedək bizə.
Can qurban eyləyim qədəmlərizə,
Deyim bu gülşənə xoş gəlibsiniz,
Bu doğma vətənə xoş gəlibsiniz!

Gəl, ey qardaşına həsrət qardaşım,
Həsrət sirdaşına həsrət qardaşım,
Öpəydim əlindən hər vaxt, qardaşım,
Deyəydim vətənə xoş gəlibsiniz,
Bu solmaz çəmənə xoş gəlibsiniz!

Təbrizdən Bakıya salam gətirən,
Ayrı düşənlərdən pəyan gətirən,
Lə'ldən qiymətli kəlam gətirən,
Bu doğma vətənə xoş gəlibsiniz,
Bu güllü çəmənə xoş gəlibsiniz!

İntizarla dolu gözüne qurban,
Bızləri yad edən üzünə qurban,

Ellərə ruh verən sözünə qurban,
Bu doğma vətənə xoş gəlibsiniz,
Çiçəkli çəmənə xoş gəlibsiniz!

«Varlıq»dan alırdıq biz ətinizi,
Sonsuz həsrət ilə gözlərdik sizi.
Necə ki, Təbrizim gözləyir bizi,
Desin ki, vətənə xoş gəlibsiniz,
Bu qədim çəmənə xoş gəlibsiniz!

İtən qardaşını axtaran Cavad,
Tapıb Müsəddiqi eyləmisən yad.
Doğma vətəndəyəm, deyirəm azad:
Vətəndən vətənə xoş gəlibsiniz,
Bu solmaz çəmənə xoş gəlibsiniz!

ANA BAYATISI

Cavad Hey'ətə ithaf

Bu gün qonaq oldum qardaş «Varlığ»a,
Düşməsin «Varlığ»ı görüm darlığı.
Özünü sellərə, sulara vurur,
Vətən çatsın deyə bəxtiyarlığa.

Körpəyə dil verən bir anadır o,
Ürək bir yanadır, bir yanadır o,
Dalğalar qoynundan, tufandan keçib
Vüsala tələsən bir sonadır o.

Məlhəmdir, şəfadır ürək dağına,
Bulaqdır, çağlayır xəzan bağına.
Özünü döndərib bir dağ çayına—
Can verir, qan verir qəm oylağına.

Uludur məramı, uludur sözü,
Odlar diyarının ocağı, köyü.
Soyuq ürəklərə nur vermək üçün
Od tutub alışır-odlanır özü.

Arzusu müqəddəs, odu müqəddəs,
Ürəklər qızdırın odlu bir nəfəs.
Anamız südünü eylərmi halal,
Biz onu qoruyub yaşatmasaq bəs?

Qartaldır, qanadı bərkisin gərək,
Qartalı həmişə zirvədə görək.
Onun o müqəddəs varqlarında
Bu taydan o taya müjdə göndərək.

Elimin, obamın həyatıdır o,
Atamın, babamın qıratıdır o,
Qoruyaq «Varlığ»ı canımız kimi,
Anamız söyləyən bayatıdır o.

DOST GƏLİŞİ

Bakının nobaharı gəldi Cavad Hey'ət ilə,
Gözləyirdik yolunu gör necə də həsrət ilə?!

Güney eldən quzeyə nur gətirir yaz günəşi,
İsidir qəlbimizi doğmaca bir şəfqət ilə.

Xoş təbəssümləri Novruz şamının şö'ləsidir,
Saçılır dost evinə dupdurı bir ülfət ilə.

Dolanır boynumuza qolları qardaş qolutək,
Bizi qoymur sixilaq dağdan ağır möhnət ilə.

Qələm əhli yiğışır dövrəsinə ustadın,
Uzanır məclisimiz sübhə kimi söhbət ilə.

Hər geləndə neçə dərdə əlac eylər bu təbib,
Nəyi varsa bölüşər dərdə düşən millət ilə.

Onda Babək qanı var, sevgili Sərdar qanı var,
Hayqırır ki, qoruyun yurdunuzu qeyrət ilə!

Yaxşı dostun gəlişi böyləcə toy-bayram olur,
Yaşanın süfrəsi gəl-gəl deyir hər ne'mət ilə.

Mürşüdün şə'ninə qoy şe'r oxusun Kürdoğlu,
Feyziyab eyləsin ustadı ləziz şərbət ilə.

5 aprel 1994

«VARLIQ» DƏRGİSİNƏ

Vuruldum sən kimi nigarə, «Varlıq».
Dosta şəfəq, yada şərarə «Varlıq».
Demişəm yolunda qurban canımı,
Sınamaq istəsən bu peymanımı,
Çəkibən qılınçı töksən qanımı,
Yazaram qanımla divarə «Varlıq».

İllər boyu yatmışları oyatdın,
Elin adın dünyalara ucaldın,
Parladıqca düşmən üzün qaraldın,
Ala devi saldın həsarə, «Varlıq».

Elinə yabancı qurub tələni,
Salırdı tələyə yoldan gələni.
Sən hidayət etdin bu qafiləni—
Tapdı həyatını dübare «Varlıq».

İyirmi birdə telin yana vurursan,
Koroğlu tək yağı boynu vurursan.
Elimizdə şadlıq, şənlik qurursan,
İftixarsan bizim diyarə, «Varlıq».

Aslan kimi nə'rə salan çöllərə,
Səsini çatdırıran uzaq ellərə.
Dilimizi salan dildən-dillərə,
Ellərin bağına həzərə «Varlıq».

Sözcünün dilinə qoyursan sözü,
Sazçı alır səndən ilhamı özü.
Yorulmaz elimin səndədir gözü,
Elimin bəxtinə sitarə «Varlıq»...

«VARLIĞ»IN ON BİR YAŞINA ALQIŞ

Yaşa, yaşa, yaşa, «Varlıq»,
Doldun on bir yaşa, «Varlıq».
Dəniz kimi dalğalanıb,
Görüm aşa-daşa «Varlıq».

Qanad açıb uça-uça,
Günəş kimi işiq saça,
Hər ürəyə bir yol aça,
Qala bir tamaşa «Varlıq».

Bulud gəlir yağa-yağa,
Tökülür gülə-yarpağa.
Uça qona bizim dağa,
Yaranıb yaraşa «Varlıq».

Bəzənibdi al-qumaşa,
On bir yaşın vurur başa,
Bülbülləri qoşa-qoşa,
Güllərə yanaşa, «Varlıq».

Ürəyində çox arzular,
Dəniz kimi aşar, daşar.
Aça güllər, gələ bahar,
Gül-gülə dolaşa, «Varlıq».

Qartal əlin atıb saza,
El nəğməsin yaza-yaza,
Günəş parlar, çıxıb yaza,
Baxan göz qamaşa, «Varlıq».

*DOKTOR
CAVAD HEY'ƏTİN
SÜLEYMAN DƏMİRƏLƏ
AÇIQ MƏKTUBU*

*Ya rəb, bu qaranlıq gecənin yoxmu sabahı?
Nur istəyirik, sən bizə yanğınmı verirsən?!*

M.AKİF

Sayın Süleyman Dəmirəl Həzrətləri!

Türkiyə Cümhur rəisi.

Sizi bu məşğul günlərinizdə narahat etdiyim üçün üzr diləyirəm. Bu cəsarəti Sizi 50 ildən bəri, yə'ni tələbəlik zamanından tanıdığınımdan və Sizdə insani, milli və dini duyğuların güclü olduğunu bildiyimdən və eyni zamanda təcrübəli, bəsirətli bir dövlət rəisi olduğunuzdan alıram.

Müsəlman azəri qardaşlarınızın faciəli vəziyyətini və tarixi düşmənləri arasında yalnız, kimsəsiz qaldıqlarını açıqlamağı lazım görürəm. Bosniyada dindaşlarımıza edilən serb-xorvat zülm və təcavüzinə ürəyimiz sizlərkən, uzaqda olduğumuz üçün tə'sirli bir yardım edə bilmədiyimizdən vicdan əzabı çəkirik. Bunun acısını duyarkən lap yanımızda, gözümüzün önündə azəri qardaşlarımızın daha acı və daha qorxunc fəlakətinə şərik oluruq. Bu gün Arazin quzeyindəki dindaş və soydaşlarımız, yə'ni, qardaşlarımız tarixdə az rastlaşdırılmış bir faciə və soyqırımıma (qətli-am) mə'ruz qalmışlar, həm də böyük bir millət və ya güclü bir dövlət tərəfindən deyil, bütün tarix boyu himayəmiz altında yaşayan və ədalətimiz sayəsində bütün insani haqlardan faydalanan ermənilər tərəfindən! Təbiidir ki, onların belə bir azınlıq və cinayətə təşəbbüs və cəsarət göstərmələrinə səbəb bütün müsəlmlərin, ələlxüsüs, türklərin düşmənləri olan bugünkü böyük dövlətlərin dəstəkləri və yardımçıları olmuşdur. Fəqət, səbəb nə olursa olsun, durum meydandadır. Ermənilər ən modern silahlarla azəri qardaşlarımızın vətəninə hücum edib, insanları böyük-kiçik, qadın-kişi demədən fəc'i şəkildə öldürür, evlərini, yurdlarını da dağdırıb talan edib və 5 ildən bəri davam edən bu təcavüz və qətli-amlar son zamanlarda daha da şiddetlənmişdir.

Bu durum karşısında bütün dünya əfkari-ümumiyyəsi susur və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı özünü bilməməzliyə vurur. İnsan haqlarını qoruyanlar da heç bir e'tiraz etmirlər. Dünyanın yeni düzənində özünü güclü görən və özünü demokratianın yaradıcısı və müdafiəçisi kimi göstərən və istədiyini hər yerdə istədiyi şəkildə həyata keçirə bilən Amerika da erməni lobbisinin tə'siri altındadır, təcavüzkar ermənilərə yardım etməkdədir və tarixdəki səlib savaşları yenidən canlandırmaqdır. (Rəsmi qaynaqlardan gələn xəbərə görə, ermənilər Azərbaycanın quzey qismi Qazax—Gəncəyə hücum etməyə hazırlaşır və yaxınlarda Gəncəyə hücum etmək niyyətindədirler).

Belə bir durum karşısında müsəlman dünyasının, türklərin, Türkiyə və İran İslam Cümhuriyyətinin və uluslarımızın vəzifə və məs'uliyətləri nə ola bilər?

Bu məzлum, silahsız, ordusuz və əsarətdən yenicə çıxmış qardaşlarımızı yalqızmı buraxmalyıq? Erməni-daşnak ordusunun onların yurdularına həyasızcasına təcavüzünə, qadın və kişilərini, qoca və uşaqlarını acımadan öldürmələrinə tamaşaçıımı qalacağıq? Bu, bizlərin şərifinə, türkliyə və müsəlmanlıq, nəhayət, insanlığa yaraşarmı? Bu, bizim şanlı tariximizə siğarmı?

Aldığımız xəbərə görə, əfqan müsəlmanlarından 2500 nəfər ermənilərə qarşı savaşmaq üçün Azərbaycana getmişdir. Bu gözəl və ümidi-verici hadisə qəlbimizə ümid işığı saçdığı halda, üzüntümüzü də artırmaqdadır. Çünkü bu günə qədər bizlərdən könüllü də olsa, kimsə qardaşlarımızın döyüş cəbhələrinə gedə bilməmişdir.

Əcəba, bizlər azərilərə əfqanlılardan uzaqmıyıq? Yaxud, daha mədəniləşdiyimiz üçünmü belə soyuqqanlı olduq?

Sayın Cümhur Rəisi, lütfən, məni əfv edin, bu sətirləri göz yaşlarının qabağını ala bilmədən yazıram. Və bu anda Allah-taaladan xalqımıza qurtuluş, ya da özümə ölüm istəyirəm. «Əl-mövt xeyr min rüku bil-ari» (Ölüm zillət çəkməkdən yaxşıdır), (İmam Hüseynin (ə) aşura günü Kərbəla meydanında şəhid olmazdan qabaq söylədiyi cümlələrdən).

Biz tarix boyu izzət və şərəflə yaşadıq və zamanı gəldikdə ölümü zillətə tərcih verdik. Ona görə də mən bu günlərimizi xalqımız üçün yaşamaq saymıräm.

Bu gün mənim əlimdəki qələm-kağız və quru nəfəsimdən başqa bir şeyim yoxdur. Onları da məzəlum xalqımızın yolunda sevə-sevə verməyə razıyam. Bilirəm ki, bu gün xalqımın qələmdən çox singüyə ehtiyacı vardır.

Altın qələm sahibinin Adsız Mussoliniyə xitabən yazdığını şe'ri:

Qələm, firça nədir? Birər oyunaq,
Şah əsərlər süngülərlə yazılır ancaq!—

Sanki bizim bu günümüz üçün söyləmişdir.

Belə bir durumda istər-istəməz bu suallar qarşısında qalıram: Əcəba, bu gün bizdə bir Səlahəddin Əyyub yoxdurmu? Biz Səlcuqluların övladları deyilikmi? Əcəba, Nuri Paşa, Əli Ehsan Paşa və Ənvər Paşaların nəсли qurumuşmu?

Bildiyiniz kimi, 1918-ci ildə çar qoşunu Türkiyəyə gəlmək məqsədi ilə Bakını işğal etmiş, sonra «Azərilər arasındaki körpü və yolları dağıtdılar»,—deyə onları qırmağa başlamışdır. O zaman Osmanlı dövləti məğlub olmuş, bölünmə və dağılma ərəfəsində qalmışdı. Belə bir böhranlı vəziyyətdə mərd, igid bir türk generalı olan Nuri Paşa komandanlıq etdiyi türk əsgərləri ilə islam ordusu adına azəri könüllüləri ilə birlikdə Azərbaycana yürüdü və Bakını, bakılı qardaşlarını erməni istila və qırımından qurtardı.

Bu gün Türkiyənin vəziyyəti hər baxımdan Osmanlı dövlətinin 1918-ci il dövründən güclüdür. Daxildə kurd məsələsinin olduğunu bilirik və buna qarşı çox üzüntü duyuruq. Fəqət, bu və ya hər hansı başqa bir məsələ Türkiyənin və türk millətinin gücünü tükəndirib məs'uliyyətini aradan qaldıra bilməz. İranda Pəhləvi rejiminin qalıqlarından olan bə'zi qatı ariyapərəst millətçilər və irqçılər islamın və türklüyü əleyhinə olduqlarından, dinsiz, təcavüzkar erməniləri müsəlman azərilərdən üstün tuturlar. Bunlar hökumət və cəmiyyət içinde məzəlum azərbaycanlıların əleyhinə mənfi təəssürat yaradırlar. Amma

Türkiyədə vəziyyət bunun tam tərsinədir. Oradakı millətçilər bu acı və qeyri-insani hiss və mülahizələri təlafi etməlidirlər. Əcəba, onlar nə üçün susurlar, müsəlman soydaşlarının soyqırımına necə göz yumurlar? Onlardanı diplomatik məhzurları düşünürlər? İcazə versəniz, zati alıllerinizə xatırladım ki, Azərbaycanın son zamanlarda düşdüyü vəziyyətə Türkiyənin türkçü ziyahlarının qeyri-müstəqim də olsa, soyuq tə'siri olmuşdur. Buna görə, Sizin yaxşı bildiyiniz daha başqa səbəblərə görə Türkiyə dövlətinin və millətinin bugünkü məs'uliyyəti çox böyükdür.

İran İslam Cümhuriyyəti xüsusilə son zamanlarda humanitar yardım göstərməkdədir. Biz hökumətimizdən daha fəal davranışını gözlayırıq. Fəqət, qardaşlarımıza da, duran və bəhanə arayan Amerikanı və həmfikirlərini də nəzərə almaq məcburiyyətindəyik. Buna görə və daha başqa səbəblərə görə hökumətimizdən bundan artıq daha bir iş umaya bilmərik.

Sayın başkan, mən diplomat və siyaset adamı deyiləm. Mənim bütün həyatım elm və həkimlikdə keçmişdir. Fəqət, heç bir zaman insanlığın acılarını unutmadığım kimi, məmləkətim, millətim, dindaşlarım və soydaşlarımın qayığı və kədərlərindən kənardə da qalmadım. Və onlardan ayrı yaşamadım. Arazin quzeyindəki qardaşlarım məni azərilərin ağısaqqalı bilirlər. Mən özümü bu şərəfli ada layiq görmürəm, amma onların mənə olan güvənci və bugünkü ağır və fəc'i durumlarını göz öünüə alaraq, bir azəri ağısaqqalı kimi zati alınızdən xahiş edirəm:

1. Hər şeyə rəğmən təcrübəli və bəsirətli dövlət rəisi, millət lideri və haqsevən bir insan kimi ciddi ölüm təhlükəsində qalan məzлum azəri qardaşlarımın yardımına qalxın.

2. Azərilər İran və Türkiyə millətlərinin dindaş, soydaş və qardaş qonşularıdır. Ora dünənə qədər İranın bir parçası olmuş və rus-erməni təcavüzü qarşısında hər zaman öz xalqı ilə birlikdə İran və Türkiyə tərəfindən dəstəklənmiş və qorunmuşdur. Bu gün də onların hər zaman dan daha artıq İran və Türkiyənin ciddi və hərtərəfli yardımlarına ehtiyacları vardır. Ona görə də gözləyirik ki, iki qardaş dövlət və mil-

lət üçüncü qardaşına yardım etsin və böyük dövlətlərin silahları ilə təpədən dırnaqadək silahlanmış ermənilər qarşısında müdafiə edib soyqırımıma mane olsunlar.

3. Türkiyə dövlətinin xaricdə və daxildə bir sıra çətinlikləri varsa da, türk millətinin, aydınlarının, xüsusən türk millətçilərinin gözləri öündə qardaşlarının faciəli şəkildə və həqarətlə soyqırımıma seyrçi qalmaları bağışlanılmaz bir günahdır. Bu türklüyə, müsəlmanlığa və insanlığa yaraşmayan bir laqeydlik və azərilərin tə'birincə, qeyrətsizlikdir. Türklerin xarakteri igidlik, mərdlik, comərdlik, qorxmazlıq və məzлumluq fəryadına çatmaqdır. Türkler dünyada buna görə şöhrət qazanmışlar. Bu gün ümumdünya əfkari və məzлum azəri qardaşlarımız hər yerdən və hər kəsden çox türk millətçilərindən və millətindən və İrandan yardım gözleyirler. Bugünkü davranışımız sabahkı mövqeyimizə, heysiyyətimizə və tariximizə sima və dəyər verəcəkdir. Bütün bunları göz önüne alaraq, türk millətinin və soydaşlarına daha güclü şəkildə bağlı olan millətçi qrupların azərilərin səsinə səs vermələrini, hər vasitə ilə yardımına qoşulmalarını gözlayırıq.

4. Azərbaycan xalqı dünyanın ən igid, comərd, çalışqan və anlayışlı xalqlarındanandır. Tarixin faciəsi onları parçalamış, bizdən ayırmış, rus istilası və kommunist istibdadi onu bugünkü erməni cinayətlərinə qurban vermişdir. Fəqət, onlar qırmızı rus boyunduruğu altında yaşadığı zaman belə bu qədər ağır duruma düşməmişlər. Və soyqırımıma mə'ruz qalmamışlar. Təəssüf ki, yenice istiqlal və hüriyyətə qovuşduqdan sonra bir gün rahat nəfəs almamışlar. Üstəlik əmniyyətlərini, dolanışqlarını, yurd-yuvalarını və hətta canlarını da itirməkdədirlər. Əcəba, bu daima davam edən ölüm təhlükəsindən qurtulmaq üçün nə etsinlər. Təkrar rus boyunduruğunu girsinlər, təbii ki, buna nə özləri, nə Türkiyə, nə də İran, xüsusi ilə bizlər təhəmmül edə bilmərik. Bu halda vaxt keçirmədən onların yardımına gedək və qardaşlarımıuzu bu zülm, yanğın və qırğından qurtaraq, öz şərəf və heysiyyətimizi də qoruyaq.

Səsimizə səs verəcəyinizi ümidli və əminəm. İranlı azəri qardaşlarınzıdan hörmətimi bildirirəm.

DOKTOR CAVAD HEY'ƏT

Paris Cərrahlıq Akademiyasının üzvü və
Azad İslam Universiteti Cərrahiyə şöbəsinin rəisi.
«Varlıq» toplusunun təsisçisi və baş redaktoru.

Tehran, 21 noyabr 1993

Qeyd: Məktubun mətni bə'zi ixtisarlarla Bakıda «Azərbaycan» və «İslam»
qəzetlərində, Ankarada «Türk kültürü» dərgisində dərc olunmuşdur.

*DOKTOR
CAVAD HEY'ƏTƏ
ÜNVANLANMIS MƏKTUB
VƏ TELEQRAMLARDAN
SEÇMƏLƏR*

İRAN İSLAM CÜMHURİYYƏTİ CÜMHUR RƏİSLİYİNDE

Ulu Tanrıının adıyla!

Hörmətli alim, doktor Cavad Hey'et cənabları! İzzət və uğurlarınız davamlı olsun! Salam, Cümhur başkanına göndərdiyiniz məktub və «Türk dili və ləhcələrinin tarixi», «Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış» kitablarınız çatdı və Cümhur başkanının mübarək nəzərindən keçdi. Mənə buyurdular ki, kitablarınızda, eləcə də «Varlıq»ın sayalarındaki məqalələrinizdə apardığınız qiymətli və faydalı araşdırımlara görə Sizə Cümhur başkanının təşəkkürünü çatdırırıム. «Varlıq» dərginizin və əsərlərinizin hər biri İran İslam Vətəninin ədəbiyyat tarixində yeni səhifələr açmış, Azəri türkcəsini və qeyrətli azərbaycanlıların dərin məzmunlu ədəbiyyatını təzədən dirçəltmişdir. Arzu olunur ki, «Varlıq»dakı məqalələrin inqilabi və islami rəngi daha çox olsun. Cümhur başkanının təşəkkür və qədirdanlıq məktubunu çatdırarkən Sizə—dəyərli insan və hörmətli alimə elmi-mədəni və ədəbi fəaliyyətinizdə ulu Tanrıdan sonsuz uğurlar diləyirəm.

Cümhur Rəisliyinin mədəniyyət müşaviri

MƏHƏMMƏD CAVAD HÖCCƏTİ KİRMANI
Tehran, 1987

SAYIN «VARLIQ» DƏRGİSİ YÖNƏTİCİLƏRİ!

Dərginizi görüb çox bəyəndik. Sizləri öncə təbrik edər və dərginizin davamlı yayılmasını dilərəm. Bizim universitetdə «Türkçə» bölümü var. Bu bölümə həm farsca, həm də Azəri türkcəsi dərslərimiz var və bu dilləri oxuyan təqribən iki yüz öyrəncimiz eyitim görür. Buna görə, əgər mümkünse, çıxan hər «Varlıq» sayından bir ədəd göndərə bilirlər, həm biz istifadə edərək, həm də öyrəncilərimiz bugünkü farsayı, Azəri türkcəsini və ədəbiyyatını yaxından öyrənə bilirlər.

Cənabi Allahdan başarılarınızın sürməsini dilərkən ən dərin sayqlarımı təqdim edərim.

DOKTOR UMUT TÖKATLİ
Türkiye, Kayseri, Ərciyez Universiteti
25 may, 1988

ALLAHIN ADIYLA

«VARLIQ» nəşriyyəsinin hörmətli yazıçılar hey'əti!

Salam-salamatlıq arzusuyla. Mən «Varlıq»ın Tehranda bir oxucusuyam və bu ikinci məktubdur ki, sizə yazıram. Əvvəl məktubu farsca yazmışdım, ancaq bu məktubu türkçə yazmaq ümidi ilə başlayıram. Mən «Varlıq»ın alim yazarlarının türkoloji çevrəsində çeşidli açılardan söz aparan məqalələrini maraqla oxuyuram. «Varlıq»da böyük ustalarımız belə məqalələrin nəşrini özlərinə bir borc bilir və yazmağında da olduqca böyük sə'y göstərirler. Beləliklə, indiyə qədər çoxlu vətəndaşlar ana dili çevrəsində olan məqalələri oxumaqla «Varlıq» vasitəsilə təhsil alırlar...

DAVUD ŞƏBANI
Tehran

AĞAYI-MÖHTƏRƏM DOKTOR CAVAD HEY'ƏT CƏNABLARINA SALAM VƏ EHTİRƏM!

Dünən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstututunun binasında «Varlıq» məcəlləsinin 10 yaşından tamam olması münasibətilə yubiley yığıncağı keçirildi.

Yığıncaq Elmlər Akademiyası, Yazıçılar İttifaqı, Azərbaycan Dövlət Universiteti tərəfindən çağırılmışdı. Yığıncaqdə çıxış edənlər varlığımızı yaşıdan «Varlıq» məcəlləsinin ünvanına səmimi sözlər söylədilər, onun Vətən qarşısında, millət qarşısındaki xidmətlərindən ağızdoluşu danışdır.

Yığıncaqdə iştirak edənlər mənə tapşırdılar ki, məktub yazıb onların təbrikini, xoş diləklərini Sizə çatdırınım.

Mən yığıncağın qərarına əməl edərək, bu kiçik təbrik məktubunu Sizə yazdım. Yığıncaq haqqında ətraflı mə'lumat mətbuatda çıxacaqdır.

Hamımızın hörmətlərini və ən səmimi diləklərini qəbul edin.

Hörmətli doktor, Sizə və Sizin ətrafinizdə sıx birləşib «Varlıq» məcəlləsini nəşr edən əziz həmkarlarımıza eşq olsun!

Gələcək fəaliyyətinizdə Sizə yeni-yeni müvəffəqiyyətlər diləyirik.

Sizin ABBAS ZAMANOV
professor
Bakı, 15 aprel 1989

ÇOX HÖRMƏTLİ CAVAD HEY'ƏT MÜƏLLİM!

Çoxdan Sizə məktub yazmadığımı heyfsilənirəm. Nə etməli, vaxt az, iş və fikirlər çox, zamanın irəli atdığı məşələlər saysız-hesabsızdır. Buna baxmayaraq, «Varlıq» jurnalını səbirsizliklə gözləyir və hər bir yeni nömrəsini təşnə adam bulaq suyunu içən kimi içirəm. Vaxtı ilə Mirəli Mənafi vasitəsilə ədəbiyyatımız barədə bə'zi mə'lumat və kitabları Sizə göndərmişəm, yəqin alıbsınız. Qiymətli və faydalı yazılarınıza az-çox köməyi dəyibə, xoşbəxtəm.

İndi Sizə iki qəzət göndərirəm: «Azərbaycan müəllimi» və «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetini. Hər ikisində Cənubda bə'zi ədəbi hadisələr barədə yazılarım çap olunub. Onlara nəzər yetirib, vaxt tapanda rə'yinizi mənə bildirsiniz, məmənun olaram. Ədəbiyyatımız üçün çox faydalı və lazımlı işinizdə Sizə uğurlar və cansağlığı arzu edirəm.

Hörmətli, MİRZƏ İBRAHİMOV
Azərbaycan Yazarları İttifaqı idarə heyətinin sədri,
Respublikanın xalq yazarı
Bakı, 10 sentyabr 1982

PROFESSOR CAVAD HEY'ƏT CƏNABLARINA, DOKTOR HÜSEYN HEZAVEYİ CƏNABLARINA

Hörmətli cənablar!

Sizin, qardaş İran İslam Respublikasından gəlmiş hörmətli qonaqların ölkəmizə gəlişlərindən və DİN Tibb İdarəsinin Mərkəzi Hospitalının 30 illik yubileyi ilə əlaqədar şənliklərdə iştirakınızdan məmənun olduğumu bildirir və ən xoş arzularımla müstəqil Azərbaycan dövlətində Sizi salamlayıram.

Mə'lum olduğu kimi Ermənistən təcavüzüne mə'ruz qalmış Azərbaycanın Konstitusiya hüquqlarının, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün qorunmasına respublika daxili işlər orqanlarının əməkdaşları həmişə on xətdə olmuşdur. Mühabibə illərində sıralarımız yüzlərlə şəhid vermiş, 5000-dən artıq əməkdaşımız düşmən gülələrinə sına gərərək yaralanmışdır.

Respublikamızın iqtisadi cəhətdən böhran keçirdiyi ağır sınaq günlərində, yaralarımızın müalicəsi ilə bağlı bir sıra çətinliklərin meydana

çıxdığı bir vaxtda qonşu İran dövləti bizə ilk əl tutanlardan biri oldu. İranda səhiyyə ocaqları ilə yanaşı, Sizin başçılıq etdiyiniz xəstəxananın tibb işçiləri də ən yüksək qayğı və mərhəmətlə onlarla yaralı polis işçisinin müalicəsini öz üzərinə götürdü və beləliklə, Azərbaycan və İran dövlətləri arasındaki illər boyu davam edən qarşılıqlı əməkdaşlığın və dostluğun tarixi daha da zənginləşdi, bu tarixə canlı səhifələr əlavə olundu.

Bu qayğılarımızla yanaşı, respublika daxili işlər orqanlarının əməkdaşları ötən ilin ortalarında Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevlə İran İslam Respublikasının Prezidenti cənab Əli Əkbər Haşimi Rəfsənjaninin DİN Tibb İdarəsinin Mərkəzi Hospitalına gələrək yaralılarımıza görüşməsinə də yüksək qiymət verirlər.

Bu gün Sizin respublikamıza gəlişinizdən istifadə edərək Azərbaycan polisinin şəxsi hey'əti, yaralılar, onların valideynləri və şəxsən öz adımdan çətin günlərimizdə göstərdiyiniz qayğılar üçün bir daha Sizin xidmətlərinizə ən böyük sevgilərimizlə cavab verir, «Punzdəhi-Xordad»ın bütün işçilərinə ən səmimi hissərlə minnətdarlığımızı bildirir, şəfali əlləriniz var olsun, deyirik.

Hörmətlə, R.İ.USUBOV
Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Naziri,
general-mayor.
14 dekabr 1994

MÖHTƏRƏM CƏNAB CAVAD HEY'ƏT!

Ankarada möhtərəm yoldaşım Həsən Ərən Sizin son dərəcə böyük əhəmiyyətə malik olan «Tarixi-zəban və ləhcəhayə torki» kitabınızı mənə göstərdi. Bu kitab mənə çox xoş gəldi; əzəmetli bir əsərdir. Mənim Sizdən bir xahişim var: əgər mümkünürse, bu qiymətli kitabdan bir nüsxə mənə göndərəsiniz. Mən də özümün son kitabımı sizə göndərməyi şərəf bilirom.

Dərin hörmətlə, professor doktor GERHARD DÖRFER*
Almaniya, 21 noyabr 1987

*Höttingen universitesinin türkologiya professorudur

*İRAN, TEHRAN, CAVİD XƏSTƏXANASI, DOKTOR
CAVAD HEY'ƏTƏ*

Əziz həmkar!

Mənə ustadım Rene Burgeon ilə birlikdə «Terapiya və cərrahiyyə ensiklopediyası» üçün qaraciyər amyöbü xəstəliyi oçerkini yenidən yazmaq təşəvvütləmişdir. Bu, sizin də maraqlandığınız mövzudur. Bize bu barədə məqalə göndərsəniz və əlavə mülahizələrinizi bildirirsəniz, minnətdar olarıq. Sizin icazənizlə, onlardan yazımızda elmi qaynaq kimi istifadə etmək istəyirik. Əgər orijinal çalışmalarınızla rontiyer, mikroskopik şəkilləri də göndərsəniz, dərin təşəkkür və minnətdarlığımızı bildirərik.

Sevgi və səmimiyyətimizle, professor JAN RIVE
Fransa, 14 aprel 1966

Qeyd: d-r Cavad Hey'ətin göndərdiyi məqalədən parçalar və mikroqrafiyalar «MEDIKO CHIRURGICAL» ensiklopediyasının 1977-ci il çapında dərc edilmişdir.

ƏZİZ DOKTOR HEY'ƏT!

Tehranda açıq ürək əməliyyatına başlamağınızla bağlı mənə göndərdiyiniz məqaləyə görə dərin təşəkkürümüz bildirirəm.

Bu xəbəri eşitməkdən çox şadam, çünki İranda bu işi başlamağın nə qədər əhəmiyyətli olduğunu biliyim.

Səmimiyyətle, RASSEL BROK*
28 may 1963

ƏZİZ DOSTUM!

İranda ilk dəfə apardığınız açıq ürək əməliyyatının sorğunu sonsuz sevinclə qarşılıdım. Böyük uğur qazanmağınızla bağlı sizi ürəkdən təbrük edirəm. Sizin ləyaqət və istə'dadınız Parisdə alığınız təhsil və təlimi gerçəkləşdirə bilmişdir.

Xoş xatirələrlə, professor ANDRE SIQARD
Fransa Cərrahlıq Akademiyasının prezidenti
10 iyun 1963

* İngiltərədə açıq ürək əməliyyatı aparmış ilk cərrahdır

ƏZİZ DOKTOR HEY'ƏT!

«İranda açıq ürək cərrahlığı» adlı məqalənizi çox böyük məmnu-niyyətlə aldıq. Çox maraqlıdır. Məqalənizi Beynəlxalq jurnalın baş redaktoru doktor Filip Torekə çatdırırdım. Gələn sayımızda çap ediləcəkdir. Məqalənizə görə sizi təbrik edir və dərin təşəkkürümüz bildirirəm.

Ən səmimi duyğulanmla, HORACE TURNER
Baş katib, Çikaqo, 12 iyun 1963

CAVAD HEY'ƏTİN ƏSƏRLƏRİNİN BİBLİOQRAFIYASI

(*həzırlayanı Məhəmməd Rza Hey'ət*)

TİBBƏ DAİR ƏSƏRLƏRİ

Kitablar

1. **Tromboflebitin müalicəsi.** Tehran, 1957 (farsca).
2. **Ümumi cərrahlıq.** Tehran, 1965 (farsca).
3. **Cərrahiyyə dərsləri.** Tehran, 1997 (farsca).

Məqalələr*

1. **Əməliyyatdan sonra venoz trombozların müalicəsi.** «Journal of kardiovaskular surgery», 1964 (ingiliscə).
2. **Əməliyyatdan sonra venoz trombozların müalicəsi.** «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1964.
3. **Çoxsaylı arterio-venoz fistulalar.** J. of kardiovaskular surgery, 1964 (ingiliscə).
4. **Çoxsaylı arterio-venoz fistulalar.** «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1967.
5. **Qaraciyərin amyöb absesləri.** «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1966.
6. **Vyanada beynəlxalq cərrahlar qurultayı.** «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1967.
7. **Tiroid vəzinin cərrahiyyəsi.** İran endokrinoloji dərnəyi simpoziumunun materialları. «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1965.
8. **Əməliyyatdan sonrakı venoz trombozlarının müalicəsi.** «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1966.
9. **İranda açıq ürək cərrahiyyəsi.** «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1962.
10. **Böyrək köçürülməsi.** «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1966.
11. **Qaraciyər abseslərinin klinikası və müalicəsi.** «Lion khirurgical», 1964 (fransızca).
12. **İranda açıq ürək cərrahiyyəsi.** Reprinted from the «Journal of the international college of surgeons», 1964 (ingilişcə).

* Sonda hansı dildə çıxdığı göstərilməyən məqalələr farscadır

13. Ürək exinokokkozunun cərrahi müalicəsi. «The journal of thorasic, kardiovaskular surgery», 1971, (ingiliscə).
14. Əməliyyat əsnasında ürəyin dayanması. Khirurgi, Paris, 1977, (fransızca).
15. Sağ plevrada qan toplanması fəsadı vermiş hemorragik pankreatit. «21-ci beynəlxalq cərrahlar qurultayı» (Filadelfiya), 1965.
16. Toksik urların cərrahi müalicəsi. Beynəlxalq cərrahlıq cəmiyyətinin bülleteni, Paris, 1967, (fransızca).
17. İranda ilk böyrək köçürmə əməliyyatı (Məşhəddə orqan-köçürmə günləri). «Daneše-pezeşki», Tehran.
18. Mə'də-onikibarmaq bağırsaq xoralarının cərrahi müalicəsi (300 xəstədə). «Daneše-pezeşki», Tehran, 1962.
19. Çoxsaylı travma xəstəliyi qarşısında. «İran cərrahlıq jurnalı», Tehran, 1993.
20. Bir mə'də eozinofil qranuloma müşahidəsi. «İran cərrahlıq jurnalı», Tehran, 1964.
21. Mə'də-onikibarmaq bağırsaq xoralarının cərrahi müalicəsi. «Daneše-pezeşki», Tehran, 1966.
22. Kiyinqrak sistemi. «Daneše-pezeşki», Tehran, 1964.
23. Çoxsaylı arterio-venoz fistulalar. «Daneše-pezeşki», Tehran, 1966.
24. Baş və beyin travmaları. «Daneše-pezeşki», Tehran, 1973.
25. Londonda beynəlxalq ürək-damar cərrahlığı qurultayı. «Daneše-pezeşki», Tehran, 1968.
26. İranda ürəkköçürmə əməliyyatı. «Daneše-pezeşki», Tehran, 1968.
27. İranda ilk ürəkköçürmə əməliyyatı. Yazar: d-r Kristian Barnard. Tərcümə edən: d-r Cavad Hey'ət, «Daneše-pezeşki», Tehran, 1968, № 1.
28. Ürək köçürmə əməliyyatında donorun seçilməsi. Yazar: d-r Bosmann. Tərcümə edən: d-r Cavad Hey'ət. «Daneše-pezeşki», Tehran, 1968, № 1.
29. Ürəkköçürmə əməliyyatına aid təcrübi və tənqidə incələmə. Yazar: d-r K.Barnard. Tərcümə edən: d-r Cavad Hey'ət. «Daneše-pezeşki», Tehran, 1968, № 1.

30. Məşhəd tibb fakültəsi. Tibb günləri barədə. «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1966, №1.
31. Anadangəlmə bud çıxığı. «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1964, № 4.
32. Ürək cərrahiyyəsi. «Keyhan salnaməsi», Tehran, 1956, mart.
33. Ürək cərrahiyyəsi. «Nadir salnaməsi», Tehran, 1959.
34. Mə'dənin xoşxassəli şışları və eozinofil qranulomasi. «Ülüm-pezeşki», Tehran, 1994.
35. Onikibarmaq bağırsaq xoralarının cərrahi müalicəsi. «Beynəlxalq cərrahlıq cəmiyyətinin 22-ci qurultayı». Avstriya, Vyana, 1967.
36. Tehranda həkimliyin çətinlikləri. «Soxeni-pezeşki», Tehran, 1962.
37. Tehranda ilk böyrəkköçürmə əməliyyatı. Məşhəd orqan-köçürmə günləri. «Şəhrəbanı xəstəxanası tibb dərgisi», Tehran, 1969.
38. Pankreasın qapalı travmatik zədələnmələri. Yazan: Prof. Y.A.Murad. Tərcümə edən: d-r Cavad Hey'ət. «Daneşe-pezeşki», Tehran.
39. Ürək exinokokkozu. D-r Muxtari və d-r Hacəlilu ilə birgə. «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1970.
40. Ürək cərrahiyyəsi. «Daneşe-pezeşki», Tehran 1972.
41. Mə'də-onikibarmaq bağırsaq xoralarının cərrahiyyəsi. «Azad İsləm Universiteti elmlər dərgisi», Tehran, 1992.
42. İranda açıq ürək cərrahiyyəsi (Bir arteriya pulmonaris darlığı xəstəsinin soyutma metodu ilə əməliyyatı). 1962 (fransızca).
43. Filadelfiya ümumi və ürək cərrahiyyəsi qurultayı. «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1965.
44. Cərrahiyyənin qısa tarixi (6 məqalə). «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1967.
45. Pankreas başı xərçəngində. Qastro duodeno-pankreatek-tomu. «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1967.
46. Qida borusu (ezofagus) xərçənginin cərrahi müalicəsi. «Daneşe-pezeşki», Tehran.
47. Travmatik şokun mexanizmi və müalicəsi haqqında yeni düşüncələr. «Daneşe-pezeşki», Tehran.

48. Diabet xəstələrdə cərrahi əməliyyat. «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1972.
49. Yanıqlar. «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1964.
50. Yeni anesteziya işləndikdən sonra M. R. O. əməliyyatdan sonra xəstəlikdə dəyişikliklər. Thezis, Paris, 1952 (fransızca).
51. Orta və yaxın Doğu tibb günləri. (D-r N.Hikmətlə birgə). «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1964.
52. 522 xəstədə tiroidektomiya. Şəxsi Cərrahlıq Akademiyası jurnalı, 1979.
53. İranda ürəkköçürmə əməliyyatı. «İran həkimlər dərnəyinin jurnalı», Tehran.
54. Fəqərələrarası disk yırtığı. «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1964.
55. İnsanda orqanköçürmə əməliyyatı. «Daneşe-pezeşki», Tehran, 1967.
56. Ürək cərrahiyəsində son dəyişikliklər. 1994.
57. Tiroid cərrahiyəsində 600 şəxsi təcrübə. «İran cərrahlıq jurnalı», Tehran, 1992.
58. Mə'də və onikibarmaq bağırsaq xoralarının cərrahiyəsi. «Ülum-pezeşki», Tehran, 1990.
59. İranda və dünyada ürək cərrahlığı. «Ülum-pezeşki» dərgisi, Azad İslam Universiteti, Tehran, 1995.
60. Ektopik Goiters (Yerində olmayan zoblar). «Ülum-pezeşki» dərgisi, Azad İslam Universiteti, Tehran, 1997.

TÜRKOLOJİ, ƏDƏBİ, TARİXİ VƏ İCTİMAİ MÖVZULU ƏSƏRLƏRİ

Kitablar

1. Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış (1-ci cild). Tehran, 1980.
2. Müqayisətul-lüğəteyn. Tehran, 1984 (farsca).
3. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Tehran, 1988.
4. Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış. Tehran, 1987.
5. Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış (2-ci cild). Tehran, 1990.

6. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, 1990.
7. Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış. Bakı, 1993.
8. Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış. Bakı, 1993.
9. Türk dili və ləhcələrinin tarixinə bir baxış (farsca). Tehran, 1987 (iki dəfə çap olunmuşdur).
10. İki dilin müqayisəsi (farscadan tərcümə). Bakı, 1989.

Məqalələr*

1. Azəri türkçəsinin tarixinə bir baxış. «Varlıq» dərgisi, 1979, № 1.
2. İran İslam Cümhuriyyətində milliyətin əsasları (Vətən və İslam) (farsca). «Varlıq», 1979, № 5.
3. İslam mədəniyyətinin Qərb mədəniyyətinə tə'siri (farsca). «Varlıq», 1979, № 10.
4. Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış (məqalələr silsiləsi—38 məqalə). «Varlıq», 1979—1983.
5. İslam, İnsan, «Sartr» və şəriəti (farsca). «Ettelaat» qəzeti, Tehran, aprel, 1979.
6. Vətən və İslam iranlılığın əsasları (farsca). «Ettelaat» qəzeti, mart, 1978.
7. Qərb kültürünü gözübağlı qəbul etmək olmaz (farsca). «Bamdad» qəzeti, Tehran, fevral, 1979.
8. Əflatun əxlaqiyyatı və nə etmək gərək biliyi (farsca). «Ettelaat» qəzeti, may, 1979.
9. Təbrizdə Azərbaycan şair və yazıçılar toplantısında. «Varlıq», 1980, № 6.
10. Yeganə səfər. Prof. Rüstəm Əliyevin məqaləsinə müqəddi-mədir; «Varlıq», 1980, № 8.
11. Həzrəti Əlinin öyüdləri (ərəbcədən tərcümə). «Varlıq», 1981—1982 (16 sayda).
12. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı (məqalələr silsiləsi—12 məqalə), «Varlıq», 1981—1982.
13. Azərbaycanın tanınmamış böyük şairi Mürtəza Quluxan Zəfər. «Varlıq», 1981, № 3.

* Burada və sonrakı bölmələrdə sonda hansı dildə olduğu göstərilmeyən məqalələr Azərbaycan türkçəsində, Türkiyədə çıxan məqalələr isə Türkiye türkçəsindədir.

14. Dədə Qorqud kitabı. Ölməz söz xəzinəmizdən incilər. «Varlıq», 1981, № 4.
15. XIV əsr Azərbaycanın böyük şairi Qazi Zərir haqqında bir neçə söz. «Varlıq», 1981, № 9.
16. Nəsir Bakuidən bir mütəmməs. «Varlıq», 1981, № 11, 12.
17. Könül dərdi—Hamiddən öz söz. «Varlıq», 1981, № 11, 12.
18. İzah (Rəhmətlik prof. Həmid Arash üçün. «Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış» kitabına dair («Varlıq»), 1982, № 1.
19. «Türk dili və ləhcələrinin tarixi» kitabından bir bölmə: Azərbaycan türkəsinin adı və mövqeyi haqqında (farsca). «Varlıq», 1982, № 3—4.
20. Türk dili və ləhcələrinin tarixi (farsca). «Varlıq», 1982, № 9—10.
21. Türkmən dili və ədəbiyyatının tarixi haqqında bir neçə söz (farsca). «Varlıq», 1982, № 11—12.
22. İslamda və başqa məktəblərdə əxlaqiyyatın əsasları (farsca). «Varlıq», 1982, № 11—12.
23. Mö'min və e'tiqadlı şair Məmməd Akif (farsca). «Varlıq», 1983, № 1—2.
24. Yunus Əmrə mütəsəvvif, xəlqi Türkiyə şairi (farsca). «Varlıq», 1983, № 5—6.
25. Əski türk şe'rində vəzn, şəkil və qafiyə. «Varlıq», 1983, № 7—8.
26. Oğuzlar (farsca). «Varlıq», 1983—1984 (5 sayda).
27. «Qutadğu bilik» və ya səadət elmi (farsca). «Varlıq», 1983, № 9—10.
28. Mahmud Kaşgarinin «Divanu lügətit-türk»ü (farsca). «Varlıq», 1983, № 11—12.
29. Həzrət Məhəmmədin öyüdləri (ərəbcədən tərcümə). «Varlıq», 1983—1984 (12 sayda).
30. Nəsimidən rübaилər (farsca). «Varlıq», 1984, № 9—10.
31. Məhəmməd Əmani. «Varlıq», 1984, № 11—12.
32. Nəvai. «Varlıq», 1985, № 1—2.
33. Ədəbiyyat bizim dövrümüzdə (farsca). «Varlıq», 1985, № 5—6.
34. XX əsrдə Güney Azərbaycan ədəbiyyatı. «Varlıq», 1985, № 9, 10, 11, 12.

35. XX əsr də Azərbaycan ədəbiyyatı. (Birinci Millətlərərəsi Türkoloji Konqres) (Türkiyə türkcəsi). İstanbul, iyul, 1985.
36. Ağqoyunlular. «Varlıq», 1986, № 1—2.
37. Əski türk kitabələri. «Varlıq», 1986, № 3—4—5.
38. Türk dilinin qısa tarixi. (Təbriz Universitetində qurulan «Azərbaycan-türk dilinin tədqiqi» seminarında oxunan mə'ruzə) (farsca). Təbriz, 1987.
39. İslam dövrü türk ədəbiyyatı (3 məqalə). «Varlıq», 1986—1987.
40. Azərbaycan türkcəsinin tarixi. «Varlıq», 1987 № 2.
41. Füzulinin dili (2 məqalə). «Varlıq», 1987, № 3—4.
42. Füzulinin ədəbi şəxsiyyəti. «Varlıq», 1987, № 5.
43. Füzulinin ədəbi tə'siri və təəssürü. «Varlıq», 1988, № 1.
44. Təbriz Universitetində Azərbaycan-türk dilinin tarixi haqqında d-r C.Hey'ətin çıxışı (farsca). «Ettelaat» qəzeti, iyun, 1987.
45. Ustad Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar. «Varlıq», 1988, № 3.
46. Xələc türkcəsi (farsca). «Varlıq», 1988, № 4.
47. Xorasan türkcəsi (farsca). «Varlıq», 1988, № 5.
48. Ləhcə və dil (farsca). «Şərqi Azərbaycan ostanının coğrafiyası» (dərs kitabı), 1988.
49. Şəhriyar. «Türk dili» dərgisi, Türkiyə, 1988, № 442.
50. «Oğuznamə» Məcməol-əmsal-Məhəmməd Əli. «Türk külтürü» dərgisi. Türkiyə, 1988, № 307.
51. «Oğuznamə», ya oğuz atalar sözü və məsəlləri. «Varlıq», 1989, № 1.
52. Təbriz ləhcəsi haqqında. (D-r M.Məmmədovla) «Varlıq», 1989, № 1.
53. Cahansah Qaraqoyunlu və şe'rleri. «Varlıq», 1989, № 2.
54. Məhəbbətnameyi-Xarəzmi. «Varlıq», 1989, № 2.
55. Bakı səfəri. «Varlıq», 1989, № 3.
56. Şimali Azərbaycanda keçən qanlı hadisələr və qırğınlard. «Varlıq», 1989, № 4.
57. Füzulinin söz dağarcığı (VI Millətlərərəsi Türkoloji Konqresdə oxunan mə'ruzə). «Türk kültürü araşdırılmaları» dərgisi, Türkiyə, 1989, № 2.

58. **Qüzey Azərbaycanda keçən qanlı hadisələr və qırğınlar.** «Xəzər» qəzeti, Bakı, 1990, 1 avqust.
59. **Bakı səfəri.** «Türk yurdu» dərgisi. Türkiyə, 1990, nisan.
60. **İranlılıq və etnik dillər** (farsca). «Keyhani havayı» qəzeti, Tehran, 1990, avqust.
61. **İslam mədəniyyətinin qərb mədəniyyətinin inkişafına tə'siri.** «Varlıq», 1990, № 1.
62. **İranlılıq və etnik dillər** (farsca). «Varlıq», 1990, № 2.
63. **Bakıdan gələn əziz qonaqlar.** «Varlıq», 1990, № 1.
64. **Sovet Azərbaycanında əlifba məsələsi.** «Varlıq», 1990, № 2.
65. **Ankarada türk dili qurultayı.** «Varlıq», 1990, № 3.
66. **Alim qardaşım albay (polkovnik) d-r Mürtəza Heyvətin yasında** (farsca). «Varlıq», 1990, № 3.
67. **Məmməd Əmin Rəsulzadə.** «Varlıq», 1990, № 4.
68. **Sovet Azərbaycanında əlifba məsələsi.** «Keyhani havayı» qəzeti, 1990, № 191.
69. **Pantürkizm—e'tibarsız ideal** (farsca). «Furuğî Azadi» qəzeti, Təbriz, 1991, dekabr.
70. **«Xəmsə»də türkcə sözlər** (iki hissə). «Ədəbiyyat qəzeti», Bakı, 1991, iyul-avqust.
71. **Müasir şe'r in Hafizi.** «Karvan» jurnalı. Bakı, 1990, sentyabr.
72. **İslam mədəniyyətinin qərb mədəniyyətinə tə'siri.** «Mədəniyyət» qəzeti, Bakı, 1990, mart.
73. **Məmməd Əmin Rəsulzadə** (iki hissədə). «Dalğa» qəzeti, Bakı, 1991, may.
74. **Türklərdə əlifba məsələsi.** «Ədəbiyyat qəzeti», 1991, mart.
75. **Tehrandan məktub** («Dalğa»nın ilk sayına). «Dalğa» qəzeti, 1991, fevral.
76. **Həkim Nizaminin əsərlərinə türkcə sözlər, məshumlar və atalar sözləri** (farsca). «Varlıq», 1991, № 1.
77. **Qur'an və İslam.** «Varlıq», 1991, № 1, 2, 3.
78. **Fəzilət günəşinin batışı.** D-r Qulam Hüseyn Sədiqinin vəfati (farsca). «Varlıq», 1991, № 1.
79. **Yunus Əmrə—mütəsəvvif türk şairi** (farsca). «Varlıq», 1991, № 2.

80. Yeni tapıntı: Baltazar sparunfeld-məcmuəsi. «Varlıq», 1991, № 2.
81. Azərbaycanın Baş nazirinə «Varlıq»ın teleqramı (farsca). «Varlıq», 1991, № 3.
82. Türk dilinin tarixi (farsca). «Varlıq», 1991, № 4.
83. «Qutadğu bilik»də Qur'an və hədisin tə'siri. (Yazan: Məmməd Qoca, köçürüb təlxis edən: d-r C.Heyvət). «Varlıq», 1991, № 4.
84. Qur'an və İslam (üç hissədə). «Ədəbiyyat qəzeti», sentyabr, 1991, yanvar 1992; iyul 1992.
85. Məmməd Əmin Rəsulzadə. «Milli kultur» dərgisi, Türkiyə, 1991, № 87.
86. Gəncəli Nizaminin «Xəmsə»sində türkcə sözlər, məshumlar və ata sözləri. «Milli kultur» dərgisi, Türkiyə, 1991, № 90.
87. «Varlıq» on dörd yaşında. «Varlıq», 1992, № 1.
88. Qarabağ faciəsi. «Varlıq», 1992, № 1.
89. Almas İldirim və şe'r'lər məcmuəsi. «Varlıq», 1992, № 2.
90. Çağdaş ədəbi Azəri dili kitabı (farsca). «Varlıq», 1992, № 2.
91. Fəxri doktora. «Varlıq», 1992, № 2.
92. Günün sözü (farsca). «Varlıq», 1992, № 3.
93. Nizami Gəncəvinin 850 illiyi. «Varlıq», 1992, № 3.
94. Tehranda və Təbrizdə ustad Şəhriyarın uğurlama qurultayı. «Varlıq», 1992, № 3.
95. Ankarada Millətlərarası türk dili qurultayı. «Varlıq», 1992, № 3.
96. Azərbaycanın türkləşməsi və Azəri türkçəsinin təşəkkülü. «Varlıq», 1992, № 4.
97. Füzulinin ədəbi şəxsiyyəti. «Dirilik» dərgisi. Amerika, 1992, № 1.
98. Həqiqət və vətəndaşlıq nəğməkarı (Məmməd Araz). «Qardaş ədəbiyyatları» dərgisi, Türkiyə, kasım, 1993.
99. Sunqur türkçəsi. «Varlıq», 1993, № 1.
100. Şəhriyar konqresi Bakıda. «Varlıq», 1993, № 1.
101. Əbülfəsən Nəbatı. «Varlıq», 1993, № 2.
102. Məmməd Arazın 60 illiyi. «Varlıq», 1993, № 2.
103. Azərbaycanın adı və sərhədləri. «Varlıq», 1993, № 3.

104. Dədə Qorqud dastanları nə vaxt və harada yarandı? «Varlıq», 1993, № 4.
105. «Ğəraniq» nağlı və onun tarixi əhəmiyyəti. (Yazan: d-r S.Şimşək, tərcümə və təlxis: d-r C.Hey'ət və İ. Hadi), (farsca). «Varlıq», 1994, № 1.
106. D-r Cavad Hey'ətdən Cümhur rəisi Süleyman Dəmirələ məktub. «Varlıq», 1994, № 1.
107. Prof. Rüstəm Əliyevin yasında. «Varlıq», 1994, № 1.
108. «Qeyrət» qəzeti və Borçalı qardaşlara təbrik. «Varlıq», 1994, № 1.
109. Ankarada «İran kültür-sənət-xəbər bülleteni». «Varlıq», 1994, № 1.
110. Füzulinin dili və söz xəzinəsi barədə. «Varlıq», 1994, № 2
111. Füzulinin ədəbi şəxsiyyəti. «Varlıq», 1994, № 3.
112. Azərbaycanın adı və sınırları. «Avrasiya etüdləri» dərgisi. Türkiyə, yay, 1994.
113. Azərbaycanın adı və sınırları (ingiliscə). «Eurasian studies» dərgisi, Türkiyə, yay, 1994.
114. Təbrik edirik (Borçalıda «Qeyrət» qəzetinin nəşri münasibatla). «Qeyrət» qəzeti, Borçalı, aprel-may, 1994.
115. Şəhriyar çağımızın Hafizidir. «Kültür-sənət» qəzeti, Türkiyə, mart, 1994.
116. Azərbaycanın adı və hüdudları. «Ədəbiyyat qəzeti», fevral, 1994.
117. Ya rəb bu qaranlıq gecənin yoxmu sabahı? Nur istiyoruz sən bizi yanqın veriyorsun (Türkiyə cumhur başqanı Süleyman Dəmirələ məktub). «Azərbaycan türk kültürü» dərgisi, Türkiyə, avqust, 1994.
118. Türkiyə cumhur başqanı Süleyman Dəmirəldən d-r Cavad Hey'ətin yardım istəməsi (farsca). «Omidi Zəncan» dərgisi, iyul, 1994.
119. Göz yaşları ilə yazılan məktub. «İslam» qəzeti, Bakı, yanvar, 1994.
120. Xorasan türkcəsi. «Türk dünyası» dərgisi, Türkiyə, 1994, № 5.
121. Azərbaycanın adı və sınırları. «Çağdaş Azərbaycan» dərgisi. Türkiyə, 1994, № 4, 5, 6.

122. **Azəri ədəbiyyatı.** «İslam Ensiklopediyası», Türkiyə, 1994.
123. **Xələc türkləri** (almanca). «Sentral asiatik journal», Almaniya, 1993, № 1—2.
124. **Əski türk ədəbiyyatı.** «Azərbaycan ədəbiyyat tarixi» kitabı. Bakı (kitab çapa hazırlanır).
125. **Açıqlama** («Mahmud Qəznəvinin siyasi həyatı və şəxsiyyəti haqqında» adlı məqaləyə izahat) (farsca). Ədəbiyyat fakültəsinin nəşriyyəsi, Təbriz, 1992, № 1—2.
126. **Ön söz** (Almas İldirumin «Seçilmiş şe'r'ləri» kitabında). Tehran, 1992.
127. **Ön söz** («Qanlı sənələr» kitabında). Tehran, 1993.
128. **Gəncəli Nizaminin «Xəmsə»sində türkçə sözlər, məshumlar və atalar sözü.** «Milli kultür» dərgisi, Türkiyə, 1992.
129. **Boğuntulu Pəhləvi dövründə Azərbaycan dili və ədəbiyyatının geriləməsi və islami inqilabdan sonra onun yenidən çiçəklənməsi.** Indiana Universitetində (ABŞ) keçirilən Birinci türk araşdırımları beynəlxalq konfransındakı mə'ruza (ingiliscə), 1982.
130. **Həkim Nizaminin əsərlərində türkçə sözlər, məshumlar və atalar sözləri** (farsca). «Furuğ-i-azadî» qəzeti, Təbriz, 1991.
131. **Azərbaycan türkəsi ədəbi dili** (farsca). «Ərk» qəzeti, Təbriz, 1994. № 193—194.
132. **Azərbaycanın adı və sərhədləri** (farsca). «Omide Zəncan» qəzeti. Zəncan, 1993, № 22.
133. **Korasan türkəsi.** «Türkologiya» jurnalı, Bakı, 1994, № 1.
134. **Həqiqət və vətəndaşlıq nəgməkarı.** «Məmməd Araz—60»: «Millilik və bəşərilik» kitabı, Bakı, 1994.
135. **Füzulinin ədəbi şəxsiyyəti.** «Füzulini anma» mərasiminin seçilmiş məqalələri, Kərəc, 1994.
136. **Azərbaycanın adı və sərhədləri** (ingiliscə). «Reform» qəzeti, Amerika, mart, 1995.
137. **Füzulinin ədəbi şəxsiyyəti.** «Varlıq», 1994, № 3.
138. **Çağdaş Azərbaycan.** «Varlıq», 1994, № 3.
139. **Ustad Həmid Nitqidən təclil.** «Varlıq», 1994, № 3.
140. **Yanlış bir iddia.** «Varlıq», 1994, № 3.

- 141. İranda Novruz.** Türkiyədə Birinci Beynəlxalq Novruz simpoziumu, 1995.
- 142. Yeni tapıntı: Dilimizin XVII əsrə aid əlyazması.** «Günay» qəzeti, Bakı, 1995, № 41.
- 143. Novruz bayramı İranda.** «Varlıq» dərgisi, 1995, № 95—4.
- 144. Füzulinin ədəbi tə'sir və təəssürü (Füzuliyə tə'sir edən şairlər).** «Varlıq» dərgisi, 1995, № 96—1.
- 145. «Aşına» dərgisi, ortaq mədəniyyət mirasının axtarışında.** «Varlıq» dərgisi, 1995, № 96—1.
- 146. Yunus Əmrəyə ümumi bir baxış.** «Varlıq», 1995, № 98—3.
- 147. 70 illik yubiley mərasimində d-r.Cavad Hey'ətin təşəkkür nitqi.** «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
- 148. Yeni dilçilik və dilimizə tətbiqi məsələsi.** «Varlıq» dərgisi, 1996, № 100—1.
- 149. Əsrimizin Şeyx Şamili Cövhər Dudayev.** «Varlıq» dərgisi, 1996, № 100—1.
- 150. Yeni dilçilik (2).** «Varlıq» dərgisi, 1996, № 101—2.
- 151. Yeni dilçilik (3).** «Varlıq» dərgisi, № 102—3.
- 152. Naxçıvanda Hüseyin Cavid məqbərəsinin açılış mərasimi.** «Varlıq» dərgisi, 1996, № 102—3.
- 153. Yeni dilçilik (4).** «Varlıq» dərgisi, 1997, № 103—4.
- 154. Türklərin tarixində rənglərin yeri.** «Varlıq» dərgisi, 1997, № 105—2.
- 155. Böyük bir itki (Mənzuri Xamneinin vəfatı münasibətilə).** «Varlıq» dərgisi, 1997, № 106—3.
- 156. Bakıda Beynəlxalq Dədə Qorqud simpoziumu.** «Varlıq» dərgisi, 1997, № 106—3.
- 157. Yeni dilçilik (5).** «Varlıq» dərgisi, 1998, № 107—4.
- 158. Farscanı qoruyaq, ancaq İran türk və ərəblərin dilini tap-dalamayaq.** «Varlıq» dərgisi, 1998, № 107—4.
- 159. Varlıq 20 yaşında.** «Varlıq» dərgisi, 1998, № 108—1.
- 160. Azərbaycan yazıçı və şairlərinin prezident Hətəmiyə məktubu.** «Varlıq» dərgisi, 1998, № 108—1.
- 161. Saibi-Təbrizinin Osmanlı şairlərinə tə'siri (farsca).** «Varlıq» dərgisi, 1998, № 108—1.

162. Molla Nəsrəddin İranda. «Varlıq» dərgisi, 1998, № 109—2.
163. «Azəri və ya Azərbaycanın əski dilib» kitabına (farsca), 1998; № 109—2.
164. Prof. Qulamhüseyin Bəydilinin ölümü münasibəti ilə. «Varlıq» dərgisi, 1998, № 109—2.
165. Prof. Qulamhüseyin Bəydilinin ölümü münasibəti ilə d-r. Cavad Hey'ətin mesajı (farsca), «Varlıq» dərgisi, 1998, № 109—2.
166. Dədə Qorqud dastanlarının dilində Türkiyə türkcəsi özəllikləri. «Varlıq» dərgisi, 1998, № 110—3.
167. Kaşgarlı Mahmuda görə 11-ci yüzildə Türk Dünyası (1). «Varlıq» dərgisi, 1999, № 112—1.
168. Prof. Həmid Nitqinin matəmində. «Varlıq» dərgisi, 1999, № 113—2.
169. Prof. Həmid Nitqinin matəmində (farsca). «Varlıq» dərgisi, 1999, № 113—2.
170. Kaşgarlı Mahmuda görə 11-ci yüzildə Türk Dünyası (2). «Varlıq» dərgisi, 1999, № 114—3.
171. Yeni dilçilik (6). Uşağın dil öyrənməsi. «Varlıq» dərgisi, 1999, № 114—3.
172. Dillərin yeni təsnifi. «Varlıq» dərgisi, 2000, № 115—4.
173. Dr. Cavad Hey'ətin Süleyman Dəmirələ açıq məktubu. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı, 1995.
174. Müqəddimə yerinə. «Hər rəngdən» kitabı, Təbriz, 1996.
175. Ön söz. «Türk dili Dərs Ocağı» kitabı, Tehran, 1999.
176. Fars (İranda əyalət və əskidən bəri burada yaşayan bir qövm). İslam Ensiklopedisi, 12-ci cild, İstanbul, 1995.
177. Bu gələn Novruzı iki dəfə qutlayıb, cəşn tutmalıyıq. «Nevidi-Azərbaycan» qəzeti, özəl №, Urmiyə 2000, № 77—78.

Polemik məqalələri

1. «Fars dili iranlılığın üstün əlaməti» məqaləsi haqqında bir neçə söz (farsca). «Varlıq», 1982, № 5, 6.
2. «Iran və türklər Sasanilər dövründə» kitabı haqqında bir neçə söz (farsca). «Varlıq», 1986, № 6, 7, 8.

3. Yenə də məzlum İran (farsca). «Nəşre-daneş» dərgisi, Tehran, 1987, № 6.
4. «Türk ədəbiyyatı, Azərbaycan bölüclərinin nidası» məqaləsinə cavab (farsca).
5. «Azərbaycan haradır?» məqaləsinə cavab (farsca). «Keyhani-havayı» qəzeti, Tehran, yanvar, 1991.
6. «Azərbaycan haradır?» məqaləsinə cavab (farsca). «Dirilik» dərgisi, Amerika, 1992, № 1.
7. «Azərbaycan haradır?» məqaləsinə cavab (farsca). «Varlıq», 1990, № 3.
8. Azərbaycanın adı haqqında tədqiq. «Dəmir mismar daşa keçməz» və «Azərbaycan» məqalələrinə cavab (farsca). «Kəh-kəşan» dərgisi, Tehran, 1992, № 18.
9. «Bozqurdun dişi»—nifaqın iti qeyçisi. «Bozqurdun əfsanəsi» məqaləsinə cavab (farsca). «Keyhani-havayı», Tehran, mart, 1992.
10. «Parlamentin dilçilik haqqındaki qərarı» məqaləsinə cavab (farsca). «Baharı-Azərbaycan» qəzeti, Tehran, yanvar, 1992.
11. Gün—sözü (farsca). «Varlıq», 1992, № 3.
12. «Ana vətən İranın Azərbaycan xəyalları» məqaləsinə cavab. Cavabı «Türk dünyası tarixi» dərgisi çap etməmişdir. 1993.
13. Gerçəyi söyləmək və ya xəyalala dalmaq. «Mühəndis Bəzər-qan və simaların o biri üzü» məqaləsinə cavab (farsca). «Keyhani-havayı» qəzeti, sentyabr, 1993.
14. Gerçəyi söyləmək və ya xəyalala dalmaq. «Mühəndis Bəzər-qan və simaların o biri üzü» məqaləsinə cavab (farsca). «Varlıq», 1993, № 2.
15. İnkər divarının arxasında, ya hamının gözü önünde. «Həqiqətin parlaq siması tarixi hadisələrin ötəsində» məqaləsinə cavab (farsca). «Keyhani-havayı», Tehran, 1993.

Müsahibələr

1. Əlisba haqqında Amerika radiosu ilə müsahibə (farsca). «Əb-rar» qəzeti, Tehran, yanvar, 1991.
2. Ankarda Birinci türk dili konqresinin raportu. (d-r Cavad Hey'ətlə müsahibə) (farsca). «Keyhan» qəzeti, Tehran, oktyabr, 1990.

3. **Danışır simpozium iştirakçıları.** «Ədəbiyyat qəzeti», aprel, 1991.
4. **Erməni təxribatı hər yerdə mövcuddur.** «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, iyul, 1992.
5. **Xalqımızın istiqbalı parlaqdır.** «Doğru yol» qəzeti, Bakı, yanvar, 1993.
6. **Sözdən işə keçməyimiz məni çox sevindirdi.** «Dalğa» qəzeti, Bakı, aprel, 1991.
7. **Ağlumızı hissələrimizə hakim qılaq.** «Mədəniyyət» qəzeti, Bakı, iyun, 1991.
8. **Hər şey mədəniyyətdən başlayır...** «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, sentyabr, 1989.
9. **Əməkdaşlıq orbitində: cərrahların səmərəli əlaqələri.** «Bakı» qəzeti, fevral, 1990.
10. **İranın yarısı türkçə konuşuyor.** «Bayraq» qəzeti, Türkiyə, 1988.
11. **Redaksiyamızın qonağı: Kərbəlaya gedən ciğır.** «Ədəbiyyat qəzeti», aprel, 1994.
12. **Şəhriyar çağımızın Hafizidir.** «Kültür və sənət», Türkiyə, mart, 1994,
13. **Şəhriyar bir çıraq idi...** «Şəhriyar» qəzeti, Bakı, oktyabr, 1994.
14. **Şimalıların ifrat təessübkeşliyi cənubluların başını ağrıdır.** «7 gün» qəzeti, Bakı, dekabr, 1994.
15. **İranlı türkoloq: hökumət bizə yardımçı olur.** «Tərcüman» qəzeti, Türkiyə, 1990.
16. **D-r. Cavad Hey'ətlə üz-üzə.** «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
17. **Cavad Hey'ətlə müsahibə.** «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
18. **Cavad Hey'ət Bakıdadır.** «Günaydin» qəzeti, 6—7 aprel 2000.
19. **«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı xalqımızın şah əsəridir.** «Xalq qəzeti», 2 aprel 2000.
20. **Hey'ətlə özəl müsahibə.** «Mübin» qəzeti, Tehran, 1999, özəl № 2.
21. **Cavad Hey'ət.** «Yunus» dərgisi, Trabzon, 1997, № 17.

**«VARLIQ» TOPLUSU VƏ DOKTOR
CAVAD HEY'ET HAQQINDA MƏQALƏLƏR**

1. *Yəhya Şeyda*. «Varlıq» on dörd yaşında. «Furuğe-azadi» qəzeti, Təbriz, 1992, № 591.
2. «Varlıq»—milli varlığıımızdır. «Dirilik» dərgisi, Amerika, 1992, mart.
3. *Əzizə Cəfərzadə*. Cənubdan səslər: «Varlıq» dərgisi və folklor. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1991, aprel.
4. Cənubi Azərbaycan mətbuatında; «Varlıq»ın dil uğrunda mübarizəsi. «Müxbir» qəzeti, Bakı, 1984, avqust.
5. «Varlıq» toplusu. «Azərbaycan gəncləri» qəzeti, 1988, may.
6. *Mirabbas Aslanov*. Cənubdan səslər: Qalmaz bu çöl divanə-sız. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1989, fevral.
7. *Yaşar Qarayev*. Xoş gəlmisən, «Varlıq». «Karvan» jurnalı, 1990, sentyabr.
8. *Ədalət Tahirzadə*. «Varlıq» toplusu və ana dili. «Azərbaycan dili xaricdə» kitabı, Bakı, 1990.
9. *Seyidağa Onullahi*. Cənubdan səslər: «Varlıq»ın səhifələrində.
10. *Nəsib Nəsibzadə*. İranda tarixi keçmişə münasibət (Cənub materialları əsasında). «İki sahil» qəzeti, Bakı, 1992, iyul.
11. Bakıda «Novruz» qəzeti («Varlıq»dan götürülmüşdür). «Novruz» qəzeti, Bakı, 1991, aprel.
12. Tehranda çıxan «Varlıq» dərgisindən. «Novruz» qəzeti, Bakı, 1991, dekabr.
13. *Yalman A.E. D-r Cavad Hey'et* ilə bir mulaqat. «Vətən» qəzeti, Türkiyə, 1969, şubat.
14. Mətbuat xülasəsi (d-r C.Hey'ətin «Xəzər» qəzetində çap olunmuş məqaləsinə işarədir). «Odlar yurdu» qəzeti, Bakı, 1990, noyabr.
15. Bibliografiya—«Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış». «Türk kültürü» dərgisi, Türkiyə, 1991, aralıq, № 334.
16. Türk dili qurultayı: Alfabe tartışması. «İslam çağırışı», Türkiyə, 1991, temmuz.
17. *Məmmədəli Müsəddiq*. Varlığımızın təbibi. «Elm» qəzeti, 1987, oktyabr.

18. *Vaqif Aslanov*. **Mənbəşünashıq: dilimizin tədqiqi** (d-r C.Hey'ətin yazdığı «Türk dili və ləhcələrinin tarixi» kitabı haqqında). «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 1988, sentyabr.
19. *Teymur Əhmədov*. **Ustad Şəhriyarin xatirəsi** («Varlıq» haqqında). «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 1989, aprel.
20. **Azərbaycan Cümhuriyyətinin yüksək ədəbi ədülünün bir iranlı şəxsiyyətə bağışlanması** («Dədə Qorqud» mükafatının d-r C.Hey'ətə verilməsinə dair). «Baharı-Azərbaycan» qəzeti, Tehran, 1994, aprel.
21. «Varlıq» və «Ədəbiyyat qəzeti»nin Tehran görüşü. «Ədəbiyyat qəzeti», 1994, iyun.
22. Prof. d-r Cavad Hey'ət kimdir? «Kültür və sənət» dərgisi, Türkiyə, 1994, mart.
23. *İsmayıllı Hacıyev, Çapar Kazımlı*. **Mə'nəvi körpü yaradanlar**. «İki sahil» qəzeti, Bakı, 1994, mart.
24. Azərbaycan prezidenti qəbul etmişdir (d-r C.Hey'ətin prezident Heydər Əliyevlə görüşü). «Azərbaycan» qəzeti, 1994, mart.
25. Azərbaycan prezidenti qəbul etmişdir. (d-r C.Hey'ətin prezident Heydər Əliyevlə görüşü). «Ədəbiyyat qəzeti», 1994, aprel.
26. *Tofiq Eyvazlı*. **Universitetimizin ilk fəxri professoru**. (N.Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində d-r C.Hey'ətin professorluq mərasimi). «Gənc müəllim» qəzeti, Bakı, 1993, iyun.
27. Cavad Hey'ət Azərbaycanın fəxri ziyalisidir. «Xalq qəzeti», 1994, aprel.
28. *Salmanlı R. Cavad Hey'ət* Azərbaycanın fəxri ziyalisidir. «Azərbaycan» qəzeti, 1994, aprel.
29. *Seymur Elsevər*. Uçmaq çətin imiş tək qanad üstə... «Səhər» qəzeti, 1994, mart.
30. Elmi xidmətə görə (Y.Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universitetində d-r C.Hey'ətə və d-r H.Nitqiyə professorluq adı verilməsi haqqında). «Ədəbiyyat qəzeti», 1993, oktyabr.
31. *Qəzənfər Kazimov*. **Cənubi Azərbaycan mütəfəkkirləri** (Universitetimizin ilk fəxri doktoru). «İki sahil» qəzeti, Bakı, 1994, mart.
32. **Mətbuat soraqları**. «Ədəbiyyat qəzeti», 1994, iyul.

33. *Mühəndis Pərvin Vəcdai*. Tibb dünyasında iranlı şəxsiyyətlər və simalarla tanışma: prof. Cavad Hey'ət ürək cərrahlıqlarının ustası (farsca). «Jurnale-pezeşki», Amerika, 1994, sentyabr.
34. D-r Cavad Hey'ət (farsca). «Salnameye-Keyhan», illik dərgi, Tehran, 1956.
35. D-r Cavad Hey'ət cənabları İranın yüksək rütbəli cərrahıdır (farsca). «Salnameye-nader», illik dərgi, Tehran, 1956.
36. *Mirəli Mənafı*. Cənubdan səslər: «Müqayisətül-lüğəteyn». «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1987, avqust.
37. *Bəhlul Abdulla*. Cənubdan səslər: «Güney sovqatı». «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı». «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1990, avqust.
38. *Ədalət Tahirzadə*. Varlığımızın təbibi. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1987, oktyabr.
39. *Cəmil Əlibəyov*. Səhər yuxusu—İranı belə gördük. «Novruz» qəzeti, Bakı, 1992, iyun.
40. *Xəlil Rza*. Natəvan klubunda görüş. «Bakı» qəzeti, 1982, oktyabr.
41. *Abbas Zamanov, Azad Nəbiyev*. Folklorşünaslıq: şifahi yaradılığımız yeni tədqiqatda. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 1989, dekabr.
42. *Nurəddin Rzayev*. Böyük cərrah, görkəmli ədib, fədakar vətəndaş. «Karvan» jurnalı, 1990, sentyabr.
43. *Əlibala Hacizadə*. «Varlığı»ımızın yaradıcısı. «Dalğa» qəzeti, Bakı, 1991, may.
44. *Əbdül Qənbəroğlu*. «Peşəm cərrahlıqdır, eşqim ədəbiyyat». «Şəhriyar» qəzeti, Bakı, 1993, mart.
45. *Əl-ələ, çiyin-çiyinə (Cəmiyyətimizin qonaqları)*. «Novruz» qəzeti, Bakı, 1991, aprel.
46. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı beynəlxalq elmi simpoziumu. «Səs» qəzeti, Bakı, 1991, aprel.
47. *Dinləyicilərlə görüş*. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 1989, sentyabr.
48. *Redaksiyamızın qonağı: Cavad Hey'ət fenomeni*. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1989, sentyabr.

49. Zamanla səsləşən əsərlər («Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış» kitabına mükafat). «Ədəbiyyat qəzeti», 1991, mart.
50. Elmi xidmətə görə (fəxri professorluq). «Ədəbiyyat qəzeti», 1993, oktyabr.
51. *Tofiq Hacıyev*. Ədəbiyyat tariximizə faydalı bir baxış. «Ədəbiyyat qəzeti», 1993, dekabr.
52. Azərbaycan yazıçılarının 9-cu qurultayı. «Ədəbiyyat qəzeti», 1991, aprel.
53. Azərbaycan Yaziçilər İttifaqında. «Ədəbiyyat qəzeti», 1990, iyul.
54. *Yaşar Qarayev*. Folklorumuzun tarixi: «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» kitabı haqqında. «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» kitabı, Bakı, 1990.
55. *Oqtay Əfəndiyev*. Redaktordan: «Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış» kitabı haqqında. Cavad Hey'ətin «Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış» kitabında, Bakı, 1993.
56. *Vidadi Mustafayev*. Fars şovinistləri və Azəri manqurtları. «And» qəzeti, Bakı, 1993, iyul.
57. *Yəhya Şeyda*. Muhakimətol-lügəteyn (İki dilin müqayisəsi). «Məhdidi-azadi» qəzeti, Təbriz.
58. D-r *Cavad Hey'ət*, ürək və ümumi cərrahiyə. «Təminmiş simalar» kitabı, Tehran, 1965 (farsca).
59. *Cavad Hey'ət* nədə «ittihad» olunur. «Müsavat» qəzeti, Bakı, 6 dekabr 1994.
60. *Firuzə Parənci*. «Varlıq»da Azərbaycan dilçiliyi məsələləri. «Azərbaycan dili xaricdə» kitabında, Bakı, 1990.
61. «Varlıq»ın risaləti (farsca). «Bahari-Azərbaycan» qəzeti, Tehran, 1989, № 228.
62. Redaksiyamızın qonağı: «Millətimə qurtuluş istəyirəm». «Azərbaycan» qəzeti, 1994, aprel.
63. Azərbaycan Cümhuriyyətinin ədəbi mükafatı iranlı bir ədibə əta olundu (farsca). «Xorasan» qəzeti, Məşhəd, 1994, mart.
64. «Dədə Qorqud» müəssisəsinin ən yüksək nişanı təbrizli ədibə əta olundu (farsca). «Ərk» qəzeti, Təbriz, 1994, № 194.
65. Azərbaycan Cümhuriyyətinin ən yüksək nişanının iranlı bir şəxsiyyətə əta olunması (farsca). «İttealaat» qəzeti, Tehran, 1994.

66. Azərbaycan Cümhuriyyətinin ədəbi mükafatının bir iranlı ədibə ətə olunması (farsca). «Əbrar» qəzeti, Tehran, 1994.
67. D-r Hey'ət və on min cərrahi əməliyyat (farsca). «Çehrehayəşəna» kitabı, Tehran, 1963.
68. «Dədə Qorqud» ödülü Cavad Hey'ətə verildi. «Orta doğu» qəzeti, Türkiyə, 1994.
69. *Hikmət Cəmilzadə*. Döyüşən şəfa ocağı. Bakı, 1994, səh. 65, 71, 72.
70. Şövkət Tağıyeva, Əkrəm Rəhimoglu. Cavad Hey'ət nədə ittiham olunur. «Yeni Müsavat», 12 aprel 1994.
71. Vaqif Aslanov. «Özümə yer edim, gör sənə neyləyəcəyəm...» (bir satqının Cavad Hey'ətə yazdığı məktuba cavab). «Azərbaycan» qəzeti, 6 yanvar 1995.
72. Pərvanə Hacı qızı. «Varlıq»ın səhifələrində. «Ədəbiyyat qəzeti», 1995, № 7.
73. Pərvanə Hacı qızı. «Varlıq»dan seçmələr. «Ədəbiyyat qəzeti», 1995, № 11.
74. Pərvanə Hacı qızı. «Varlıq»dan seçmə xəbərlər. «Ədəbiyyat qəzeti», 1995, № 9.
75. Qarabağ fəryadı «Varlıq»ın səhifələrində. «Elm» qəzeti, 1994, № 5.
76. Vüqar Əhməd. Cavad Hey'ət—70. Varlığı ilə var etdi «Varlıq». «Söz» qəzeti, 1995, № 2.
77. Pərvanə Hacı qızı. «Varlıq» jurnalında Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. E.A.-nın «Folklor və mədəniyyət» toplusu. Bakı, dekabr 1989.
78. Məmməd Rza Hey'ət. D-r Cavad Hey'ətin 70 yaşı münasibəti ilə Bakıda keçirilən mərasim. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
79. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidenti Eldar Salayevin yubiley mərasimindəki nitqi. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
80. Prezident Heydər Əliyevin nümayəndəsi Fatma Abdullazadənin yubiley mərasimindəki çıxışı. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.

81. Azərbaycan Cərrahlar Cəmiyyətinin sədri Prof. Nurəddin Rzayevin yubiley mərasimindəki çıxışı. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
82. Ədəbiyyat İnstитutunun direktoru prof. Yaşar Qarayevin yubiley mərasimindəki çıxışı. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
83. İranın Azərbaycandakı səfiri Əliriza Bəydilinin yubiley mərasimindəki çıxışı. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
84. N.Nərimanov adına Azərbaycan Tibb Universitetinin rektoru prof. Əhliman Əmiraslanovun yubiley mərasimindəki çıxışı. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
85. Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyi səhiyyə müdiri Bəhruz Səfərəliyevin yubiley mərasimindəki çıxışı. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
86. Prof. Qulamhüseyn Bəydilinin yubiley mərasimindəki çıxışı. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
87. Naxçıvan Universitetinin nümayəndəsi dosent Eynulla Mədətlinin yubiley mərasimindəki çıxışı. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
88. Kanadada Azərbaycanlılar Federasiyası d-r Səid Kazimi, d-r Rza Bərahəni, «Nizami Gəncəvi» dərgisi (Bakı), «Şəhriyar» qəzeti (Bakı), Azərbaycan Kültür Ocağı (İsveç, Əsəd Sadiqi), Güney Azərbaycan Ziyahılar Birliyi (Bakı), Azərbaycanın İstanbuldakı Baş konsulu Abbas Abdulla Haceli oğlu və b.-nın yubiley münasibəti ilə təbrik məktubları. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
89. Sabir Rüstəmxanlı. Əziz qələm dostumuz d-r Cavad Hey'ət. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
90. İradə Əliyeva. D-r Cavad Hey'əti. «İslam mədəniyyətinin Avropa mədəniyyətinə tə'siri» adlı Azərbaycan Pedaqoji Universitetindəki çıxışı barədə. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 98—3.
91. Məhərrəm Qasımlı. Yetmiş ilin işığı. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı 1995.
92. Yaşar Qarayev. İki tayın ağısaqqalı. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.

93. *Bəxtiyar Vahabzadə*. **Mə'nəviyyat fədaisi**. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
94. *Həmid Nitqi. Əziz dost*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
95. *Nurəddin Rzayev. Cavad Hey'ətim mənim, Cavad Heyrətim mənim*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
96. *Hüseyn Hikmət. Ulu insan və görkəmli ustad*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
97. *Əhməd Fürüş. Uşaqlıq və gənclik xatirələri*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
98. *Həmid Məmmədzadə. «Varlıq» 16 yaşında*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
99. *Şövkət Tağıyeva. Doktor Cavad Hey'əti bizə doğmalaşdırın nədir?* «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
100. *Vaqif Aslanov. Canlı Ensiklopediya*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
101. *Oqtay Əfəndiyev. Tariximizin bilicisi*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
102. *Tofiq Hacıyev. Elinin, dilinin və mədəniyyətinin məcnunu*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
103. *Şamil Qurbanov. İmkənindən artıq iş görən adam*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
104. *Kamil Vəli Nərimanoğlu. Mənim tanıdığım Cavad Hey'ət*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı 1995.
105. *Məmmədəli Müsəddiq. Varlığımızın təbibi*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
106. *Ədalət Tahirzadə, Yunis Məmmədov. «Varlıq» toplusu və ana dili*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
107. *Eynulla Mədətli, Nəzakət İsmayılova. Hey'ət ailəsi və Naxçıvan*. «Doktor Cavad Hey'ət» kitabı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1995.
108. *Naxçıvan Universitetində «Varlıq» məcəlləsinin 15 illiyi qeyd olundu*. «Varlıq» dərgisi, 1995, № 96—1.

109. *Nizami Cəfərov*. D-r Cavad Hey'ətin «Ədəbiyyatşünaslıq» kitabı. «Varlıq» dərgisi, 1996, № 101—2.
110. *Pərvanə Məmmədli*. «Varlığın 100-cü sayı. «Ədəbiyyat qəzeti», 1996, № 30.
111. *Nəzakət Rzaqızı*. «Varlıq» varlığıni tanıdı. «Varlıq» dərgisi, 1998, № 109—2.
112. *Pərvanə Məmmədli*. «Varlıq» dərgisi varlığımızın rəmzi və bayrağı oldu. «Varlıq» dərgisi, 1998, № 109—2.
113. *Nəzakət Rzaqızı*. «Varlıq» dərgisində Dədə Qorqud dastanlarının tədqiqi məsələləri. «Varlıq» dərgisi, 1999, № 112—1.
114. *Üzeyir Kərimov*. «Varlıq» jurnalının yeni nömrəsi. «Azərbaycan» qəzeti, 11 mart 2000.
115. *Bəhruz Axundov*. Vətən sənə oğul deyib (açıq məktub). «525-ci qəzet», 2 mart 2000.
116. Mərsiyə dindarlıq və ədəbiyyata yardım etmişdir. «Həmşəhri» qəzeti, Tehran, 2000, № 2093.
117. İranlı prof. Cavad Hey'ətə fahri Tip və fahri Türkoloji doktoru ünvanları verildi. «İstanbul Universitesi» dərgisi, ekim 1998.
118. Cavad Hey'ətin öz keçmişsi. «İstanbul Universitesi» dərgisi, ekim 1997.
119. *Nəzakət İsmayılova*. «Varlıq» jurnalı «Dədə Qorqud» haqqında. «Elmi əsərlər» məcmuəsi. Y.Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universiteti, 1998, № 2.
120. *Pərvanə Məmmədli*. «Varlığın 20 yaşı. «Xalq qəzeti», 17 mart 1999.
121. *Pərvanə Məmmədli*. 20 yaşın mübarək, «Varlıq». «Çıraq», 1999, № 2.
122. *Pərvanə Məmmədli*. Tarixi missiyani yerinə yetirən jurnal. «Respublika», 27 aprel 1999.
123. *Ramidə Yaqub qızı*. Cavad Hey'ətin «Varlığ». «Müstəqil qəzet». 15—18 aprel, 1998.
124. *Əlirza Ərdəbilli*. «Varlığın 20 yaşı. «Tribun», İsvəç, 1999, № 5.
125. *Güney Azərbaycanın böyük yazarı, tibb doktoru Cavad Hey'ət*. «Tarix» (Türk dünyası tarix və kültür dərgisi), fevral 2000.

M Ü N D Ə R İ C A T

Tərənə Tofiq qızı. Bir ömrün salnaməsi	5
VƏTƏN OĞLU—EL AĞSAQQALI	
Bəxtiyar Vahabzadə. Dostum Cavad Hey'at.....	15
Nurəddin Rza. Mə'nəviyyat və mədəniyyətin Cavad Hey'at zirvəsi	21
Elçin. Doktor Cavad Hey'at haqqında dost sözü.....	31
Vilayət Quliyev. Millətinin önündə gedən insan.....	34
Anar. Cavad Hey'atın varlığı	38
Həmid Nitqi. Əziz dost.....	40
Tofiq Hacıyev. Cavad Hey'at qeyrət mülkünün sultanıdır.....	48
Kazım Yetiş. Doktor Cavad Hey'at	55
Bəkir Nəbiyev. Mə'nəviyyat körpüsü	59
Yaşar Qarayev. İki tayın loğmanı.....	61
Şövkət Tağıyeva. Güneyli-Quzeyli Azərbaycanın dərdləri ilə yaşayan vətəndaş alim.....	69
Əhliman Əmiraslanov. Vətən oğlu—Vətənin sadıq doktoru.....	81
Sabir Rüstəmhanlı. Varlığımızı qoruyanlardan bini.....	87
Əhməd Furuğ. Uşaqlıq və gənclik xatirələri	92
Səlahəddin Xəlilov. «Günbatan fikirli, gündoğan duyğulu bir sima».....	94
Şahmar Əkbərzadə. GÜVƏNDİYİM DAĞDİR O!	97
Hüseyn Hikmət. Ulu insan və görkəmli ustad	100
Həmid Məmmədzadə. İyirmi bir yaşlı «Varlıq»	102
Vaqif Aslanov. Canlı ensiklopediya	111
Aydın Hacıyev. Daim axtarışda keçən ömür	118
Eynulla Mədətli. Doktor Cavad Hey'at Azərbaycan tarixinin keşiyində	122
Bəhruz Səfərəliyev. Nurlu adam	128
Həsənağa Turabov. Şəxsiyyətin cazibəsi	131

Məhəmməd Rza Hey'ət. «Varlıq» dərgisi və onun görkəmli yaradıcısı	134
Nəzakət İsmayılova. «Varlıq» dərgisi Naxçıvanda tədqiq edildi.....	141
Pərvanə Məmmədli. Cavad Hey'ət fenomeni və «Varlıq» dərgisi.....	145
Sona Bağırova. Müqəddəs ziyanat.....	154
Hicran Qarayeva. Böyük insan.....	156
Bəhruz Axundov. Vətəni sənə oğul deyib.....	159
 DOKTOR CAVAD HEY'ƏTƏ VƏ «VARLIQ» DƏRGİSİNƏ HƏSR OLUNMUŞ ŞƏ'R'LƏR	
Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar. Azadlıq qusu «Varlıq»	173
Bəxtiyar Vahabzadə. Bıçaq—Qələm	174
Nəbi Xəzri. Vəfali ürək, şəfali əllər.....	175
Nəriman Həsənzadə. Gətinin.....	177
Bəhruz Axundov. Doktor Cavad Hey'ətə.....	178
Şahmar Əkbərzadə. Salam de.....	179
Məmmədəli Müsəddiq. Əziz qardaşım Cavad Hey'ətə.....	181
Şikar Məstəli. Ana bayatısı.....	183
Hüseyn Kürdoğlu. Dost gəlişi.....	184
Əli Əbdi. «Varlıq» dərgisinə.....	185
R.A.Qartal. «Varlıq»ın on bir yaşına alqış	186
 DOKTOR CAVAD HEY'ƏTİN SÜLEYMAN DƏMİRƏLƏ AÇIQ MƏKTUBU	
189	
 DOKTOR CAVAD HEY'ƏTƏ ÜNVANLANMIŞ MƏKTUB VƏ TELEQRAMLAR	
197	
Cavad Hey'ətin əsərlərinin bibliografiyası	203

BIÇAQ VƏ QƏLƏM
«Təhsil» nəşriyyatı
Bakı, 2000

Rəssamı *Abdulla Ələkbərov*
Bədii redaktoru *Eldar Cəlilov*
Texniki redaktoru *Səadət Quluzadə*
Korrektorları *Reyhan Əkbərova,*
Xatirə Sadıqova

Çapa imzalanmış 08.08.2000. Kağız formatı 60x84¹/₁₆. Ofset çapı.
Offset kağızı. Fiziki çap vərəqi 14,25+1,3 yapış. şəkil. Tirajı 700. Sifariş 63.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
«Təhsil» nəşriyyatı
Bakı, 370073, Şəhriyar küçəsi, 6.

«Təhsil» nəşriyyatının kompüter mərkəzində yiğilmiş,
metbəəsində çap olunmuşdur.

